

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma: Srovnání dvou kázání z doby pozdního baroka vypracovala samostatně pod vedením doc. PhDr. Marie Janečkové, CSc., pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/ 1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě, elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

.....

V Českých Budějovicích dne 19. 11. 2010

Děkuji paní doc. PhDr. Marii Janečkové, CSc., za odborné vedení, cenné připomínky a pomoc při práci.

Anotace

Tématem diplomové práce je jazyk tří barokních kázání vztahujících se ke dni svaté Máří Magdalény. V úvodní kapitole jsou shrnuty základní rysy baroka se zaměřením na homiletiku a nejdůležitější barokní kazatele. Během analýzy je pozornost soustředěna na příznakové jevy v plánu hláskoslovném, morfologickém a lexikálním. Dále sledujeme kompoziční postupy, stylistické prostředky a užití motivy u jednotlivých autorů barokních textů. Syntaktická stránka zkoumána nebyla.

Cílem práce je přispět k poznání úrovně češtiny v epoše baroka a posoudit autorský podíl na umělecké hodnotě kázání.

Summary

The topic of this thesis is a language of free baroque sermons which are related to the day of Mary Magdalene. The introductory part describes basic features of baroque focussing on homiletics and the most important baroque preachers. The analysis is focused on phenomena in phonetics, morphology and lexicology. Then the compositional processes, stylistic methods and used themes of particular authors of baroque texts are observed. The syntax was not examined in this work.

The aim of this thesis is to contribute to recognition of Czech language in the era of baroque and to assess authors' participation in artistic value of sermons.

Obsah

Obsah.....	4
ÚVOD.....	5
Baroko	7
Základní rysy českého baroka	11
Slovesné baroko.....	13
Barokní řečnictví a kazatelství	15
Nejvýznamnější barokní kazatelé a jejich dílo	18
Barokní kázání a jeho výstavba.....	21
Hláskosloví.....	26
Morfologie.....	40
Podstatná jména.....	40
Přídavná jména	46
Zájmena	53
Číslovky.....	62
Slovesa.....	65
Příslovce	72
Předložky.....	73
Spojky.....	75
Částice	76
Citoslovce.....	77
Lexikální rovina kázání	79
Kompozice.....	93
ZÁVĚR.....	105
SEZNAM LITERATURY.....	111
Seznam zkratk.....	116

ÚVOD

Téma diplomové práce se týká jazyka kazatelů vrcholného a pozdního baroka. Provedli jsme srovnání tří svátečních kázání ke dni Máří Magdalény od tří různých autorů: Ondřeje Františka Jakuba de Waldta, Antonína Jana Kelského a Bohumíra Hynka Josefa Bílovského. Jedná se o komplexní pohled na hláskoslovnou, morfologickou a lexikální rovinu, syntaktickou stránku textů jsme ponechali stranou. Dále se věnujeme kompozici textů, obrazným prostředkům a řečnickým figurám. Naším cílem je porovnat jazykovou a stylistickou úroveň jazyka těchto kazatelů a přispět tak alespoň malým dílem k bádání o slovesném umění baroka i k vyvrácení názoru, že barokní jazyk procházel úpadkem. Všímací si příznakových jevů odlišných od současného spisovného jazyka, sledujeme dobové rysy jazyka.

V úvodní kapitole stručně charakterizujeme barokní dobu, politické a společenské dění. Zasadíme ji jednak do kontextu evropského, jednak představujeme české baroko, uvádíme jeho periodizaci a základní rysy, přibližujeme rovněž literární umění té doby, poté pojednáváme obecně o homiletice. Teoretické informace týkající se historie čerpáme od dvou nejvýznamnějších českých autorů zabývajících se barokem, a to z díla Václava Černého *Až do předsíně nebes* (1996) a Zdeňka Kalisty *Století andělů a ďáblů* (1994). K získání základních vědomostí o rétorice jsme užívali práci Jiřího Krause (*Rétorika a řečová kultura*, 2004). Baroko bylo také dobou, ve které se o jazyk pečovalo, vznikaly nejrůznější gramatiky. Mezi nejobsáhlejší patřila *Čechořečnost* z roku 1672 od Václava Jana Rosy.

Stručně charakterizujeme barokní řečnictví a kazatelství, jeho vývoj v Evropě i u nás, podáváme přehled protestantských rétorik, podrobněji se věnujeme kazatelství jezuitskému. Opíráme se také o výbor Miloše Sládka *Svět je podvodný verbíř aneb výbor z českých jednotlivě vydaných svátečních a příležitostných kázání konce 17. a prvních dvou třetin 18. století*. Poslední část věnujeme výkladu o výstavbě barokního kázání a užívání uměleckých prostředků.

Po teoretické části následuje část výzkumná. V tomto oddíle se již věnujeme analýze jednotlivých textů a následné komparaci získaných poznatků. Nejprve jsme zaměřili pozornost na hláskosloví a tvarosloví; zde nás zajímaly jevy, které do tištěných textů pronikaly vlivem dobového mluveného jazyka. V oddíle k hláskosloví podáváme přehled hláskových příznakových jevů, tedy diftongizace *y* > *ej*, úžení *é* > *í*, diftongizace *ú* > *ou* a užití protetického *v-*. Ke korekci našich výsledků nám sloužilo Porákovovo dílo *Humanistická*

čeština (1983), k dispozici jsme měli rovněž Rosovu *Čechořečnost* (1672) a Štejerova *Žáčka* (1668). Ve všech kázáních jsme spočítali slova, kde by mohla eventuálně proběhnout diftongizace *y* > *ej* a úženi *é* > *í*. Do součtu jsme zahrnuli adjektiva i zájmena, u diftongizace *y* > *ej* také slovesa, u jmen jsme ponechali stranou instrumentál sg. a pl. Procentuálně vyjadřujeme jak počet slov, u nichž výše zmíněné změny proběhly, tak i počet slov, u nichž změny neproběhly. V příslušné kapitole přinášíme doklady příznakových jevů i příklady tvarů změnou nezasazených.

Oddíl *Morfologie* sleduje jednotlivé slovní druhy a jejich odlišnosti v gramatických kategoriích pádu, případně rodu (pádové koncovky, životnost maskulin, zařazení ke vzoru).

V kapitole *Kompozice* nás zajímala stavba jednotlivých kázání a konfrontace autorských postupů: v čem se liší, nebo naopak, v čem se shodují. Porovnávali jsme, jaký zvolili úvod kázání, jaký závěr, v čem se liší, jaké užívají motivy, a zda se opakují. Podrobně jsme se věnovali textu Ondřeje Františka Jakuba de Waldta, u kázání Antonína Jana Kelského a Bohumíra Hynka Josefa Bílovského jsme si povšimli pouze nejvýraznějších prvků.

Kapitola *Lexikum* je věnována slovní zásobě. Vycházíme z předpokladu, že naše texty obsahují mnohá slova, která jsou dnes již významově málo jasná nebo nejasná a potřebují vysvětlení. Sledujeme frekvenci přejímek z latiny a němčiny, které vysvětlujeme, věnujeme pozornost tropům a řečnickým figurám.

Baroko

Původ termínu baroko není jednoznačně daný. Jedna z teorií přisuzuje termínu původ portugalský, jedná se o slovo *barroco*, jež označuje nepravidelnou perlu nebo perlovou ozdobu. Jiní badatelé přisuzují termínu *baroko* kořeny v Itálii – údajně bylo odvozeno ze slova *barocco*, které je spjato se středověkou scholastickou logikou a znamená překážku. V 16. století pak stejné slovo znamená pokroucenost či falešnost úsudku, přeneslo se do oblasti umění, v níž pak pojem vyjadřoval prázdnotu okázalost. Termín přejala též francouzština, kde přídavné jméno *baroque* znamenalo nepravidelný, křečovitě umělý, groteskní. V 17. století výraz *barokní* odpovídal slovu *kroucený*.

Stanovit počátek barokní epochy je velmi obtížné, protože k němu došlo v různých zemích Evropy v různou dobu.¹ Zjednodušeně lze říci, že baroko se šířilo od západu (asi od roku 1560 ve Španělsku) k východu a do střední Evropy tedy přichází relativně pozdě, zhruba okolo roku 1610. Obecně platí, že barokní epocha začíná ve chvíli, kdy na daném území vrcholí náboženské spory. Za prvopočátek baroka a barokního myšlení je pokládán Koncil tridentský (1551 – 1563), který nastartoval protireformaci a rekatolizaci v Evropě se snahou vyřešit konflikty plynoucí z boje katolíků a protestantů. Významnou úlohu v tomto boji postupně zaujímá římskokatolický řád Tovaryšstva Ježíšova, založený v roce 1534, který pomocí svých kněží šíří po celé Evropě rekatolizační myšlenky.

Významnou osobností české kultury, která se zabývala periodizací baroka, byl Václav Černý. Ten rozlišuje pět generací českého literárního baroka. Důležitým mezníkem pro šíření baroka v Čechách je příchod Societas Jesu roku 1556 na pozvání české katolické strany. Za počátky českého baroka označuje Václav Černý roky 1618 – 1621, jde o období doznívání renesančních vlivů a zároveň o pronikání inspirace barokní, již se objevují barokní témata a myšlení, ale zatím pouze v zárodku. Dále je možné ji charakterizovat jako čas doznívání vleklé nábožensko – politické krize, které končí porážkou protestantismu v bitvě na Bílé hoře 8. listopadu 1620. „...v tu chvíli významné kulturní projevy národního života, které se zrodily z barokní inspirace, jsou již ve většině“.² Tuto fázi (1618 – 1621) označuje jako „baroko před barokem“ nebo také „protobaroko“. Významnou roli zde hraje jezuitský řád, jenž do Čech přichází v roce 1556 a svým působením připravuje konflikt, který bude znamenat skutečný nástup baroka. Od roku 1621 se pak jezuité stávají jeho základní hybnou silou. Významnými

---

¹ ČERNÝ, V.: *Až do předsíně nebes*. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 233-260.

² Tamtéž, s. 267.

představiteli v oblasti slovesné jsou například **Vilém Slavata** z Chlumu a Košumberka se svým protireformačním *Historickým spisováním*, či jezuita **Václav Šturm**. Barokní prostředí se však vyvíjí v Praze také společně s vládou Rudolfa II. jako baroko importované ze zahraničí. Vzdělává především zájem o alchymii, což souvisí s obecně barokní snahou proniknout vše tajemné, nekonečné a mystické a dospět tak k Bohu skrze tento svět.³

V jižních Čechách panuje proti zbytku českých zemí relativní náboženský i politický klid, katolictví je zde podporováno tradičně katolickými jihočeskými šlechtickými rody jako jsou Rožmberkové nebo páni z Hradce. Až na konci 16. století roste na jihočeských dvorech zájem o alchymii, zřejmě podle pražského vzoru. Jezuité přicházejí do jižních Čech na pokyn Viléma z Rožmberka roku 1583, rychle si budují silnou pozici a zavádějí nový náboženský – barokní – styl. Významnými se stávají jezuitské školy v Českém Krumlově a v Jindřichově Hradci. V jižních Čechách působil právě Václav Šturm.

První barokní generace spadá do let 1620 – 1650 a je Václavem Černým označována jako „pokolení Bílé hory“. Významné osobnosti tohoto prvního období baroka (1620 – 1650) již zažily jako mladíci bitvu na Bílé hoře, což v nich zanechalo hlubokou stopu na celý život. Nejvýznamnější osobností zůstává samozřejmě **Jan Ámos Komenský** se svým pansofickým dílem překračujícím dobu. Při hodnocení periodizace baroka v českém prostředí je pro nás zajímavější práce českých jezuitů v této době. Ti využívají vítězství katolictví v náboženském boji a plně se věnují činnosti misionářské, kazatelské a popularizační. Jejich práce sice nevyniká originalitou, ale patří k důležitým osobnostem tehdejšího náboženského života a jako šířitelé katolictví překládají a vydávají svá díla, působí jako kazatelé. Je to především **Albert Chanovský** z Dlouhé Vsi, který působil v jižních a v západních Čechách, a **Jiří Plachý-Ferus**, bojovný pražský kazatel. V oblasti krásné literatury se sluší jmenovat **Jiřího Třanovského** či **Adama Michnu z Otradovic**.

Jižní Čechy se ve 20. letech 17. století přerodily z poklidného, nevýznamného kraje a staly se místem válečného dění. Byly totiž strategicky důležitou oblastí, jejíž zisk by pomohl rakouským katolíkům v přístupu z jihu ku Praze. Proto se tam po celý průběh třicetileté války přesunují vojska a devastují kraj. Jezuité ale mezitím pokračují ve své rekatolizační práci. Zmatek a strach obyvatel, kteří se více přiklánějí k religiozitě, jim v tom pomáhá.

Druhá barokní generace se časově z části kryje s první, ale v jejím díle je proti předcházejícím autorům viditelný rozdíl, a tak jsou tito autoři řazeni do druhého barokního období, a to do let 1650 – 1680. Jde o osobnosti, které již nezažily Bílou horu, ale útrapy

---

³ KALISTA, Z.: *Století andělů a ďáblů*. Jinočany: H & H, 1994, s. 40.

třicetileté války je neminuly a vnímaly rozdělení společnosti na domácí a exilovou i násilnou germanizaci českých zemí. V této generaci se silně prosazuje jezuitská skupina okolo Bohuslava Balbína – **Jan Drachovský, Jiří Konstanc, Jiří Crugerius, bratři Tannerové, Matěj Václav Štejer, Tomáš Pešina z Čechorodu, či Jan Kořínek**. Velké pozornosti se těší především historiografie, přičemž historie je pro tyto autory především „učitelkou života“, zásobárnou vzorů a příkladů pro přítomnost.⁴ Hojně psali genealogie rodů (často právě jihočeských⁵), protože historie rodů je základem pro zachování a další budování národa, který je pro tuto barokní generaci velmi důležitým pojmem. Jako konstitutivní prvek národa postupně připojují do své koncepce také jazyk. Snaží se bránit češtinu před tlakem germanizace, poukazují na její jedinečnost a pokoušejí se ji neoterizovat. Píší gramatiky a slovníky, jelikož si uvědomovali důležitost jazyka.⁶ Rozvíjí se také barokní lyrika, jak světská, tak mnohem více zastoupená lyrika duchovní, a to především zásluhou **Felixe Kadlinského, Václava Jana Rosy a Bedřicha Bridela**.

Po skončení třicetileté války jsou jižní Čechy zpustošené a na zdejší panství přicházejí noví majitelé, kteří nemají vztah ani k jihočeskému prostředí ani k češtině a často jsou katolického vyznání. To všechno přivádí obyvatele k silné nábožnosti a právě ke katolictví. Katolická víra měla v jižních oblastech Čech silné postavení už před válkou a po válce jezuité jen upevňují své pozice, zvyšuje se počet far i kléru. Vzniká tzv. „kult mučednictví“, módním se stává sebetřýznění jako důkaz oddanosti Bohu. V jihočeské literatuře oné doby se objevují četné zmínky o zázracích, což svědčí o hledání Boží přítomnosti na tomto světě a o barokním příklonu k iracionalitě. Ve srovnání se zbytkem českých zemí dochází v jižních Čechách k nebývalému rozvoji barokní architektury.

Osobnosti **třetí barokní generace**, jejichž tvorba spadá do let 1680 – 1710, už se nevyrovnají velikánům pokolení druhého. Jsou to „pokračovatelé a udržovatelé tradic (...) bez nápadnější originální invence nových podstatných rysů a tvarů, ...“⁷, kteří se narodili do katolicismu a do prostředí ovládaného jezuity, žili v míru, v době, kdy se již nepochybuje o správnosti katolické víry. Jejich význam spočívá spíše v pracovitosti při zaznamenávání ústní lidové tvorby, v péči o jazyk či v pokračujícím zájmu o historiografii. Z významnějších jmenujme alespoň **Jana Františka Beckovského**. Tvorba spíše jen pokračuje v linii

---

⁴ ČERNÝ, V.: *Až do předsíně nebes*. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 290.

⁵ KALISTA, Z.: *Století andělů a ďáblů*. Jinočany: H & H, 1994, s. 160.

⁶ O některých se blíže zmíníme dále a potom také při vlastním srovnávání našich kázání.

⁷ ČERNÝ, V.: s. 305.

především autorů a udržuje jejich inspirace. Mezi příslušníky této generace však najdeme mnoho velkých rétorů, nadále se pěstuje hagiografie, homiletika, duchovní lyrika, dále se sepisují gramatiky, svůj rozvoj zažívá sběratelství.

Významněji se generace projevuje v duchovní lyrice, tu však necháme stranou, protože není sférou našeho zájmu. Dalším a pro nás zajímavějším přínosem do této doby ještě málo prozkoumaným však zůstává kazatelství a rétorika daného období. Černý označuje toto pokolení **generací velikých rétorů**.⁸ My se otázce rétoriky a velkých barokních kazatelů budeme podrobněji věnovat v dalších kapitolách. Významnou neliterární barokní osobností tohoto období, která si zaslouží být jmenována, zůstává mecenáš tehdejší kultury **František Antonín Špork**, zjev ve všech ohledech barokní. I přes četné aktivity na poli literárním a vydavatelském dochází však ve slovesném baroku ke stále větší stagnaci a pomalu začíná převažovat barokní produkce neliterární – na poli architektury a malířství.

Jako „pokračovatelé pokračovatelů“⁹ hodnotí Černý **čtvrté barokní pokolení**, které zasazuje do let 1710 – 1740. Autoři pokračují v tvorbě svých předchůdců, avšak ideje předchozích generací jsou již vyžilé a podléhají silné inspirační i tvarové formalizaci, tvorba je prázdná, některé žánry již v této generaci nenaleznou své následovníky (např. tvorba věnovaná jazykovědě). Všechny žánry a tvary dále chřadnou, některé se úplně vytrácejí, jen **homiletické řečnictví** si zachovává vysokou úroveň. Přibývá kazatelů z jiných řádů než jezuitského a rozvíjí se poslední stadium barokního řečnictví. Do tohoto období spadají i dvě naše zkoumaná kázání.

Obecně lze říci, že neliterární produkce naprosto převládá nad literární, odumírání umělé literatury je ale bohatě doplňováno kvetoucí tvorbou lidovou. Literární kultura se ještě více obrací k lidu. Ve velkém objemu **vzniká anonymní lidová a pololidová slovesnost**, jejíž tvůrci pocházejí ze společensky nižších vrstev a která je pochopitelně určena pro široký okruh lidí. Velké oblibě se těší lidové či pololidové drama a jarmareční písně. K osobnostem čtvrté generace náleží např. **Jan Jiří Středovský, František Matouš Krum, Tomáš Xaverius Laštovka, Antonín Koniáš**. Umělá literatura se potom vytrácí proto, že ačkoliv česká šlechta zůstává politicky vlastenecká, nemá vztah k jazykové českosti a plně respektuje společenský a kulturní tón udávaný vídeňským dvorem.¹⁰ A tak je čeština dále pěstována téměř pouze v anonymní tvorbě lidových vrstev.

---

⁸ ČERNÝ, V.: *Až do předsíně nebes*. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 309.

⁹ Tamtéž, s. 318.

¹⁰ Tamtéž, s. 331.

Posledním **pátým barokním obdobím**, do kterého už silně zasahují pokrokové myšlenky klasicismu a osvícenství, jsou léta 1740 – 1780. Černý označuje jako „baroko po baroku“. Filozofie a věda je již pod vlivem osvícenského racionalismu, v oblasti náboženství se prosazuje deismus, politické a hospodářské uspořádání vyžaduje reformy. Baroko se symbolicky uzavírá zrušením jezuitského řádu roku 1773, ale jeho dědictví zůstává u nás stále živé a to především v tvorbě lidové. Baroko dále doznívá v produkci neliterární, tedy v hudbě, malířství a architektuře. Umělá literatura je v úpadku. Český jazyk je v lidové tvorbě pěstován nesoustavně.

V jižních Čechách tak jako na zbytku českého území se barokní životní styl vytrácí nejdříve ve společenské vrstvě šlechtické, která přebírá nové návyky z ciziny. Úpadek baroka je zapříčiněn také „zhroucením barokní religiozity“.¹¹ Do roku 1800 zaniká většina jihočeských klášterů, poutní místa a slavnostní náboženské průvody jsou rušeny – „zasáhla osvícenská snaha po oproštění náboženského života od jeho barokních forem.“¹²

Závěrem můžeme říci, že české baroko je bohatou uměleckou epochou, jejíž tvůrčí přínos je veliký hlavně co se týče prvních dvou generací, tedy zhruba do roku 1680, přispění dalších pokolení pak spočívá hlavně ve snaživosti a pracovitosti jezuitů a v udržování žánrů a tvarů.

České baroko je celkem jednolitě ve svých základních znacích a myšlenkách a je historickými událostmi rozdělené na tvorbu domácí a exilovou. Velikého významu postupně dosahuje tvorba lidová a pololidová a dále slovesnost inspirovaná nábožensky, ať už jde o velmi rozvinutou legendistiku, či homiletiku. Postupně však dochází k úpadku v česky psané literatuře, což je způsobeno odcizováním českému jazyku hlavně ve společenské vrstvě šlechty, která však byla reprezentantem a nositelem kultury onoho období.

Základní rysy českého baroka

Chceme - li analyzovat alespoň základní rysy baroka, musíme se ve stručnosti zmínit i o dějinné situaci této epochy v Evropě a u nás. Historické události byly totiž do značné míry konstituujícím rysem tohoto stylu a jejich znalost nám umožní mnohé jeho znaky lépe chápat.

---

¹¹ KALISTA, Z.: *Století andělů a ďáblů*. Jinočany: H & H, 1994, s. 278.

¹² Tamtéž, s. 279.

Barokní životní styl a myšlenky se postupně objevují v návaznosti na renesanci, která oživila rozvoj věd a víry v lidský rozum, postupně však došlo právě až ke krizi víry a náboženství, která vedla k návratu k idealismu¹³ a opětovnému vzmachu katolické církve poté, co proběhl Koncil tridentský (1551 – 1563). Otázky víry byly oficiálně vyňaty z pravomoci rozumu a katolická církev se připravovala na opětovné získání ztracené moci. To však vedlo k vyhocení náboženského konfliktu v Evropě, protože zde již existovaly tradičně protestantské země, které tento jednostranný postup odmítaly tolerovat. Už zde se rýsuje první konstituující rys baroka – protikladnost. Protikladnost ústící ze sváru racionality a emocionality, rozumu a citu, pozemskosti a nadzemské iracionality. Náboženství bojuje s rozvojem víry v rozum a v jeho schopnosti a snaží se znovu nastolit víru v Boha a jeho moc. Tento boj se potom zrcadlí i v umění, a to neustálým stavěním protikladů vedle sebe, ať už jde o protiklad světla a stínu v malířství, či o hojně využití antiteze v umění slovesném.

Jak již bylo řečeno v úvodu, počátky baroka v evropských zemích se tedy datují do doby, kdy došlo k vyhocení náboženské situace. V českém baroku toto sepětí s náboženstvím pak platí dvojnásob. Jelikož byly české země tradiční evropskou protestantskou baštou, byla zde protireformace po porážce českých stavů prosazována velmi tvrdě. Zásahu na tom má především katolická církev, která prostřednictvím svého řádu jezuitů šířila rekatolizační myšlenky, ale těžce se projevila i tragedie třicetileté války. Do českých zemí se tedy dostává nové nazírání na svět importem ze západní Evropy, prací jezuitů a také obzvláště silným prožitkem třicetileté války, která se naším územím prohnala s neobyčejnou silou.

Nový životní styl se šířil mezi českou šlechtou už před vzplanutím války, byl přebírán především z Vídně, ale jeho znaky se teprve formovaly a byly málo výrazné. Jde především o módu alchymie, tedy o zájem o vše tajemné, nekonečné, mystické.¹⁴

K opravdovému obratu však dochází prožitkem vleklého, dlouholetého válečného konfliktu, který způsobuje trauma všem vrstvám obyvatelstva, jelikož je vnímán jako moment překvapení, jako živel, který vzbuzuje v obyvatelstvu strach a obrát k Bohu. Tato vzrůstající nábožnost je potom silně podporována působením jezuitského řádu u nás. Jezuité přinášejí do českých zemí nový styl náboženského života – zavádějí poutě ke svatým místům, velkolepé náboženské oslavy, důležitou součástí života lidí se v baroku stává divadlo, které je zaměřené na efekt, to znamená, že je barvitě, živelně, až pompézní a patetické. Toto všechno má za úkol vytrhnout člověka z bídoby obyčejného života a ukázat mu „to božské a

---

¹³ HANZAL, J.: *Od baroka k romantismu*. Praha: Academia, 1987.

¹⁴ KALISTA, Z.: *Století andělů a ďáblů*. Jinočany: H & H, 1994, s. 40-144.

neviditelné“ na tomto světě. Důležitým rysem baroka je tedy „snaha postihnout Boha skrze tento svět.“¹⁵ Je to vlastně znak základní, který je více či méně dosahován v různých oblastech umění obdobnými prostředky. Důležitým aspektem zůstává, že člověk má být při pohledu na barokní stavbu, či obraz, při čtení či poslechu barokního textu neustále přesvědčován o tom, že Bůh a důkazy jeho přítomnosti jsou viditelné i v tomto světě. Tak jako na lid působí barokní divadlo, které oslovuje jeho city prvky jmenovanými výše, tak má působit i stavba či obraz. Linie jsou rozpohybované, na obrazech je ukazován konflikt. Všechno je zaměřeno na jedinou věc: na efekt. V architektuře se umělci snaží o „souhru všech umění, aby účinek byl co nejvyšší a nejefektivnější.“¹⁶ Podobné je to i u umění slovesného, na které se podrobněji zaměříme v následující kapitole.

Závěrem je nutné podotknout, že jsme se zaměřili pouze na nejzákladnější rysy baroka, nejpodstatnější a dobře sledovatelné i v oblasti barokního kázání, které je jádrem naší práce.

Slovesné baroko

Předcházející kapitola v krátkosti připomněla jeden ze základních rysů baroka – snahu zapůsobit na lidské city přes efektnost, barvitost, pompu a patos. Jak vypadalo baroko slovesné a jak se tento znak promítal v něm, se pokusíme naznačit teď. Postupně se tak přesuneme k vlastnímu úkolu naší práce, ke zkoumání tří barokních kázání.

Smyslem této kapitoly opět není ucelený přehled slovesného baroka a jeho znaků, pouze zdůraznění některých nejdůležitějších rysů s ohledem na vlastní jádro naší práce, barokní kázání.

Jaké žánry a formy se v daném období rozvíjely, už bylo řečeno výše, byli jmenováni nejvýznamnější barokní literáti. Proto se teď zaměříme na barokní básnický jazyk obecně.¹⁷

Stejně jako v jiných odvětvích umění i v literatuře panuje snaha zapůsobit. Pokud jde o výrazové prostředky, neobjevil barokní jazyk nic nového a převratného, jen se jako každý nový styl snažil aktualizovat zaběhnuté výrazové formy. Jeho specifická spočívá především v tom, že využívá sice standardní figury a tropy, ale záměrně je hromadí, což má působit

---

¹⁵ Tamtéž, s. 144.

¹⁶ HANZAL, J.: *Od baroka k romantismu*. Praha: Academia, 1987, s. 40.

¹⁷ ČERNÝ, V.: *O básnickém baroku*. Praha: Orbis, 1937.

vznešenost výrazu a jeho význam ještě zesílit. Černý mluví o „hromadění až k obrazovému šílenství“.¹⁸ Žádný z tropů a figur nelze označit jako vysloveně barokní, ale k nejčastějším patří hyperbola, antiteze a metafora. V baroku se pak velmi dobře uplatňuje právě antiteze, která pracuje s protikladem, jelikož barokní umělecký styl je založený právě na přemáhání protikladů. Barokní věta usiluje o vzlet, ale je podobně rozpochybovaná, jako architektonické linie, protože i v ní se projevuje dualismus baroka, dosažení k Bohu, ale proti působící tíže pozemskosti. O výjimečnost a efektnost je usilováno také snahou přiblížit básnickou mluvu latině. Souvětí je členité, velkolepé až k nesrozumitelnosti a rétoričnosti.

Všechny výše uvedené skutečnosti by mohly vést k mylnému názoru, že barokní autoři s jazykem příliš pracovat neuměli, či že ho zneužívali, ale Černý ve své stati vysvětluje, jaký byl pohled těchto umělců na jazyk: „Barokní tvůrci básničtí měli neobyčejně živé vědomí o funkční platnosti jazykového projevu. (...) jakoby v odpověď antitezím, do nichž se rozevlál barokní vzmach, pojali přísnou protivu řeči sdělovací a řeči básnické a vytkli si za cíl vytvořit k projevu svého spirituálního elánu nástroj svébytný, slovo cílevědomě a teologicky deformované, nepoužitelné mimo oblast projevů duchovna barokního. Nebylo by vhodné mluvit ve spojení s jejich snahami o samoučelnosti slova básnického: svéúčelnost je právě jméno.“¹⁹

Tím jsme vyčerpali základní znaky barokního jazyka básnického. Některé jistě zmíníme znovu, až budeme mluvit o obecných rysech jazyka v homiletice.

Barokní jazyk byl samozřejmě udržován na odpovídající úrovni také teoreticky. Zásahu na tom mají hlavně gramatikové jezuitského řádu, kteří působili mezi lety 1650 – 1680. V tomto období vycházejí významné gramatiky: **M. V. Štejer** vydává *Výborně dobrý způsob, jak se má po česku psáti neb tisknouti* (1668). O oblibě a potřebnosti této publikace svědčí i to, že vyšla ještě v letech 1730 a 1781. Kromě toho se M. V. Štejer zasloužil o vydání latinské *České mluvnice* Jiřího Drachovského – *Grammatica Boëmica in quinque (V) libros divisa Jana Drachovského* v roce 1660. Mluvnice rozdělená do pěti knih vyšla 16 let po smrti J. Drachovského, Latinsko-česká gramatika **Jiřího Konstance** – *Lima linguae bohemicæ, to jest Brus jazyka českého neb Spis o poopravení a naostření řeči české* se objevila v roce 1667. Mimo to jezuité vydávali stručné příručky s titulem *Prima principia linguae Bohemicæ* (1678).

---

¹⁸ ČERNÝ, V.: *O básnickém baroku*. Praha: Academia, 1937, s. 127.

¹⁹ Tamtéž, s. 112.

K této skupině se připojuje **Václav Jan Rosa** se svým dílem *Čechořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae* (1672), který nebyl členem Tovaryšstva Ježíšova. Jeho mluvnice je cenná dokumentačním materiálem i metodickým přístupem. Kniha má čtyři části, pravopis, etymologii (tvarosloví), syntax a prozodii. Jezuité, kteří byli před Bílou horou germanizátory, bojují nyní proti úpadku českého jazyka tím, že se snaží navázat na tradici humanistické češtiny, kterou v různé míře obohacují o prvky tehdejší mluvené a užívané české řeči.²⁰ Poklesnutí češtiny chtěli zabránit především v oblasti lexika, kde často vymýšleli nové české názvosloví. Naráželi však na problém neznalosti zákonitostí češtiny, což se časem postupně prohlubovalo. Vrcholem je potom *Gramatika česká oder die böhmische Sprachkunst* **Jana Václava Pohla** z roku 1756, jejíž příložený slovník je plný nepoužitelných výrazů a i ve výkladu gramatiky dochází k nepřesnostem a míšení různých jevů. Nastupující obrozenecká generace barokní gramatiky často kritizovala pro jejich neoterizování a nepřesnosti, přesto je ale musela při novém budování českého jazyka zohledňovat, jelikož jsou svědectvím o úrovni a stavu češtiny ve významném historickém období naší země.

Barokní řečnictví a kazatelství

Svébytnou součástí slovesného baroka bylo také řečnictví. Vyvíjelo se v baroku vlastně pouze ve formě kazatelství. Kazatelství potom tvoří svým jazykem zvláštní most mezi jazykem básnickým a sdělovacím, protože právě kazatelé komunikovali s lidovými vrstvami a jejich styl tak osciloval mezi oběma těmito jazykovými vrstvami.

Rétorika se tedy v 16. – 18. století vyvíjí ve službách církve. Mezi lety 1500 – 1700 vychází kolem 800 rétorik.²¹ Barokní rétorika se rozlišuje v rámci rozdělení církve na protestantskou a katolickou, respektive jezuitskou.

Rétorika respektive kazatelství se v Evropě postupně dále dělí na dva proudy z hlediska jejího pojetí, a to formálního a obsahového. Prvním proudem je větev humanistická, která navazuje na tradici 16. století, tedy na antické vzory, preferuje uměřenost a srozumitelnost projevu, tuto větev ponecháme poněkud stranou a soustředíme se hlavně na druhý proud, kterým je tzv. „nová rétorika“. Je známá rovněž pod názvem *konceptuální*, barokní, manýristická, jež se plně rozvíjí právě v baroku a je nositelkou všech jeho typických znaků, které budeme později detailněji zmiňovat.

---

²¹ KRAUS, J.: *Rétorika v evropské kultuře*. Praha: Academia, 1998, s. 110.

Na církevních školách byl kladen na výuku řečnického umění veliký důraz. Nejvýznamnějším se postupně stává jezuitský studijní program *Ratio studiorum*, který byl vskutku věhlasný svojí kvalitou a byl mnohdy navštěvován i protestanty. Skládal se ze dvou částí. Základní byla výuka gramatiky, rétoriky a poetiky a posléze navazovalo studium filozofie a teologie.

V rámci obou jmenovaných proudů, jak protestantského, tak katolického, bychom nyní chtěli jmenovat některé nejdůležitější rétoriky, ze kterých bylo při studiu řečnického umění čerpáno. Pochopitelně se v nich různé míře můžeme setkat s přístupem humanistickým, či s prvky „nové rétoriky“. Do určité míry ovšem platí, že protestanti se častěji drží humanistické tradice, zatímco katolíci postupně stále více prosazují v řečnickém umění barokní prvky.

Pro úplnost uvedeme nejdříve některé významné rétoriky protestantské, které nejsou středem naší pozornosti, a posléze se zaměříme právě na jezuitskou rétoriku a kazatelství.

Mezi protestanty bylo nejrozšířenější dílo Andrea Gerharda Hyperia z roku 1555, *De formandis concionibus sacris, seu de interpretatione Scripturarum populari Libri II*. Dalším významným dílem je rétorika Bartoloměje Keckermanna *Systema rhetoricae* z roku 1614, který zdůrazňuje některé typicky barokní prvky – „kazatel neapeluje na rozum, ale na city a lidskou vůli, sdělení nemusí být přesné, ale živé.“²²

Posledním významným protestantským rétorikem je kalvinista Gerhard Johann Vossius, který vydal mezi lety 1606 až 1626 čtyři rétorická díla. Z českého prostředí musíme potom jmenovat Jana Amose Komenského, jehož dílu z oblasti řečnictví se budeme podrobněji věnovat níže.

Nyní se zaměříme na některá díla jezuitská, která v baroku obecně dosahovala větší popularity a byla hojně využívána. Nejrozšířenější jezuitskou učebnicí rétoriky bylo dílo Cypriana Suareze *De arte rhetorica*, které bylo mnohokrát vydáno. Toto dílo opět mluví o „afektu“, tedy vyvolání emocí a citů, které jsou zdrojem síly řeči. Dále připomeňme autora Nicolase Caussina: *De eloquentia sacra et humana libri XVI.*, který také obdivuje afekt a výrazovou neobvyklost, ale odsuzuje nabubřelý styl. Nejvýznamnějším teoretikem „nové rétoriky“ se potom stává jezuita Baltazar Gracián, ten ve svém díle z roku 1642 definuje základní znaky nového stylu, spočívající především v rozvoji jedné myšlenky. Ta se má rozvíjet řetězci nápadů, sledy obrazů, hledáním souvislostí v na první pohled neslučitelných

---

²² KRAUS, J.: *Rétorika v evropské kultuře*. Praha: Academia, 1998, s. 113.

věcech. Všechno toto opět slouží k vyvolávání emocí. Posluchač je stržen proudem obrazů, rozčílí se, když jsou spojovány věci, které spolu nesouvisí, ale nakonec se musí vše vrátit k potvrzení původní myšlenky.

Z cizích autorů samozřejmě čerpali i naši dva největší barokní teoretici rétoriky – jezuita **Bohuslav Balbín** – a protestant, člen Jednoty bratrské, **Jan Amos Komenský**.

Bohuslav Balbín (1621 – 1688) vyučoval rétoriku v Praze, v Českém Krumlově, dále v Kladsku, Brně a Jindřichově Hradci a sepsal dvě rétorická díla: první *Quaesita oratoria – O novém řečnictví* (1677) je koncipované jako dialog učitele a žáka, druhé má název *Brevis tractatio de oratione rhetorica* a vyšlo až roku 1688. Řečnictví se Balbín věnuje ještě v úvahovém traktátu *Verisimilia humaniorum disciplinarum* (1666). Prosazuje dodržování tradičních pravidel rétoriky, důležitá je uměřenost a srozumitelnost. Avšak preferuje snahu o novost, důmyslnost při tvorbě řeči. Invenci zdůrazňuje především v tom smyslu, že mají být pro určitá tvrzení hledány vhodné a různorodé příklady, aby byla co nejsrozumitelnější. „Neboť nemá se setrvávati na nahém příměru, nýbrž efekty na efekty jest hromaditi, události na události, historie na historie.“²³ Všimněme si, že opět mluví o efektu, jako konstituujícím prvku řeči. Obecně lze říci, že jeho dílo stojí na hranici mezi oběma výše zmíněnými přístupy, humanistickým a barokním.

Jan Amos Komenský (1592 – 1670) se zabýval řečnictvím v díle *Zpráva a naučení o kazatelství*, které bylo poprvé vydáno až roku 1823 a také v díle *Ars oratoria, sive grammatica elegans – Umění ozdobné neboli půvabná gramatika*. „Zpráva“ je rozdělena na čtyři tradiční oddíly: 1. inventio – kde hojnost a odlišnost věcí a řeči brátí, 2. dispositio – jak je uměle pořádat, 3. elocutio – jak je ušlechtilě okrášlovati, 4. pronuntiatio – čím a jak jim pronikavosti dodávati. Klade důraz především na pečlivé vyložení tématu, které si řečník vybral. Toho je dosaženo, pokud rétor použije osnovu řeči, kterou Komenský navrhuje a již se my budeme zabývat později. Dále Komenský studuje jazykovou stránku řeči, vyzdvihuje ozdobování pomocí tropů a figur, přikládá jejich seznam a nakonec upozorňuje na ctnosti kazatele jako řečníka, který má mluvit v souladu s autoritou Bible, vážně, přesvědčivě, otevřeně, živě a se zbožností.

Představili jsme si tedy základní situaci v barokní rétorice a kazatelství, kde se vyvinuly dva proudy, související do určité míry s rozdělením církve, jejich nejdůležitější

---

²³KALISTA, Z.: *České baroko*. Praha: Evropský literární klub, 1941, s. 214.

představitele a dva české nejvýznamnější teoretiky řečnictví. Nyní se zaměříme na vývoj kazatelství u nás a na naše nejvýznamnější kazatele.

Nejvýznamnější barokní kazatelé a jejich dílo

V této kapitole velmi stručně nastíníme vývoj, kterým se ubírala česká homiletika. Zatím žádný badatel nevytvořil ucelený přehled či periodizaci vývoje kazatelství v českém baroku, avšak o určitý nástin se pokusil Miloš Sládek v předmluvě svého výboru z českých kázání 17. a 18. století²⁴, o který se budeme opírat i my.

M. Sládek rozděluje barokní kazatelství na tři základní etapy, což je ve srovnání s Černého periodizací baroka o jedno období méně (pokud vypustíme Černého „předbarokní“ období). Nejprve se vymezení období do určité míry překrývají, ale postupně dochází k rozkolísání dělení u jednotlivých autorů. To je dáno tím, že v homiletice přichází vrchol později než v barokní tvorbě obecně a též později doznívá.

Počátky barokního kazatelství klade Sládek do stejného období jako Černý začátky baroka – do dvacátých let 17. století. Toto první období pak trvá až do 80. let 17. století. Homiletika však v této fázi ještě stojí v pozadí za hagiografií a vzdělávací literaturou. V zemi obecně vládl nedostatek kněží a kázání tohoto období je málo probádané. Obecně je možné říci, že zde ještě chybí nějaké podstatnější novátorské praktiky. Z toho důvodu chybí i významná kazatelská jména v tomto údobí. Od 60. let 17. století jsou vedeny spory o podobu kázání právě mezi výše zmíněnými školami, humanistickou a konceptuální (barokní). Humanisté kritizují „novou rétoriku“, která je považována za lacinou a nevkusnou. Bohuslav Balbín stojí zprvu také na jejich straně, ale nové postupy potom zpracovává právě ve svém díle *Quaesita oratoria*, v němž už klade důraz na překvapivost výrazu a hromadění obrazů.

Další období spadá do let 1680 – 1720. Nyní se homiletika již postupně stává vůdčím literárním žánrem. Nadále se však uplatňují oba přístupy ke kázání. Zástupcem humanistické tradice je zde například **Matěj Václav Štejer** se svou *Postilou katolickou* (1691). M. V. Štejer se narodil roku 1630 v Praze, studoval v Olomouci a poté dlouhá léta učil na nižších i vyšších školách. Také ve svých kázáních sleduje spíše vzdělávací, než náboženské cíle. Koncept je v tomto období reprezentován sbírkou kázání Daniela Nitsche pod názvem *Berla královská Jezu Krista* (1709), která se stala velmi populární lidovou četbou. **Daniel Nitsch** (1651 – 1709) se narodil taktéž v Praze, v patnácti letech vstoupil do jezuitského řádu a později

---

²⁴ SLÁDEK, M.: *Svět je podvodný verbíř aneb výbor z českých jednotlivě vydaných svátečních a příležitostných kázání konce 17. a prvních dvou třetin 18. století*. Praha: Argo, 2005, s. 9 – 40.

působil jako učitel i kazatel v Těšíně. Při tvorbě svých kázání hojně využíval všech barokních výrazových prostředků. Typické pro něho je, že často využívá kontrastu jako stavebního prvku. V předmluvě své *Berly královské* obhajuje češtinu jako jazyk, který je nutné pěstovat, protože pochází od Boha jako všechny ostatní jazyky. Je to postoj pro barokní jezuity typický, jak jsme se již zmínili výše.

Konceptuální přístup postupně převládá, jelikož nabízí autorům kázání téměř neomezené možnosti seberealizace při přizpůsobování textů a výkladů, hledání nových souvislostí, obrazů a podobně.

Naším nejvýznamnějším konceptuálním kazatelem je **Bohumír Hynek Bilovský** (1659 – 1725). Tento rodák z Hlučína ve Slezsku byl původně členem řádu jezuitů, ale později vystoupil a působil jako světský kněz. Podstatné je jeho působení v Písku, kde se pro svá strhující kázání stal velmi žádaným kazatelem, lidé si dokonce přistavovali žebříky k oknům kostela, aby jeho kázání slyšeli. Bilovský byl původně spíše hagiografem, psal o sv. Ignáci, sv. Josefu, sv. Cyrilu a Metodějovi a také napsal hned dva spisy o Janu Sarkandrovi. Postupně však u něho převládá tvorba homiletická. V roce 1713 mu poprvé vychází soubor šesti kázání k oslavě sv. Liboria a postupně další postily mezi lety 1720 – 1724. Po formální stránce kázání opět využívá rozmanité barokní prostředky, jako metafory, příměry, kontrasty, řečnické figury apod. Celkem důsledně dodržuje teoretickou osnovu kázání, tu obohacuje o četná exempla. Znal lidové prostředí a jeho slovní zásobu, našel si tak snadněji cestu k posluchačům, takže se pomocí jazyka mohl přiblížit publiku a pro dnešní kazatele zanechal bohatý repertoár dobových výrazů, přísloví a úsloví. Také s oblibou pohotově a vtípně kritizoval panstvo, které ho za to nenávidělo. V tom se odlišuje od Nitsche, jenž byl v sociální kritice zdrženlivý vyznávaje zásadu, že mravoučná kritika má respektovat společenské přehradu, pro které nachází odůvodnění v přírodě.²⁵

Ve 20. letech 18. století přicházejí mladí kazatelé, jako **Jiří Procházka de Lauro**, za vrchol konceptuální homiletiky považuje Sládek sbírku kázání **Pavla Josefa Axlara** *Nábožný horlivý vůdce* (1720). Kazatelský vrchol je umocněn ještě tím, že u nás v letech 1690 a 1708 vychází rétorika polského autora Jana Kwiatkiewicze (1629 – 1703) *Phoenix rhetorum*, který opět zdůrazňuje důležitost vzbuzování citových reakcí a vzrušení u posluchačů.

Ve 20. – 60. letech 18. století, kdy baroko obecně pomalu doznívá, drží si homiletika stále své vůdčí postavení v jazykově české produkci a konceptuální přístup se dále vyvíjí.

---

²⁵ Vysvětluje Milan Kopecký v knize *Nic stálého přítomného, K literárnímu baroku*, FF Masarykovy univerzity v Brně 1999, s. 90.

Kázání bývají většinou vystavěna na jediném překvapivém nápadu, který se rozvíjí na úkor tradiční osnovy, je využívána řada ozdobných prostředků, paradoxů a přísloví. Postupně se z kázání vytrácejí exempla. Mistrem v tvorbě evokací a obrazů se v této etapě stává **Ondřej František Jakub de Waldt** (1683 – 1752) se svým dílem *Chválořeč* (1736). De Waldt se narodil v Písku a většinu svého života prožil v Dobrušce na Volyňsku. V roce 1730 mu vychází 31 latinských kázání o sv. Janu Nepomuckém: *Conciones de S. Joanne Nepomuceno, glorioso Christi martyre et Thaumaturgo, inclyti regni Boemiae patrono*, kde ve 14. kázání opěvuje češtinu. Významnější je ale jeho *Chválořeč*, ve které vtipem, pohotovostí, jazykovou originalitou a vytríbeností navazuje na Bilovského, jehož v mládí slyšel kázat ve svém rodném Písku. Každé jeho kázání vychází z jednoho tzv. argumenta, tedy obrazu, citátu, parafráze Písma, které je dále rozvíjeno. My ze souboru *Chválořeč* analyzujeme kázání ke dni svaté Máří Magdalény.

De Waldtovým současníkem byl slezský kazatel **Tomáš Xaverius Laštovka** (1688 – 1747), který se narodil v Hlučíně, stejně jako Bilovský. Byl to světský duchovní, pozornost si vysloužil především svou sbírkou kázání *Čtvrtý článek víry katolické: Trpěl pod Pontským Pilátem, ukřižován, umřel i pohřben jest; od S. Jána Apoštola do srovnání apoštolského vloženy od velebného pána Pátera Wilhelma Stanyhursta z Tovarýstva Ježíšového obšírně vyloženy. Od (Tit.) Tomáše Xavera Laštovka z Hlučina, Apoštolské stolice Notaria, Král. Města Hradiště Faráře a Děkana* (1748), což je monotematický cyklus 84 kázání popisující Kristovo utrpení a srovnávající je s utrpením barokního člověka. Laštovka vynikl schopností vcítit se do strádání obyčejných lidí a kritizoval panstvo i jeho rozmařilost. Jeho styl je již prostší, jako by předznamenával odkvétající baroko, ovšem stále se uplatňuje bohatá slovní zásoba a množství příměrů i úsloví pro lepší dotvoření obrazu.

Z dalších představitelů tohoto období zmiňme ještě **Damascena Marka** s postilou *Trojí chléb nebeský pro lačný lid český* (1728) či **Antonína Koniáše** (např. *Jediná choti beránková ... všeobecná římská církev ...* (1733), který však jako jeden z mála zachovával humanistický přístup k tvorbě kázání.

Od poloviny 60. let 18. století je koncept a jeho jazyk považován za vyčpělý, přežitý. V osvěcenských rétorických příručkách je kritizován a tento názor setrvává až do 30. let 20. století. Avšak moderní vědci navrhují tento názor poopravit. Bude však ještě nutné provést analýzu mnoha děl tohoto období a žánru.

Barokní kázání a jeho výstavba

Výše jsme hovořili o tom, že kázání se stává dominujícím žánrem barokní literární produkce. Pro prostý lid jde však již od počátků křesťanství o jediný literární žánr, s kterým se pravidelně setkává. Kázání je „duchovní řeč, která si klade za cíl působit na morálku, náboženské vědomí a vzdělání určitého okruhu posluchačů. V širším křesťanském pojetí je kázání jednou z podstatných součástí bohoslužby, je to veřejné zvěstování a výklad božího slova. V užším vymezení duchovní řeč, která nejen vykládá, ale i mnohostranně rozvíjí slova Písma, přičemž užívá samostatnou logickou konstrukci.“²⁶

Kázání se stalo výborným prostředkem přímého působení na posluchače, jeho služby tak kazatelé dokázali využít v procesu rekatolizace. Už se nejedná o tzv. homilie, tedy předčítání evangelia a výklad jeho jednotlivých vět, ale objevuje se nový přístup, tzv. *koncept*, který umožňuje uvolnění vazeb mezi citací Písma a jeho výkladem. Tento nový koncept poskytuje autorům kázání určitou volnost a oni tak mohou pomoci kázání v kostele rozehrát malé barokní divadlo. Kázání se totiž tímto směrem opravdu postupně ubírá. Koncept umožňuje a zdůrazňuje využití všech prostředků, které vedou ke znásobení dramatickosti. Kazatelé se vystupování před publikem také učili již na svých studiích, a to pomocí deklamací a divadelních představení. Bylo dovoleno užívat různých psychologických postupů, aby se kazatel stal manipulátorem s city svých posluchačů. To už je ale všechno jen nadstavba, základní byl text kázání. Tomu, jak napsat kázání, se kazatelé samozřejmě také učili, a to podle podrobně propracovaných teorií výstavby kázání a rozvádění jeho jednotlivých úseků. Významnou roli hrálo vzdělání kazatele, každý kazatel si vedl a rozšiřoval knihovnu, ze které čerpal. Začínajícím kazatelům napomáhaly potom tzv. kazatelské ukazatele, což byly sbírky kázání, které byly často doplněny o různé poznámky a latinské marginálie. Právě potřebě vydávat sbírky kázání pro kazatelské začátečníky vděčíme za to, že se nám jich dochovalo poměrně velké množství. Nejvíce vydávaná byla *Postila* M. V. Štejera, která vyšla sedmkrát. Doboví rétorici potom radili kazatelům, jak si mají vybírat podněty pro svá kázání. Například Bohuslav Balbín doporučuje ve svých *Verisimiliích*, aby si autoři vedli lístkové kartotéky, a to ve dvou řadách: zaprvé tematické, podle abecedy a zadruhé v pořadí podle chronologie neděl a svátků v roce, kde budou sbírat nápady vhodné k jednotlivým svátkům. Existovaly také nejrozmanitější slovníky a přehledy určené pro tvorbu kázání, ve kterých se kazatelé mohli inspirovat. Ze 17. století pochází například příručka jezuita Tobiase Lohnera *Instructissima bibliotheca manualis concionatoria*, ta obsahuje hesla s výklady a odkazy na Písmo a díla

---

²⁶ MOCNÁ, D.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2004, s. 295-301.

církevních Otců. Nejobsáhlejší je však *Magnum theatrum vitae humanae* Laurentia Beyerlinka z roku 1678 s abecedním přehledem většinou substantivních hesel a s odkazy k Písmu. Nyní se budeme věnovat obsahu a formě kázání jako textu. Kázání se dělí na několik druhů. Nejjednodušší je patrně rozdělení na kázání *nedělní*, *sváteční*, *pohřební* a *příležitostná*. Podrobněji lze vyčlenit kázání k různým svatým či k poutním místům, která můžeme obecněji zařadit snad ke kázáním svátečním. Zde už se jedná o obsahovou složku, tedy o další možnost dělení, avšak například Zdeněk Kalista je takto vyčleňuje.²⁷ V rámci představených druhů kázání se v různé míře uplatňují jednotlivé *funkce kázání* – poučovací, persvazivní (přesvědčovací, získávací) a umělecká. V pravidelných nedělních kázáních, která byla zaměřena většinou na povzbuzení křesťanské morálky a etiky, převládala funkce přesvědčovací, pomocí nejrůznějších argumentů měla přesvědčit o správnosti křesťanského života. V kázáních svátečních, která se často vztahovala k osobnosti nějakého světce v ten den oslavovaného, byla převládající funkce poučovací – představit život světce a představit jej jako příklad pro život křesťana. Příležitostná kázání, jež vznikala například ke vstupu nových členů do řádu, dávala velký prostor k uplatnění umělecké a zábavné složky. Kázání pohřební byla opět v největší míře poučná a přesvědčovací – o lidské smrtelnosti, o křesťanských povinnostech. Toto rozdělení však nelze brát do důsledku, funkce se samozřejmě prolínaly a v jednotlivých kázáních uplatňovaly v rozličné míře.

Co se týče obsahové stránky kázání, autoři čerpali nejčastěji z Bible a z děl církevních Otců. Antičtí autoři jsou v barokní homiletice téměř tabu. Jako východisko ke vzniku kázání sloužil ve velké míře jeden citát, či obraz, který byl dále rozváděn a vysvětlován.²⁸ V tomto procesu se uplatňovala ve vysoké míře tzv. *exempla*. *Exemplum* jako krátký a konkrétní příběh dosvědčující nějakou obecnou pravdu se uplatňuje už v evangeliích ve formě podobenství a v barokní homiletice je užíváno hojně. *Exempla* je možno rozdělit na tzv. *fabule* a *historie*, přičemž *fabule* jsou beletristické rozprávky a bajky, *historie* příběhy z dějin. Funkce *exempla* může být moralistní či zábavná. Kazatelé měli znovu k dispozici celé příručky s příklady *exemplum*, ze kterých mohli čerpat, například *Knihu naučení a příkladův* od Martina Pruggera z roku 1745. Další prostředky a žánry, jež obohacovaly obsahovou složku kázání, byly: duchovní či světské písně a popěvky, kosmické a hvězdářské motivy – znamení zvěrokruhu; nebo lidová přísloví a úsloví. Obecně lze tedy říci, že kazatelé využívali při zpracovávání svého tématu dvou základních oblastí pramenů: tzv. *loci theologici* – Písmo a

²⁷ KALISTA, Z.: *České baroko*. Praha: Evropský literární klub, 1941, s. 321-322.

²⁸ Zmíněno již výše v rámci obecných informací ke konceptuální homiletice.

spisy teologické; a loci topici – spisy rétorické a exemplové literatury; a dále podle potřeby soupisů svých podnětů a nápadů vhodných k danému tématu tak, aby jejich kázání dosáhlo výše zmíněných funkcí.

Důležitou roli pro dosažení funkcí a cílů hrála do značné míry též jeho forma. Autoři postupovali při přípravě a kompozici kázání podle obecných rétorických principů přípravy řeči. První fáze, tzv. **inventio**, obnášela hledání látky pro kázání, výchozího citátu. Komenský ji označuje jako: *hlavní věc textu, kterou známou učiniti nebo dovésti chce autor, cokoli se zajisté mluví nebo píše, to jest thema, to jest základ řeči.*²⁹ Další část, **dispositio**, obsahovala uspořádání a rozvržení myšlenek, tj. vytvoření rámcové osnovy (viz níže), buď podle chronologie sdělované události, nebo nějakým systémovým rozčleněním; dále její součástí byla úprava podkladových textů. Úprava stylu a výrazu, tedy zformulování řeči včetně nejrůznějších výrazových prostředků, byla obsahem třetí fáze, **elocutio**, a následovalo už jen memorování (**memoria**) a samotný přednes (**actio**).

Kompozici kázání se podrobně zabývá J. A. Komenský ve druhém oddílu své *Zprávy a naučení o kazatelství*. Navrhuje osnovu kázání, která má tři základní části: **exordium** (přístup), **tractatio textus** (vlastní text) a **conclusio** (zavírka). Exordium, neboli jakýsi úvod, se nemá příliš vzdalovat vlastnímu tématu. Může se vztahovat k přítomným osobám, k místu, době řeči, k určitému textu, obvykle biblickému, nebo k citátu, který se dále rozvádí. Vlastní text se potom dělí na další, menší úseky. Prvním je **propositio**, vyložení vlastního tématu, které by mělo být pojmenováno stručně a prostě. Počet dílčích témat by neměl být vyšší než čtyři. Následuje **partitio**, představení osnovy, rozložení na tzv. částky, jež by měly být řazeny stupňovitě. Jednotlivé argumenty, které kazatel využívá v rámci témat, může čerpat z vlastního textu, z jiných textů, z katechismu, z rozumu, z příkladů, z podobenství; tedy z pramenů, které jsme zmiňovali výše. V části **declaratio** se kazatel věnuje výkladu smyslu, přičemž je třeba vycházet z věcí známých, jež posluchač snadno pochopí. Poté kazatel dokládá svá tvrzení příklady a podobenstvími (**demonstratio et amplificatio**). Vlastní text je uzavřen doložením na posluchače, **applicatio**, kdy jsou výroky aplikovány ve vztahu k posluchači. Závěr, **conclusio**, by měl být stručný a obsahovat shrnutí hlavních myšlenek a napomenutí, které by si měl posluchač z kázání odnést. Pokud budeme hovořit o hlavních částech řeči, opět můžeme pozorovat obecný rétorický princip dělení řeči na úvod, střed a závěr, přičemž až v dělení vlastní statě se projevují prvky typické pro homiletiku, jako důraz na příklady a podobenství či stupňovité řazení textu.

---

²⁹ KRAUS, J.: *Rétorika v evropské kultuře*. Praha: Academia, 1998, s. 115.

Ve třetí části svého řečnického díla definuje Komenský vlastní jazykovou stránku kázání, tedy jednotlivé výrazové prostředky, které je možné využívat. Podstatu jazykového stylu vidí v „ozdobování“. „Ozdobování věcí“ spočívá v novosti, případnosti a názornosti při představování tématu – zde se jedná spíše ještě o obsahovou stránku. Z hlediska jazykového je důležitější tzv. ozdobování slov. Zde se zabývá tropy a řečnickými figurami, ale dělí je jinak, než jsme zvyklí. Uvádí ozdobování pomocí **přidávání** – epitety, synonymy a perifrázemi; **směňování** – záměnou synonym nebo prostřednictvím tropů, kterých uvádí pět (ironii, metaforu, synekdochu, metonymii a hyperbolu) a **harmonie** – figurami, k nimž patří anafora, epistrofa, klimax a paronomázie. Ke slovním figurám přidává autor figury větné jako exclamatio – zvolání, interrogatio – otázku, aposiopesis – zamlčení, correctio – napravení, apostropha – obrácení řeči jinam (např. k fiktivním posluchačům), prosopopeia – v osobě jiného mluvení, addubitatio – rozpakování, communicatio – k soudu podání, occupatio – řeči předchvácení a concessio – puštění. Bohuslav Balbín pak doporučuje využití podobných prostředků, mluví ještě například o míšení latiny a řečtiny nebo o uvádění důvodů pro a proti.

Nejpoužívanějším uměleckým prostředkem v kázání je **metafora**. Metafory jsou nejčastěji biblického původu a často byly přebírány z jednoho kázání do druhého, a tak je někdy těžké vystopovat jejich původ. Mnohdy je rozvinut celý vějíř metafor naskládaných za sebe, což souvisí s barokní tendencí k hromadění tropů a figur, nebo je využita alegorie, na které je postaveno celé kázání. Oblibě se také těšilo **využití kontrastů**, které představují posluchači většinou základní, snadno pochopitelné protiklady a umocňují napětí. Třetím populárním prostředkem je **hyperbolizace**, vycházející z barokní patetičnosti. Oba výše jmenované prostředky jsou opět s oblibou kupeny do dlouhých synonymických řad. Pokud jde o slovní zásobu, barokní kazatelé s oblibou vytvářejí novotvary (pěstují dokonale vypracované malé formy), často z důvodu hledání nových výrazových prostředků či ve snaze o co největší expresivitu, pomocí které se snažili na posluchače zapůsobit. Ze stejného důvodu se objevují i vulgarismy či barbarismy. K lepší srozumitelnosti slouží v systematicky poněmčované společnosti občasné využití přejímek z němčiny.

Z našeho výkladu je patrné, že barokní homiletici využívají stejné prostředky a postupy, jaké byly představeny výše v rámci znaků barokního jazyka obecně. Byli v neustálém styku s lidem, a tak si vytvořili zdravý jazykový smysl a ten se jim stal vodítkem při literární práci. Přesto je barokní kazatelský styl často hodnocen jako rozvláčný, mnohomluvný, patetický a nesrozumitelný, to vše však souvisí právě s dobovou snahou o maximální expresivitu a přesvědčivost kázání. Barokní homiletici využívají v jazyce všechny

dostupné výrazové prostředky ve větší míře, než jsme zvyklí a schopní vstřebat. Běžně se hromadí tropy, figury a celé syntaktické struktury do té míry, že jazyk vnímáme jako příliš členitý a složitý. K tomu se přidává přejímání syntaktických struktur z latiny či němčiny a v lexiku již zmíněné vulgarismy a barbarismy. To vše přispělo k tomu, že barokní homiletický styl byl již mnohými teoretiky kritizován. Od počátku 20. století je však soustavně analyzován a odborníci postupně korigují své názory, neboť zjišťují, že tento jazyk byl cíleně budován a využíván za účelem plnění určitých funkcí, především funkce přesvědčovací.

Úvodní kapitolu jsme věnovali základním informacím týkajících se kulturní epochy baroka, které by se nám měly stát vodítkem a opěrným pilířem pro práci s našimi ukázkami tří barokních kázání. Dále jsme pozornost přenesli na periodizaci českého baroka, ukázali jsme, že na našem území se baroko vyvíjelo v pěti specifických obdobích, v jejichž rámci dominovaly různé žánry a formy. Na základě historického kontextu jsme si osvětlili nejdůležitější znaky tohoto období, které baroku umožnily dospět k výrazové specifičnosti a objevují se ve všech oblastech umění i obyčejného života této etapy. Dále jsme si projevy těchto obecných znaků upřesnili v rámci slovesného baroka a jeho jazyka. Následně jsme také stručně definovali specifickou oblast barokního života, a to kazatelství. Vyjmenovali jsme si významné teoretiky řečnictví a jejich díla, která přispěla i k rozvoji kazatelství jako zvláštní odnože rétoriky. Vyjmenovali jsme si jednotlivé druhy a funkce kázání a postupně jsme obrátili pozornost k obsahové a formální stránce kázání. Zjistili jsme, jaké prameny měli kazatelé při tvorbě kázání k dispozici a jak je využívali při vytváření obsahu textu, jak s obsahem dále nakládali při skládání osnovy kázání a jak zacházeli s ozdobnými jazykovými prostředky.

Hláskosloví

Diftongizace *y* > *ej*

První změna, jíž se budeme zabývat, je diftongizace *y* > *ej*. Poprvé byla doložena na konci 14. století, dokladů začíná přibývat v průběhu 16. století. Arnošt Lamprecht tuto skutečnost dále doplňuje tím, že tyto doklady se týkají památek neliterárních. Jako nejstarší nám předkládá příklad *Tejnec* již z konce 12. století.³⁰ Zároveň nás však upozorňuje na skutečnost, že není známo, zda se jedná o cizí, německou výslovnost českých jmen. Diftongizace se zřejmě vyskytovala více v jazyce mluveném než v psaném. Barokní mluvnice 17. století připouštějí změnu i do psaného jazyka (např. mluvnice Jiřího Drachovského z roku 1660 uvádí *-ej* v 1. p. sg. mužských adjektiv vedle *-ý*, tedy *silný* i *silnej*, *milý* i *milej*. Též V. J. Rosa v mluvnici *Čechořečnost* (1672) uvádí v paradigmatech obojí podobu *chytrý/chytřej*). Změna proběhla na většině českého území vyjma východomoravského a moravskoslezského nářečí.³¹ V současné době je běžná v nespisovné podobě českého jazyka, v interdialektu zvaném obecná čeština. Můžeme ji sledovat jednak ve kmeni, jednak v koncových tvarech adjektiv, zájmen a číslovek složené deklinace.

V 15. století se tato hlásková změna vyskytuje stále častěji a svého vrcholu dosahuje zejména ve století šestnáctém.³² Pro toto období je však příznačné, že většina literárních památek stále ještě zachovává starý způsob psaní s *y*, ačkoliv tato změna musela být již provedena.³³

V nejstarších tiscích nalezneme nejčastěji *y*, spojení *ej* se v nich vyskytuje pouze ojedinelé a nárůst tohoto diftongu je zaznamenán až ve 20. letech 16. století. Nesmíme také opomenout, že toto dvojfonématické spojení bylo často graficky znázorněno jako *aj* (psáno *ay*, *ag*), od 2. pol. 16. století *ey*, *ei*, (*eg*). Nejprve se diftong *ej* objevuje v kmeni slov a v předponě *vý-*, o něco později také v koncovkách adjektiv. Doklady bychom našli i u sloves *být* a *bývat*, ale není jich příliš mnoho.³⁴

V prvním kázání od Ondřeje Františka Jakuba de Waldta se tento jev objevuje poměrně často. Nejhojněji jej lze sledovat v nominativu sg. adjektiv a zájmen mužského rodu:

³⁰ K problematice více LAMPRECHT, A.-ŠLOSAR, D.-BAUER, D.: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986, s. 107.

³¹ PORÁK, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Praha: UK, 1983, s. 134.

³² Tamtéž.

³³ Podrobněji tamtéž, s. 107-108.

³⁴ Tamtéž, s. 134.

*praví podotknutej ... svatý Augustýn 329s, takovej jestli hříšník není 337n, nápoj, kterej ... obohacuje 343s, přítel ..., kterej 343s, pastýř ..., kterej 343s, šanc ..., kterej 343s, kámen onen ... těžkej 344n, šatan spasitedlnej 341d, Jan Zlatoustej 349n, zraněnej 335n. Méně často se diftongizace objevuje ve kmeni slov: *mejtí budu 348d, ty pejchou nadutý 327s, skrze pejchu 343s, slze ... vylejvati 331n; vylejti 348s, vejš 333n, ven se prejšti 333s*. Jednou se objevila i v předponě **vy-**: *vejповěd' 346s*. Všechny uvedené příklady se v textu vyskytují pouze jednou, výjimkou je relativum *kterej*; bylo nalezeno celkem pětkrát.*

Našli jsme i kombinaci tvaru diftongizovaného a nediftongizovaného: *praví podotknutej ... svatý Augustýn 329s, svatý Jan Zlatoustej 349n*.

Ve druhém textu, jehož autorem je Antonín Jan Kelský, se diftongizace tohoto typu vyskytuje méně. V koncovkách adjektiv složených tvrdých není vůbec, je tedy dodržován starší stav bez diftongizace, a to i přes to, že M. V. Štejer v *Žáčkovi* z roku 1668 připouští dvojí tvary v nominativu a vokativu sg. maskulin, *Čechořečnost* od V. J. Rosy dokonce ve všech tvarech adjektiv, kde je možná diftongizace. Ve kmeni slova se diftong dvakrát vyskytl v substantivu *pejcha*: *skrze pejchu 432s, znečištěné zrcadlo pejchou 427d*, dále ve slovesech: *nehejbá se 429n, neozejvá se 430s, vydobejváme 435n*. Uvedené příklady lze nalézt pouze jednou. Jednou se diftongizace objevila také v předponě **vy-**: *jejížto vejroční slavnost připomínáme 425n*.

Ve třetím kázání od Bohumíra Hynka Josefa Bílovského, příklad diftongizace nalezneme pouze jednou, a to ve kmeni: *smejšlím 482d*. V koncovkách se nevyskytla vůbec.

Celkově se tento jev objevuje v textech nepříliš výrazně. Autoři se kloní ke staršímu úzu humanistickému.

U všech tří kázání ke dni svaté Máří Magdalény jsme se zabývali také slovy, u nichž k diftongizaci nedošlo. Pokud se u jednotlivých položek vyskytuje méně než pět dokladů, nebyly v textu objeveny. Jejich výběr jsme přizpůsobili četnosti nalezených dokladů (v kázáních ve sledovaném jevu se objevil více než jednou). Všimáme si zakončení adjektiv v nominativu sg. maskulin, dále zachování *y* ve kmeni (zde se jedná hlavně o sponové sloveso *být*) a také zakončení zájmen.

V de Waldtově³⁵ kázání o Máří Magdaléně bylo spočítáno celkem 177 slov, kde neproběhla diftongizace *y > ej* (z celkového počtu 116 příkladů v koncovce adjektiv složených tvrdých, 26 tvarů slovesa *být, bývat*, v jednom případě sloveso *přikrývat*, 34 zájmen), naopak provedena byla u osmnácti slov (4 koncovek složených tvrdých adjektiv, 7

³⁵ Do celkového počtu slov jsme nezapočítali instrumentál sg. ani pl.

adjektiv s nediftongizovaným *y* v kmeni a 1 v předponě *vý-*, u 6 zájmen), a to 9, 2%. To tedy znamená, že u 90, 8% slov nebyla zmíněná změna provedena. Kelského kázání obsahuje 100 slov s možností diftongizace, k výše zmíněnému jevu nedošlo u 96 slov (57 případů v koncovce adjektiv složených tvrdých, 6 tvarů slovesa *být*, *bývat*, 2krát sloveso *nazývat*, 1krát sloveso *obmývat*, 1krát sloveso *ozývat*, a 27 zájmen), tedy v 96%, naopak v šesti (4%) případech k diftongizaci došlo (3krát proběhla diftongizace v kmeni slova, 1krát v předponě *vý-*, u 3 sloves: *ozývat se*, *dobývat*, *hýbat se*). V kázání od Bílovského jsme napočítali 124 dokladů, v nichž diftongizace neproběhla (77 příkladů s koncovkou složených tvrdých adjektiv, 29 zájmen, 14 tvarů slovesa *být*, *bývat*, 2krát sloveso *nazývat*, dále po jednom příkladu sloves *dotýkat*, *převýšit*), a pouze jeden (0, 8%) s diftongizací. 99, 2% veškerých možných případů nebylo diftongizováno.

Přehled dokladů:

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od Ondřeje de Waldta:

Adjektiva:

N sg.: maskulin: *svatý Lukáš* 324n, *jediný prostředek* 336d, *božský lékař* 337d, *blázen ukrutný* 339n, *evangelický otec* 344n;

G pl.: *všech svatých* *bývá přítel* 331s, *i svatých anjelův* *bývá přítel* 341s;

L pl.: *po hříších těžkých* 350d;

I pl.: *s bylinkami hořkými* 343d.

Vztažné zájmeno který:

N sg.: *hospodáře, který pozval* 327s, *skrze ducha svatého, který jest dán* 331s, *božský lékař, který obrátil* 337s, *poklad, který jej obohacuje* 343n, *prorok, který by ho trestal* 348n;

N pl.: *šance, které oddělují* 344n;

G pl.: *šatův, do kterých* 328d;

D pl.: *všichni, ku kterým došla* 331n, *mnozí jiní, kterým hodina byla propučená* 335d.

Zájmeno přivlastňovací tvůj, svůj:

G pl.: *od hříchův svých*; 357n, *a ty nepláčeš tvých* 357n;

D pl.: *přidám dnům tvým* 347d; *k nohoum svým* 327s;

I pl.: *nad hříchy svými* 325n, *počna svými paprsky* 328n.

Dále uvádíme příklady, jež se vyskytují v malém množství. Jedná se o identifikátor *jiný*, ukazovací zájmeno *sám*, záporné zájmeno *žádný*.

N sg.: *jaký ten jest neví žádný* 341s;

G pl.: *jiných svatých kajících* 350d.

Neprovedená diftongizace ve kmeni slov: *přibývalo* 333n, *zdraví nabýti* 333s, *živi býti* 338n, *Kristus bývá milý* 341n, *pokání pravé bývá* 356n.

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od A. J. Kelského:

Adjektiva:

N sg.: maskulin: *mluví duch svatý* 426n, *ženich nebeský zpívá* 426d, *zatvrzelý král Farao* 428n, *praví svatý prorok* 433d, *praví svatý Řehoř* 434s, *jsi zapálený* 434s;

A sg.: *vedli život rozpustilý* 425d, *vedli život nepřikladný* 425d, *ztratiš drahý kámen* 429n, *o život věčný* 434d, *skrze horlivý život* 435n;

V sg.: *dobrý pastýři* 429d, *laskavý křesťane* 427d, 430, 432n, 432d, 434n;

G pl.: *od vlnobití mořských* 427s, *bídnych hříšníků* 428n;

L pl.: *po spáchaných hříších* 427n.

Vztažné zájmeno který:

N sg.: *poslyšte Jeronýma, který praví* 427n, *ten, který se plaví* 427d, *synáček, který vidouce* 429d, *královský prorok, kterýžto se uchýlil* 429d, *srdce císaře, který nedávno byl* 431d;

A sg.: *oučinek, který pokání způsobilo* 426s, *příklad, který opomenouti mohu* 431s;

G pl.: *zbraní, kterých užívala* 432d;

L pl.: *zrcadla, v kterých se zhlídnouti mohl* 326n.

Přivlastňovací zájmena tvůj, svůj, identifikátor *jiný*, ukazovací zájmeno *takový*:

N sg.: *takový hříšník* 429s;

A sg.: *poznaje svůj nešťastný stav* 428d;

G pl.: *z vlnobití tvých nešlechetností* 427d, *počet jiných hříšníků* 428s, *skrze hlas slzy svých hříchův* 430n.

Nediftongizované tvary ve kmeni slov: *nazývati se může* 425d, *oní se neozývají* 429s, *pláčem vydobývají* 431s, *obmývá* 435n.

Diftongizaci většinou nepodléhaly tvary slovesa *bývati*, *býti*: *pohlčen bývá* 428s, *bývají ztracení* 429n, *ztraceni bývají* 429s, *býti protivné* 431n.

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od B. H. J. Bílovského

Adjektiva:

N sg.: maskulin: *svatý Lukáš napsal* 480d, *krásný a pěkný syn přípověd' učinil* 481s, *blekotný moudráček haněl* 482d, *o Máří Magdaléně nový ženich Kristus* 486n, *starý Izák mluvil* 489n;

G sg.: *stalo se to za svatého zákona* 481d, *nového zákona nařídil* 481d;

V sg.: *ó slepý Faryze* 487d, *ó slepý Jidáš* 487d, *dobrotivý Bože* 493n, *dobrotivý Ježíši* 494s, *milosrdný Bože* 494s;

G pl.: *pomazala noh Ježíšových* 487d.

Zájmena přivlastňovací *tvůj*, *svůj*, identifikátor *jiný*, neurčité zájmeno *každý*, ukazovací zájmeno *onen*, vztažné zájmeno *který*:

N sg.: *ten, který se nedotkl* 490s, *který dnes k nohám padne* 494n, *tobě, který jsi mě rozhněval* 494n;

G pl.: *od jiných ptáků* 491s, *od jiných frejřův* 491s;

A sg.: *každý hřích kazí* 486d;

G pl.: *políbení ust svých* 489s, *od jiných ptáků* 491s; *nepřestane líbati noh mých* 489d;

D pl.: *k oným starcům* 493d; *k nohám tvým* 493n, *k tvým nohám* 493n.

Nediftongizované tvary ve kmeni slov: *mělo býti* 480s, *přebývala* 482s, *má býti* 489s, *přebývá* 491s, *může býti* 493s.

Nediftongizované tvary jako součást přísudku jmenného se sponou: *nebyl lakomý* 482n, *není fasovaný* 485n, *jsi přinucený* 493n, *byl starý* 493d, *kdo z nás, ač v hříších zastaralý* (elipsa sponového slovesa *být*), 494n.

Úženi é > í

Další hláskovou změnou, která patří k projevům mluvené češtiny a dodnes se v mluvě hojně projevuje, je úženi *é > í*. Nejstarší doklady pocházejí ze 14. století. Oproti tomu se jiní badatelé domnívají, že v tomto století šlo především o nepřesné zachycení silně zavřeného *é*.³⁶

³⁶ LAMPRECHT, A.-ŠLOSAR, D.-BAUER, D.: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986, s. 115.

Zúženého -í výrazně přibývá až v 16. století. Ke změně pravděpodobně došlo prostřednictvím diftongizace *ó > uo*, jejímž vlivem ztratila samohláska *é* protilehlou zadní samohlásku, což vedlo k další změně. Též se předpokládá, že se *é* vyslovovalo úzce, proto přechod k *í* byl snadnější. Do spisovného jazyka ovšem změna pronikala velmi pozvolna. Dnešní spisovný stav se ustálil až na přelomu 16. a 17. století. Změna nejpozději proniká (v 18. století) ve slabice *lé*.³⁷ Rozšíření úžením vzniklého *í* je značné, změnu zaznamenáváme v českých nářečích v užším slova smyslu, v nářečích středomoravských, výjimečně ve skupině východomoravské či slezské.³⁸

Úžení proběhlo jednak ve kmeni, jednak v koncových tvarech adjektiv a slovních druhů se složenou deklinací. Ve kmeni se s ním setkáme velmi zřídka, především po *l*. Ve Waldtově kázání byly objeveny pouze tři příklady, a to ze stejného základu: *vlívá se milosrdenství* 341n, *slza se vylívá* 341n, *skroušený slzy / které umřít maje vylíval* 349d.

Ve vybraném kázání Kelského se zúžené *é* vyskytlo ve spojeních: *v kterých by se jedenkaždý z hlídnouti ...* 424n; *aby se v něm z hlídli* 425d, *zhlídli všickni hříšníci* 434n, *oni nechť pohlídnou* 434s; *nechť také nahlídnou* 434d.

V kázání Bílovského jsme našli několik dokladů: *všeckné pokoje přeběhla a jakoby lítala* 487s, *slzy vlívání* 490n, *slze ... čtyry vylívají* 490s; *velké milování dokázalo slzy vlívání* 490n.

Tvary zúžené

Úžení nastává nejčastěji v těchto pádových tvarech. Pro označení pádů užívám značky N, G, D, A, V, L, I.

Příklady z textů:

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od Ondřeje de Waldta:

N sg. neuter: *tobě potřebný jest* 338d, *pokání ne ledajakýs, ale pravý, bolestný, skroušený, upřímný pokání* 338d, *pravý pokání* 349d; *pokání nebude ... platný* 356n; *pokání pozdní, z řídka platný* 354n;

G sg. maskulin a feminin: *Petra Cellenskýho* 341d; *dle svatýho Marka* 324s; *vítr ... do šatův se pocestnýho spirál* 328n; *hříšnice tyto* 325d; *u svatý Máří Magdalény* 330s, *této svatý ... ženy* 350d; *z této ... víc nežli perlový kající vody* 357n;

³⁷ K tomuto tématu se autor blíže vyjadřuje, tamtéž, s. 157.

³⁸ PORÁK, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Praha: UK, 1983, s. 145.

A sg. maskulin, neuter: *kdo by ... pocestnýho o jeho šaty připravil* 327d; *na pocestnýho střileti* 328n; *na tolik pláče a ponížený pokání nemohl sic ... se pohnouti* 345d; *na jediný slovo* 348d;

L sg. maskulin, feminin, neuter: *že víc při pocestným nezřídí* 328n; *v pravý skroušenosti* 331d, *o ty horký vodě* 333s, *o ty vřelý vodě* 333s, *v těle nečistým* 324d; *v živým těle* 335s;

N. pl feminin: *O noviny ... potěšitelný...!* 325s; *O šťastný slzy její!* 330d; *a oni (děti) neslečený potmě musí jíti spat* 353d;

A. pl.: *jak velké jsou skutky tvé ..., nimiž vinný rozvazuješ* 334d, *pro hříchy neoplakaný hořeti* 338s; *skroušený slzy ... vylíval* 349d; *Svatý Boží chválíme* 350d; *následujme všechny svatý* 356d.

V textu se objevily zajímavé příklady, kdy je v jedné větě užito několika adjektiv, vztahujících se ke společnému substantivu, přičemž některá zachovávají starší, pro nás spisovný tvar, jiná jsou ve tvaru zúženém: *slyšíme této svatý ženy* 350d; *pokání pozdní, z řídka platný, pravé bývá* 356n.

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od A. J. Kelského:

L sg. maskulin, feminin, neuter: *v dlouhým řadu* 431d, *na svatý Máří Magdaléně* 426n, 428d, 432d.

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od B. H. J. Bílovského:

L sg. maskulin a neuter: *v velkým městě* 482s; *na Tovarýšstvu anjelským* 484s; *v oděvu svatebním pozlaceným* 488d; *v oděvu svatebním pozlaceným, ano pozlaceným* 488d; *o plnomocným odpuštění* 494n.

Dále se daný jev vyskytuje také u zájmen, jež se skloňují podle složené tvrdé deklinace. Jedná se o vztažné zájmeno *který*, v jednom případě o vztažné zájmeno *jaký*, dále zájmeno ukazovací *ten, ta, to*. V Kelského kázání lze nalézt jeden příklad zájmena neurčitého *nějaký*.

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od Ondřeje de Waldta:

N sg. neuter: *Chceš věděti, jaký je to jádro* 340s; *ne ledajakýs* 338d;

D sg. feminin: *ať jen taky jednu krůpějí právě kající této nejdražší vody Magdalény ... týž velebnosti za dar obětují* 340d;

G sg. Feminin: *duše, od který* 336n;

L sg. feminin: *ta, o který* 324n, *o tý vodě* 333s;

N pl. maskulin: (hřích) *oný tebe děsí; oný k zoufání; oný k smrti* 339d.

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od A. J. Kelského:

L sg. neuter: *na prknu nějakým* 426d;

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od B. H. J. Bílovského:

L sg. maskulin: *zafír, o kterým* 484n, *ty jsi ten, o kterým svatý Chrysologus* 486s.

Z výše uvedeného výčtu příkladů je patrné, že úžení nejčastěji probíhalo v genitivu a lokálu sg. Kelský úží pouze v akuzativu sg. U Bílovského jsme změnu zaznamenali jen v lokálu singuláru. Úžení *é > í* v dativu bylo zjištěno pouze v jenom případě u zájmena, a to u de Waldta. V analyzovaných textech de Waldtových můžeme pozorovat, že pronikání změn z mluveného jazyka je u něj častější než u Kelského a Bílovského (v poměru 43:10:13).

Výše uvedená změna se v textech vyskytuje u syntaktických adjektiv v pozici přívlastku. Na základě analýzy jednotlivých textů je patrné, že úžení nejčastěji probíhalo v genitivu a lokálu sg. Méně často je můžeme sledovat v pozici přísudku jmenného se sponou.

Pokud bychom vyhodnotili všechna tři kázání, úžení není časté, autoři se přidržují spíše starších nezúžených tvarů.

Výrazněji se výše uvedená změna projevuje u formantů tvrdých adjektiv podle složené deklinace. Zde se *é* objevuje jako výsledek stahováním pozměněné deklinace adjektiv ve 2., 3. a 6. pádě sg.: *-ého, -ému, -ém* u maskulin a neuter; u feminin: *-é, -é, -é*; dále v 1. a 4. pádě u neuter a také u životných maskulin ve 4. pádě. V plurálu si všímáme 1. pádu maskulin neživotných a feminin, 4. pádu maskulin a feminin, případně i 1. a 4. p. neuter.

V jednotlivých kázáních jsme si povšimli i slov, u nichž změna neproběhla. Uvedeme příklady adjektiv ve 2., 3. a 6. pádě sg. u maskulin, feminin a neuter, dále v 1. a 4. pádě u neuter, v 1. a 4. pádě plurálu. Neopomenuli jsme ani zájmena, především se jedná o zájmena ukazovací, dále o vztažné zájmeno *který* a zájmeno přívlastňovací *tvůj*. Kromě výše zmíněných pádů uvádíme i příklady pádů zbývajících. Adjektiva a zájmena často stojí v pozici přívlastků, objevují se také jako součást přísudku jmenného se sponou (příklady viz výše). Pokud není u jednotlivých položek uvedeno pět příkladů, nebyly při analýze objeveny. Jednotlivé příklady byly vybrány podle četnosti výskytu v kázáních (uvádíme pouze ty, které byly u sledovaného jevu užity více než jedenkrát).

TVARY NEZÚŽENÉ

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od Ondřeje de Waldta:

Adjektiva, maskulina a neutra:

N sg.: *jedno nevyhnutelné jest potřebné* 338d, *nové a čerstvé pokání tebe pozdvihuje* 338s, *pravé pokání náleží* 339d, *pokání pravé ... odnáší od duše hříšné urážky Božské nejvyšší velebnosti* 342n, *malé slovo* 348 s, *slavné a veliké pokání* 350n, *se dostává to nebeské jablko* 353n;

G sg.: *do života věčného* 332n, *na duši umrlého* 334n, *od hříchu skutečného* 336d;

D sg.: *celému světu* 346n, *d'áblu závistivému* 341d; *k chlípnému podpalování* 328s, *ke všemu dobrému* 343d;

A sg.: *milostivého Boha chytla* 329s, *skrze ducha svatého* 331s; *aby srdce pokorné a upřímné* 331d, *za tak krátké pokání* 339s, *za slepé bláznovství* 355d, *činí neplatné pokání* 356d.

L sg.: *v smradlavém hrobě* 324d;

A pl.: *jaké hořké trunky* 335n.

Adjektiva, feminina:

G sg.: *ženu zlé pověsti* 326s, *odnáší od duše hříšné urážky Božské nejvyšší velebnosti* 342n, *do žalostné bídy* 344n, *k slyšení chvály nebeské* 350s;

D sg.: *k svaté Máří Magdaléně* 350n;

A pl.: *i duše mrtvé křísí* 332n, *začerněné kuchyně obilí* 332d.

Vztažné zájmeno který:

N sg.: *láska nebeská slunce nestvořené, které* 328d, *o, šťastné pokání, které* 330s, *co slunce, které neřádné kaliště* 332d, *kaliště, které vymete* 333n;

G sg.: *tělo, od kterého* 336n;

D sg.: *k uzdravení..., ku kterému přicházela* 326d;

A sg.: *spojení, které hříšník nabývá* 340s, *město, na které* 345n;

L sg.: *pokání, o kterém* 356d.

Přivlastňovací zájmena tvůj, svůj, ukazovací zájmeno ten:

N sg.: *srdce tvé* 331d;

G sg.: *od pána tvého* 327s, *vylila srdce svého slze* 329s, *ze srdce tvého* 334d; *paprsky lásky tvé* 328d, *z té živé vody* – 331n, *z tvé strany* 331d, *oheň lásky své* 331d, *pro zdraví duše tvé* 335n, *poznej veliké své slepoty* 336n, *z této vody Magdalény* 336d, *kdo této vody* 336d, *vůdci lidu mého* 347d, *z této drahé vody* – 357n;

D sg.: *synu svému* 352s, *k tvému zdraví* 334d, *k svému spasení* 357n;

A sg.: *lůžko mé smáčeti budu* 348d;

L sg.: *při tvém stole* – 327s, *na svém srdci* 327n.

Zájmeno záporné *žádný*, kvantifikátor *každý*, zájmeno neurčité *nějaký*:

G sg.: *není potřeba žádného nákladu* 331d, *žádného hříchu povědomí* 337d, ... *bojíš (se) a lékař, to jest nějaké malé těžkosti* 340n, *nečiní žádného pokání* 356d;

D sg.: *k jednomu každému* 330n.

Nezúžené tvary se často vyskytují jako součást přísudku jmenného se sponou: *jiné apatikářům známé jsou velmi silné a mocné* 332n, *veliké jsou skutky tvé* 334n, *to platné bude* 339s, *pokání pozdní ... pravé bývá* 356n.

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od A. J. Kelského:

Adjektiva, maskulina a neutra:

N sg.: *drahé zrcadlo* 425n, *svaté pokání* 427d, *pěkné tajemství* 429n, *království nebeské trpí* 431n, *pokání zpozdilé* 425n;

G sg.: *slova svatého Řehoře* 435n; *nechci smetí bezbožného* 425d, *skrz nebezpečství bouřlivého moře* 426d, *k břehu božského milosrdenství* 427d, *dvě osoby ženského pohlaví* 426d, *vydejme hlas pravého pokání* 430d, *oučinky svatého pokání* 435n;

A sg.: *skrze svaté pokání* 425s, *volá milosrdenství božské* 425d, *skrze pobožné kázání* 429s;

A. pl. *jaké oučinky pravé pokání způsobilo* 426n, *jaké oučinky pravé skroušené způsobilo* 426n.

Adjektiva, feminina:

G sg.: *na den svaté Máří Magdalény* 426n, *k břehu věčné slávy* 427d, *z křehkosti lidské* 430s;

D sg.: *celé církvi* 426n, *církvi katolické* 426n, *k počestnosti svaté* 426n, *k slávě věčné* 427n, *k ztracené perle* 429n, *k ztracené ovci* 429n, *buďme podobni ovci ztracené* 430d.

Vztažné zájmeno který, kterýžto:

N sg.: *místo Písma svatého, které se zdá býti protivné* 431n;

G sg.: *na prknu, kterého se uchopí* 426d, *pěkné tajemství, z kteréhožto poznati můžeme* 429n;

A sg.: *pokání je, skrze které ovce nachází* 435n, *pokání jest, skrze které činíme* 435n;

L sg.: *drží se tabule, na které pluje* 426d.

Přivlastňovací zájmena tvůj, svůj:

G sg.: *od pastýře svého* 429s, *hledáš pláče mého* 430n, *od tvého kmenu* 433n, *v čas utonutí svého* 427n, *skrze pokání pastýře svého* 428d;

D sg.: *k oci mému* 429d, *k pastýři svému* 429d, *k pánu mému* 430s;

L sg.: *v pláči svém* 434n, *v zjevení svém* 425d, *o svém spasení* 425d, *po lodi své* 427n, *v řeči své* 432d;

A pl.: *své činy* 426n, *skrze hříchy své* 430d, *pro své mrzutosti* 426n.

Zájmeno ukazovací onen, zájmeno neurčité nějaký, zájmeno záporné žádný, identifikátor jiný:

G sg.: *s ctnostmi oné mezi ženami* 426n, *zda-liž nemohl stav hříšníka stracení nějaké jiné věci připodobniti* 428d, *žádného znamení nevydávají* 429n.

Nezúžené tvary se objevují jako součást přísudku jmenného se sponou: *zrcadlo jest představené* 425n, *zrcadlo jest znečištěné, zaprášené, nepodobné* 425n, *svaté pokání jest mocné* 427d, *nebývají trestné* 432d, *pokání platné, užitečné potřebné* (elipsa slovesa *být*) 434s.

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od B. H. J. Bílovského:

Adjektiva maskulina, feminina, neutra:

N sg.: *panenství jednou ztracené* 483n, *ukázalo se krásné kvítí* 486n, *dlouhé milování dokázalo* 490 n;

G sg.: *oddaná pekelného raráška* 480d, *starožitného rodu dědička* 480d, *podle obyčeje židovského* 488d; *do takové černé osoby* 487n, *na znamení synovské lásky* 489n, *na znamení upřímné skroušenosti* 494n, *z lásky veliké* 493n;

A sg.: *skrze tvé neskončené milosrdenství* 494d;

L sg.: v *Starém zákoně* 481s, o *svatém Davidu* 487d; na *svaté hlavě* 491n, na *černé kalvárii* 491n.

Vztažné zájmeno který:

G sg.: *Faryseus*, od *kterého byl pozván* 482s, *Spasitele Krista*, *kterého nohy okrášlila* 483n, *drahé masti*, od *které naplněn byl* 484d;

L sg.: *společníci*, o *které svatý Wincent* 484n, na *zemi*, na *které rostly* 486n, *vodu*, o *které svatý Augustýn* 486d, na *způsob oné*, o *které Theodoretus* 489s, v *modlitebnici*, v *které podal* 492s;

N pl.: *nevěstám*, *které pláčí* 490n.

Zájmena přivlastňovací můj, tvůj, svůj, zájmena každý, samý, žádný, ten:

G sg.: *hledal svého užitku* 481d, *každého drbají* 482s, *od samého Krista* 485n, *z té příčiny* 488n, *od tvé velebnosti* 493n;

A sg.: *pro to samé znamení* 480d;

D sg.: *žádnému jinému* 491d, *než muži samému* 491d;

L sg.: v *oku svém* 482d, o *své nevěstě* 486n;

N pl.: *krásné jsou líce tvé* 491n, *krásné jsou tváře tvé jako hrdličky* 491n.

Nezúžené tvary jako součást přísudku jmenného se sponou: *panenství je nenávratné* 483n, *panenské kvítí jest* 486s, *krásné jsou* 491n.

U všech čtyř zkoumaných hláskových změn sice byl nalezen určitý počet příkladů, ale z celkového pohledu vždy převládá starší úzus, tedy tvary nezměněné. Nejvýznačnějším rysem našich textů z hlediska hláskosloví se stala problematika skloňování přídavných jmen tvrdých a jiných slovních druhů téže deklinace. Zde se totiž výrazně promítají hned dvě hláskové změny ($y > ej$ a $e > i$) v deklinačních koncovkách, což bylo doloženo mnoha příklady.

Ovšem, jak již bylo řečeno, v celkovém výčtu adjektiv zůstávají tyto případy v menšině, stejně jako v případě zbývajících hláskových změn, kdy příkladů bylo nalezeno málo a tvoří jen malé procento z celkového počtu tvarů, kde změna mohla být potenciálně provedena, autor se však přiklonil k podobě původní. Všichni tři autoři tedy zachovávají většinou starší hláskoslovný úzus.

Dokladů s nezúženým e bylo mnohem více. Uvádíme celkový počet dokladů, ať se jedná o koncovky či kmen slov. V kázání o Máří Magdaléně od Ondřeje de Waldta jsme

napočítali 279 slov, kde úžení slov neproběhlo. V 43 příkladech úžení provedeno bylo, což činí 13, 4% (4 doklady jsou zúženy v kmeni slov). Tudíž nezúžená slova představují 86, 6%. V případě kázání Kelského na den svaté Máří Magdalény jsme zjistili 214 slov s nezúženým *é*, úžení se objevuje pouze v 10 slovech (z toho se v 5 případech jedná o úžení v kmeni), tedy 4, 5%. V 95, 5% slov tedy nedošlo k zúžení. Při analýze vybraného kázání o Máří Magdaléně od Bílovského bylo celkem napočítáno 201 slovo s nezúženým *é*, úžení *é > í* se objevuje pouze ve 13 dokladech (4 příklady se týkají úžení v kmeni), 6%. Z uvedeného počtu slov je patrné, že v 94% nedošlo k zúžení *é v í*.

Nyní se podívejme blíže na úžení v koncovce. V kázání de Waldtově jsme zaznamenali 43 slov. Jedná se jak o adjektiva, tak o zájmena. K úžení docházelo nejvíce v lokálu sg. maskulin a neuter, druhý nejpočetněji zastoupený pád je akuzativ sg. a pl. Vysoký počet příkladů má rovněž genitiv sg. maskulin a feminin. Ve kmeni se zúžených tvarů našlo poměrně málo, pouze 4 příklady. Kelský změnu provedl v koncovce lokálu sg. pouze pětkrát. Kmen byl touto změnou zasažen také pětkrát. Text od Bílovského zahrnuje v koncovce pouze 8 zúžených slov. Většina dokladů je v lokálu sg. Ve kmeni došlo ke změně u 4 příkladů.

Diftongizace *ú-* > *ou-*

Poslední výraznou hláskovou změnou je diftongizace počátečního *ú > ou*. Probíhala zhruba od 14. století a systémově souvisí s diftongizací *y > ej*. Definitivně se vžila v první polovině století šestnáctého. Dnešní územní rozsah pochází ze 16. století. Opět se neprosadila ve východomoravské a slezskomoravské nářeční skupině. Z hlediska současného jazyka se jedná o jev nepřijatý do spisovné češtiny.

Nyní si povšimneme, jak se *ú* a diftong *ou* zaznamenávaly v tiscích. V psané podobě je diftong zaznamenán jako *au* či méně často jako *av*, *aw*. Psaní *au-* na začátku slova pronikalo mnohem pomaleji, než tomu bylo v případě *au* uvnitř a na konci slova (pronikání do psané a tištěné podoby od konce 20. let. 16. stol.). Úzus se lišil u jednotlivých slov i u jednotlivých tisků, difference mohou mít svůj základ i v nářečích.

Podle staršího úzu se kvantita počátečního *u-* zpravidla neznačí, původní dlouhé *ú* se od krátkého odlišuje až po diftongizaci. Zpravidla se počáteční *u-* tiskne literou *v*. Kdybychom kvantitu značili spřežkou (*vv*), vzniklo by *w*, jež se používalo pro označení souhlásky *v*. Označování délky diakritickým znaménkem, tedy čárkou nad touto souhláskou, se neujalo.³⁹ Případy výskytu tohoto jevu jsou velmi vzácné.⁴⁰ V některých slovech kvantita

³⁹ PORÁK, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Praha: UK, 1983, s. 107-108.

počátečního *u-* kolísala (především *usta – ústa*). U slov, která jsou tištěna s *au-*, předpokládáme, měla původně dlouhé *ú-*, což se projevilo i v pravidelné diftongizaci. Méně časté podoby s *v-* jsou nejspíš záležitostí grafickou či stylistickou. Ojediněle byla značena kvantita spřežkou *uu* a do počátku 16. století se nepravidelně vyskytovaly i doklady s *uo*.

V našich textech se vyskytuje velmi málo, a to u slov, která se opakují. U de Waldta jsme dvakrát zaznamenali slovo *oučinek* 333s, 333d. U Kelského nacházíme toto slovo vícekrát: *oučinek* 426d, 428s, 430d, *jaké oučinky pravé* 426n, *viděli jsme i oučinky* 434n, *poslední oučinky svatého pokání* 432d, *tyto oučinky* 435n apod. Dále pracuje se slovem *bez ourazu* 426d, 427n. Dvakrát se objevuje slovo *oučastni budeme* 430d, 432d. V jeho kázání jsme našli příklady diftongizace v minulém kmeni slovesa *příplouti*: *jest příploula* 426s, *příplouli* 426s.⁴¹ V Bílovského kázání se vyskytuje pouze jeden příklad: *byly slzy outrpnosti* 490d. Zajímavý je následující příklad: *páni poslouchači* 485d. Ve všech textech jsme se také mohli setkat s příkladem, kdy na začátku k diftongizaci nedošlo: de Waldt: *z ust* 325n; Kelský: *skrze usta* 425d, 433s; Bílovský: *políbením ust svých* 489s.

Protetické *v-*

Na závěr zmiňme jev, který je hojně zastoupen v běžně mluveném jazyce, tzv. protetické *v-*. Počáteční *o-* ve staré češtině velmi často přijímalo nejen protetické, ale i hlásky hiátové, jak označujeme hlásky neetymologické povahy vyskytující se na počátku slova před vokály nebo méně často před konsonanty.⁴² Tento jev je doložen již ze 14. století, v 16. století byl zastoupen téměř na celém území, dostal se až na hranice východní Moravy.⁴³ V nářečí českém výjimku tvoří pouze nářeční úsek doudlebský.⁴⁴ V rozebíraných kázáních jej téměř nenajdeme, až na jednu výjimku, a to v de Waldtově kázání: *z volova* 332d.

---

⁴⁰ VICE PORÁK, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Praha: UK, 1983, s. 113.

⁴¹ Zřejmě se jedná o tiskovou chybu, jelikož dále se slova vyskytují v podobě s monoftongem.

⁴² LAMPRECHT, A.-ŠLOSAR, D.-BAUER, D.: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN 1986, s. 98.

⁴³ PORÁK, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Praha: UK, 1983, s. 120.

⁴⁴ LAMPRECHT, A.-ŠLOSAR, D.-BAUER, D.: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986, s. 98.

Morfologie

Po analýze hláskosloví jako nejnižší jazykové rovině se budeme věnovat tvarosloví vybraných textů. Zaměříme se především na jevy, které jsou z dnešního hlediska příznakové.

Podstatná jména

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od Ondřeje de Waldta:

Maskulina

G sg.: U substantiva *život* byla užita *u*-kmenová koncovka *-u*: *nestydatost životu předešlého* 326d. Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost připouští pouze starší *o*-kmenovou koncovku *-a*.⁴⁵

D sg.: Odlišnou koncovku vlastního jména *Ježíš* jsme v kázání objevili pouze jednou: místo koncovky *-i* byla použita genitivní a akuzativní koncovka *-e*; jedná se zřejmě o tiskovou chybu či omyl autora: *horkem lásky k pánu Ježíše* 328d.

Některá přejatá biblická vlastní jména zůstávají nesklonná: *za času Jozue* 344n, *arka s Noe* 333n, *v městě Jerycho* 344n. Proprium *Ezechyel* končící na *-l* se skloňuje podle měkkého substantivního vzoru: *u Ezechyele* 347s. V dativu vlastního jména *Theodosius* nebyl odsunut formant *-us*, koncovka je připojena až za něj: *k císaři Theodosiusovi* 337s.

L sg.: uvádíme příklad zdloužení koncovky: *po pláči* 355d.

N pl.: zde je příznaková především koncovka *-ové* u neživotných maskulin. V kázání se jedná nejčastěji o slovo *hřích* (užito sedmkrát): *odpouštějít se ji hřichové* 325n, dále *hřichu má víc nežli... stromové blech* 326d, *pravý diamantové...*, *s nimiž... hříšník činí* 349s. V kázání jsme objevili jeden případ, v němž autor užil koncovky, která později převládla a je typická pro současnou češtinu *-y*: *staré hříchy tebe stlačují* 339d.

V jednom případě jsme koncovku našli u maskulina životného, u něhož bychom v současném jazyce preferovali *-é*: *rovně anjelové při hrobu Božím* 344n.

Substantivum *host* má v nominativu pl. starší *i*-kmenovou koncovku (podle vzoru *kost*), dnes je hodnocena jako hovorová: *oný hosti budou mysliti* 326d.

G pl.: Nabízí se sledování distribuce koncovky *-ů* a její starší varianty *-ův*, vzniklé z *u*-kmenového zakončení *-óv*. Koncovka se objevuje u maskulin neživotných (v kázání jde o substantivum *hřích*, které kazatel použil 26krát): *celý život hřichův plakala* 325n, *z bahna*

⁴⁵ *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia, 2005, s. 589.

hříchův 326d, *na cestě hříchův*, *od hříchův zraněnej býti může* 335n, *co je těžšího tuto hříchův plakati* 338s, *odpuštění hříchův zstupuje z nebe* 341n; jiné doklady: *bez přestání se do šatův spirál* 327d (bylo použito celkem třikrát), *pláč jest... posilnění smyslův* 324d, *za dnův jeho* 347s.

Koncovku *ův-* mají také maskulina životná: *hodovníkův se nestyděla* 326n, *k podpalování jejich amantův* 328d, *svobodu, která jest synův božích* 341s, *hříšník... svatých anjelův bývá přítel* 341d, *od svatých anjelův byla vynesena* 350s.

Výjimečně se objevuje i koncovka *ů-*, která je zkrácená: *nenajdeš ji nikde u doktoru* 331n, *hřichu mám víc nežli dobytek chlupu* 339s, *jak za času Jezue* 344n, *zlých obyčejů se zsvláčeti* 354n. V jednom případě jsme objevili koncovku *ů-*: *tím víc rezu hříchů bývá stráveno* 330n.

L pl.: Do plurálové deklinace maskulin proniká ženská *a*-kmenová koncovka *-ách*. Našli jsme jeden příklad neživotného maskulina, jedná se o deminutivum prvního stupně: *po žlábkách* 334n.

Feminina

Singulár má tvary pravidelné.

V kázání je časté vlastní jméno *Máří Magdaléna*, jehož první část původně patřila k deklinačnímu typu *laní*. Jméno jsme zaznamenali ve všech pádech kromě instrumentálu:

N sg.: *Máří Magdaléna* 341s;

G sg.: *u Máří Magdalény* 330s;

D sg.: *k dnešní svaté Máří Magdaléně* 350n;

A sg.: *by svatou Máří Magdalénu nechválil* 351n;

L sg.: *o Máří Magdaléně* 326n.

Substantiva ostatních vzorů:

N sg.: V jednom případě jsme našli koncovku zdloženou: *co dobrého nepůsobí... slzá* 343n. Koncovka je zdložená také v **L sg.:** *o šťastné slzé, které ... neodvrátili* 346n.

G sg.: Genitivní koncovka substantiv feminin se v singuláru někdy dlouží: *hřichu má víc nežli... dobytek srstí* 339s, *v půl siní králové* 347d, *hlava církvé svaté jest učiněn* 349s.

A sg.: opět se vyskytlo dloužení koncovky: *ať ten taky jednu krůpějí ... této nejdraží vody* 340d, *ona tu bezbožníci utlačuje* 343d.

Pozn.: Substantivum *síň* má v genitivu sg. koncovku jako ve staré češtině podle *i*-kmenového vzoru *kost*, substantivum *krůpěj* se deklinuje podle *ja*-kmenového vzoru *duše*.

I sg.: Také zde byla koncovka *-í* zkrácena (celkem 12 případů). Jedná se většinou o feminina patřící k deklinačnímu vzoru *kost* (*bolest, hořkost, nepravost, moc, nestydatost, nestydlivost, příležitost, zlost*), nebo k němu patřila ve staré češtině (*tvář*): *bolesti neplakala nad hříchy* 325s, *jakou bolesti hoří* 326d, *nábožnou nestydlivosti zdraví hledala* 326d, *jakou příležitosti... se stala* 327d, *je (nohy) masti mazala* 329n, *před Tváří Boží* 337d.

N pl.: V analyzovaném textu se vyskytuje substantivum *slza*, které má i tvar *slze*, a tedy dvojí skloňování: jednak podle vzoru *žena*, jednak podle vzoru *duše*: *bez slzy, bez slze*.⁴⁶ Podobně je tomu i u substantiva *perla* (*perla* – bez *perly*, *perle* – bez *perle*⁴⁷: *perle, s nimiž ... činí* 349s.

G pl.: Ke krácení došlo opět u substantiv podle vzoru *kost*: *vodu jedovatou nepravosti* 324d, *nalézám tebe býti těch věci milovníká* 351s, *žádosti zemských se zsvlácela* 354n, *do temnosti věčných* 354s.

I pl.: Vedle koncovky *-ami, -mi* se u feminin vyskytuje vlivem mluvené řeči koncovka duálová *-ama*: *s slzama* 335d. Převažují však koncovky náležité: *slzami počala smáčeti* 325n, *s bylinkami hořkými* 343d, *jak ostrými pohrůžkami* 352n; *všemi nepravostmi* 324d, *svět s marnostmi svými* 352s.

A du.: Čtyřikrát byla zdloužena koncovka u substantiva *oči*: *kterýmiž prve oči chytla* 329n.

Řídká podoba substantiva *násila* má deklinaci *a*-kmenovou: N sg. *násila*, G sg. *násily*.⁴⁸ **N sg.:** *násila jest ... mrtviti* 353s; **A sg.:** *násilu sobě učíň* 353s, *v tom násilu sobě učíňš* 353s; **I sg.:** *násilou se dostává* 353n, *násilou trpí* 353s, *to jablko ... násilou ... podala* 353s;

Neutra

V některých tvarech substantiv podle vzoru *znamení* dochází ke krácení.

N sg.: V de Waldtově kázání jsme našli dva příklady zkrácení koncovky: *pláč jest... d'ábla utonutí* 342d, *skrže to pochází ustrnutí* 344s;

G sg.: *bez zlého svědomí* 338n; *chtěli zdraví nabýti* 333s; *by zdraví těla nabyli* 333d;

⁴⁶ JUNGSMANN, J.: *Slovník česko-německý. Díl IV., S–U*. 2. vyd., Praha: Academia, 1990, s. 172.

⁴⁷ JUNGSMANN, J.: *Slovník česko-německý. Díl III., P–R*. 2. vyd., Praha: Academia, 1990, s. 67.

⁴⁸ JUNGSMANN, J.: *Slovník česko-německý. Díl II., K–O*. 2. vyd., Praha: Academia, 1990, s. 617.

D sg.: *k tvému zdraví* 334d, *k zdraví* 357n;

A sg.: Krácení nastalo celkem u sedmi slov: *působí na svědomí* 332d, *pro zdraví tvé* 336d, *svědomí těžce zraněné ... uzdravuješ* 344s;

L sg.: *víc nám záleží než na piti* 334d;

L pl: *v srdcích našich* 331s.

Substantivum *dítě* má v nominativu plurálu koncovku zdlouženou: *všecken lid též děti jedním hlasem napořád plakal* 345d; jinde je krátké *-i*: *děti, praví on, svou sílu mají v pláči* 431s.

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od A. J. Kelského:

Maskulina

V analyzovaném kázání dochází ke krácení koncovky *-é* podle konsonantické deklinace:

N a V pl.: *vyšli měšťane* 431d, *zamysleli sobě měšťane* 431d; *laskaví křesťane* 425d;

G pl.: rovněž v tomto textu se setkáme s koncovkou *-ův* v genitivu plurálu neživotných i životných maskulin: *sedum d'áblův* 425s, *jest bídných hříšníkův* 428n, *počet jiných hříšníkův* 428s, 430s.

Feminina

U feminin jsme zaznamenali krácení v následujících pádech:

I sg.: *s celou lodí* 426s, *s radostí* 428d, *před tváří Boží* 433d, *s pilností* 434s;

G pl.: *zrcadlo všech ctností* 425s, *z vlnobiti nepravostí tvých*; připojujeme *sebrali v městě cokoliv mohli malých dětí* 431d;

I pl.: *nejvyšší dokonalosti* 426s, *všelikou těla chlípnosti a rozpustilosti* 425s.

Feminina typu laní:

N sg.: krátí *Máří Magdaléna* 426n; v G a A sg. se většinou nekrátí.

G sg.: *pokání svaté Máří Magdalény* 434n, *od Máří Magdalény* 434d; *podívej se na zrcadlo pokání Máří Magdalény* 434d; **A sg.:** *na svatou Máří Magdalénu* 434s.

Lokál a instrumentál krátí: **L sg.:** *o Máří Magdaléně* 428d; **I sg.:** *s Máří Magdalénou* 430s.

V kázání A. J. Kelského se také objevuje substantivum *slza*. Jeho deklinace je dvojitá, jednak podle vzoru *duše*: v **N pl.** *slze hříšníka jsou prozby* 430n; v **G. pl.** se navíc koncové *-i* krátí: *skrže hlas slzy svých* 430d; v **L pl.** je však koncovka patrně podle *i*-kmenů: *o jejich slzech říci mohu* 432s; jednak podle vzoru *žena*: *slzami našemi za pomoc žádejme* 430d.

Neutra

U neuter typu *znamení* dochází ke krácení v koncovkách u těchto pádů:

G sg.: *osoby ženského pohlaví* 426n, *tebe z vlnobiti nešlechtnosti tvých vytrhne* 427d; *násili nečiní* 435s; *z vlnobiti nepravosti tvých* 428n;

D sg.: *k mému předsevzetí vztahuje* 431d;

A sg.: *království nebeské násili trpí* 431n, 431s, *kteříž násili činí* 431n, *násili činíme* 435n;

G. pl.: *od vlnobiti mořských* 427s.

Nesklonné zůstává v singuláru slovo *evangelium*: *v celém dnešním svatém evangelium* 430n.

Zdloužení koncovky:

L sg.: *v nějakém moři* 428n; *v rudém moři i* 428n.

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od B. H. J. Bílovskeho:

Maskulina

U maskulin se občas objeví jiné koncovky, než bychom očekávali.

G sg.: *fraucimora jeruzalémského ozdoba* 481n; *diamantu, ozdobě prstena, podepsáno jsem viděl* 484d. V těchto tvarech kazatel užil *o*-kmenovou koncovku *-a* jako u životných jmen a také místo staršího *n*-kmenového *-e*. Později se zde ustálila jako u ostatních neživotných maskulin koncovka *-u*.⁴⁹ Malý staročeský slovník uvádí u substantiva *prsten* pouze koncovku *-e*.⁵⁰ Pro srovnání uvádíme Jungmannovu variantu, jeho slovník uvádí už koncovku *-u*.⁵¹ V genitivu plurálu se vyskytuje častěji starší koncovka *-ův*, méně novější *-ů*:

G pl.: *květ církevních stromů* 485s; ale *pomlouváčův a ouštipných lapačkův* 482s; *když se od rodičův odbírají* 490s; *dvouch prstův znamená* 491n; *od jiných ptákův oddělená ... od jiných frejříkův vzdalená* 491s; *u Peršanův ... od mužův* 491s; *u prostřed anjelův* 492s;

⁴⁹ *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia, 2005, s. 318.

⁵⁰ *Malý staročeský slovník*. Praha: SPN, 1978, s. 373.

⁵¹ JUNGSMANN, J. *Slovník česko-německý*. Díl III., P–R, 2. vyd., Praha: Academia, 1990, s. 724.

V pl.: *podívejte se lapačkové* 487d; *ach, páni poslouchací* 485d;
Výjimečně je v **I pl.** užitá koncovka podle ženské a-kmenové deklinace:
I pl.: *dvouma prstami čelo její obejmul* 491n.

Feminina

V Bílovského kázání jsme u feminin našli několik dokladů na dloužení koncovky:

G sg.: *on o sobě známé nevěstý* 488d;

D sg.: *té mé řeči protiviti* 488d;

L sg.: v *Bethanyí* 488s; ale nesklonné je v *Kána Galileji* 482d;

Koncovky feminin podle vzoru *kost*, nebo *duše* se také krátí:

I sg.: *Magdalénu hříšnici nazýváš* 482d, *Panny poctivosti svou přemohla* 483s, *před samou smrtí* 492s; *padla k nohám a masti mazala* 487s, *s pomoci papeže* 488n, *před samou smrtí* 492s, 494d, *že jsem kdy tebe Boha ... tolik nepravosti rozhněval* 494d.

G pl.: *k vyhlazení zlých žádostí* 484n, *od světských rozkoší* 492s;

Substantiva *slza*, *perla* má podobně jako u předchozích autorů dobové koncovky *ja-*kmenové, nebo *a-*kmenové:

N pl.: *žízň slze hříšníků* 486d; *slzy vylívání* 490n, *poslední slze jejich jsou* 491s; *co panenské perle* 485n;

G pl.: krátí *plná slzi obtížená smutkem* 487s;

A pl.: *a slze ... vylívají* 490n; *čtvernásobné slze ... vypustila* 491s;

V některých pádech není duálová koncovka, proniká plurál:

G pl. u noh *Krista a pod nohami Boha* 483d; *i pomazala noh Ježíšových* 487s; *vytřela vlasy svými nohy jeho* 487s;

Do instrumentálu plurálu naopak častěji pronikly duálové koncovky:

I pl.: *pod nohama* 481n; *místo stoly vlasma tak zavázala, slzema tak obměkčila* 485s; ale *počala vlasy nohy vytírati* 490n; *celou sebe slzama jako perlama okrášlila* 487d; *slzema co perlami vykládaným* 488d; *slzema očištěný* 492n.

Neutra

Koncovky neuter jsou zkráceny v následujících pádech:

N sg.: *kvítí se ukázalo* 486n, *ukázalo se krásné kvítí* 486n. Častější jsou však tvary nezkrácené.

A sg.: *necht' (duše) zčernalá nad uhli* 486d;

Látkové substantivum *ovoce* má plurálový tvar, v textu krácený:

G pl.: *požívej ovotci mých i pokání mého* 486s.

Přídavná jména

Adjektiv nalezneme v každém z textů velmi mnoho. Jejich funkce spočívá v pojmenovávání vlastností substancí (osob, zvířat, věcí, jevů atd.)

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od Ondřeje de Waldta:

V kázání *Na den Máří Magdalény* je velké množství přídavných jmen. Z hlediska významového obsahuje kázání adjektiva kvalifikační (kvalitativní), která mají povahu subjektivního hodnocení a je možné je stupňovat. Většina z nich jsou adjektiva neodvozená nebo je už chápeme jako neodvozená: např. *blízký, čerstvý, čistý, dávný, dobrý, drahá mast, hloupé volovo, hodný člověk, horká voda, hořký, hrubý špalek, jasný, krátký, líbá muzika, marné šaty, milý, mladý, moudrý, duše mrtvé, náramná hořkost, nečistý, nové hříchy, ostré pohrušky, ošklivé trunky, pevný šanc, plný, pravá bolest, pravé pokání, pravá skroušenost; prudký, příkrý život, silný, sladká voda, sladké jádro; slepé bláznovství, lidé sprotci, starý, svatý, studená voda, s. pokání; těžká věc, tuhý, tvrdá skořábka, blázen ukrutný, srdce upřímné, veliký, velký, lidé vysocí, zdravý, zlatá tinctura, zlé svědomí, živá voda.*

Mimo jiné zde nalezneme deverbativa, a to adjektiva vzniklá nejčastěji:

a) z přičestí trpného: *blahoslavení, nadutý, voda nákažená, srdce naplněné, napojený, nasýcený, neohrabaný špalek, hříchy neoplakaný, nepřipravení, neslečení, láska nestvořená, slunce nestvořené, ospravedlněný ... člověk, srdce ponížené, podotkutej sv. Augustýn, pohřzená, Lazar pochovaný, ponížené pokání, potěšení, požehnaný, hodina propučená, prospěšná voda, přepadený, přestrašený, duše přivedené, rozhlášený, Bůh rozhněvaný 345d, rozhrtá, rozlitá žluč, Bůh rozloučený, srdce skroušené, spasený, ovce stracená a naleznutá, Bůh ... svrchovaný, učiněný, unavený, vinšovaný život, volený, člověka ... vymazaného, chvála vynešená, vyvolená Panna, začerněné kuchyně, zahřtá, zakálená duše, duch zarmoucený, zbavený, zlořečený, zmořená, duše zraněná, svědomí ... zraněné.*

b) Adjektiva tvořená z přechodníku přítomného, procesuální: *budoucí živobytí, ohněm hořící, chybující ovčička, kající hříšník, nekající hříšník, lkající, ležící, milující, mluvící, pocházející, sedící pán, soudící, volající, voda vroucí, všemohoucí voda, zoufající.*

c) Méně je adjektiv vzniklých z přičestí minulého: *padlý člověk, předešlý, umrlá duše, vřelá voda, svědomí zahořknělé, srdce zatvrdilé.*

d) Vzácně se vyskytnou adjektiva tvořená z trpného přičestí přítomného: *povědomý, známý*.

Jsou zde však i deverbativa jiného druhu:

a) tvořená sufixem **-ný** včetně derivačních kompozit: *divotvorná voda, marnotratný syn, neplatný, ozdobný, patrná slova, platná, podobný, svatost potřebná, škodná vlchkost, vroucný, prostředek vyborný; nezčíslný; nevyhnutelné, potěšitelný, voda spasitelná; ustavičná bolest; ostatní*;

b) tvořená sufixy **-ivý, -livý, -lavý**: *horlivá, pohoršlivé šaty, truchlivá počta; smradlavý, žíznivý*.

Další skupina adjektiv je tvořena ze substantiv:

a) druhově posesivní: *kníže apoštolské, lékař božský, hrdinské srdce, ohled lidský, křesťanský, evangelitský Otec*; přiřazujeme individuálně přivlastňovací: *láska boží; slov Kristových*.

b) relační místní; některá jsou tvořena od adverbii: *brabantský mládenec, Petr Cellenský, brána nebeská, Nynnyvidští, světská láska, zemský;ездеjší život, vnitřní hořkost*;

c) relační časová; některá jsou od adverbii: *pokuta časná (časný je protiklad k věčný), dnešní, hřích počátečný, život věčný*;

d) relační s širším významem: *duchovní žízeň, hlavní nemoc (nemoc hlavy), oheň pekelný, roucho svadební, tělesná láska, veřejný, slzy vlastní*;

e) odvozená kvalitativní (s příponami **-ný, -ivý**): *bolestný, ctná panna, divný, hladový, hrozná věc, hříšný člověk, chlípné podpalování, jedovatá voda, pára, krásný člověk, laskavý Otec, lechkomyslná nemoc, milostné pohlezení, milostivý, mocný, neduživý, neřádné kaliště, srdce pokorné, hřích skutečný, slávné pokání, smutná novina, šťastné slzy, nešťastná slepota, vinný, užitečný, vlažná voda, ďábel závistivý, žalostná bída*;

f) původu z nějaké látky: *kamenný, perlová voda*.

g) Adjektiva vznikají i prefixálně-sufixálním způsobem: *bezbožný, nábožný, pobožný*; připojujeme starší *poslední bída, přítomný věk, spravedlivý (*s pravdou > spravedný, spravedlný, spravedlivý ESJČ, s. 481)*.

Adjektiva mají i zesilující, nebo zeslabující význam:

a) komparativy: *dražší, menší strach, horší, hroznější žízeň, mocnější, sladší, zdraví těla stálejší a patrnější, těžší oučinek, větší oučinky; dar vzáctnější*;

b) superlativy: *nejčerstvější příležitost, nejdražší, nejhorší jed, nejhroznější, nejlepší medrytát, nejmilejší, nejrozkošnější krmička, nejsvětější Matka, nejtěžší pacient, bída; pokrm nejvybornější, nejvyšší přátelstvo, nejzváctnější voda, nejzdravější voda.*

c) Adjektiva se zesilujícím významem utvořená prefixem **pře-**: *předivný, předrahá, přemocná, přepodivný, přezdravý truňk.*

d) Od adverbia odvozené je *přílišný*.

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od A. J. Kelského:

Jako v předešlých kázáních uvádíme na prvním místě adjektiva kvalifikační (kvalitativní): *celé křesťanstvo, černá Máří Magdaléna, v dlouhým řadu, drahý kámen, drahý oučinek, krotká ovce, malé děti, milý pastýř, skrze hříchy velmi pevné, pěkné tajemství, plná, zrcadlo pravého pokání, v rudém moři, nad kosti staré, svatá hříšnice, skrze hřích těžký, po těžkém pádu, pro veliké mrzkosti, veliký rozdíl, zdráva.*

Mimo jiné zde nalezneme deverbativa, adjektiva vzniklá a) z přičestí trpného: *blahoslavená rodička, blahoslavené násili, s nadpřirozenýma dary, neporušená panna, obdařená panna, žena oděná, zrcadlo obmyté, odloučená, ona požehnaná rodička, životem přirozeným, zrcadla představené jsou, po rozbité lodi, po rozraženém šifu, od roztřískané tabule, oné řečené rodičky, skroušené pokání, po hříších spáchaných, k stracené ovci, stroskotaná tabule, trestané, učený Labata, učiněná, na uchopené tabuli, zrcadlo vyčištěné, zrcadlo zakálené, zrcadlo zanečištěné, zrcadlo zaprášené, jsi zapálený, zrcadlo zašpiněné, po zlámané lodi.*

b) tvořená z přechodníku přítomného, procesuální: *ovce bloudící, hříšník činící, horoucí peklo, kající hříšnice, klenot nemající, plynoucí, Ježíš stojící, tonoucí, hříšníků topících, Bůh všemohoucí, život vroucí;*

c) tvořená sufixem **-lý**: *dospělý věk, pošetilý, pozůstalá tabule, rozpustilý život, pokání zpozdlé, zatvrzelý král;*

Jsou zde však i deverbativa jiného druhu:

a) tvořená sufixem **-ný**: *marnotratný synáček, rodička nepodobná, zrcadla nepodobné, pokání platné, pokání potřebné, lidé silní, v velebné svátosti;*

c) tvořená sufixy **-avý/-ivý/-livý**: *bouřlivé moře, život horlivý, laskavý Bůh, laskaví křesťané, váhavá nevinnost, zuřivý jak lev;*

Další skupina adjektiv je tvořena ze substantiv:

a) druhově posesivní: *anjelský učitel, božskému prospěchu, žena evangelická, církev katolická, královský prorok, z hořkosti lidské, Maria Magdalénská, ženského pohlaví osoby,* dále individuálně posesivní: *u noh Božích, nohy Páně smáčela, v písních Šalamounových;*

b) relační místní: *do hlubiny mořské, po vlnách mořských, o Nazaretských, ženich nebeský, v propasti pekelné, vlaské město;*

c) relační s širším významem: *duchovní prospěch, oltářní svátost, tělesný život;*

d) relační časová jsou tvořena i od adverbii: *dnešního dne, časného života, světlost věčná;*

e) odvozená kvalitativní (se sufixy **-ný, -avý, -ivý**): *bídnych hříšníkův, krásná jsi milá, milosrdného Boha, pokání mocné, nešťastný stav, pravdivá slova, starožitný učitel, užitečné pokání, vlašná nevinnost, vzáctný kazatel;*

f) adjektiva původu z nějaké látky: *nad slonové kosti, vinný kmen.*

g) adjektiva vznikají i prefixálně-suffixálním způsobem: *smrti bezbožného, skrze pobožné kázání, starší poslední oučinek, nescíslný počet, pokání upřímné.*

h) adjektiva z adverbii: *darebné prosby,*

Adjektiva mají i zesilující, nebo zeslabující význam:

a) komparativy: *bělejší Nazaretští, Mouřenín černější, červenější, milejší, pěknější, stkvělejší, světlejší;*

b) superlativy: *nejhlavnější oučinek, Otci Nejmilejšímu, největší přízeň, nejvyšší dokonalost;*

c) adjektiva tvořená deminutivním sufixem **-ičký**: *maličtí.*

Adjektiva se zesilujícím významem utvořená prefixem **pře-**: *předústojné rodičky.*

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od B. H. J. Bílovského:

V tomto kázání jsme adjektiva rozdělili stejným způsobem jako v prvním textu. Nejprve uvádíme adjektiva kvalifikační (kvalitativní): *bohatá dědička, cizí muži, celá, celý dum, duše černá, černá Mouřenínka, čistá Zuzana, dlouhé líbání, dobrý, jistý, mezi dobrýma přáteli, drahá zápona, drahé kamení, milá nevěsta, milý podobná a rovná sobě, moudré naučení, mrtvý Lazar, nehodná, Nový Zákon, nový ženich, pěkný syn, plný, pravá panna, slepý střelec, slepý Faryzeus, snědá Mouřenínka, starý Izák, Starý Zákon, svatá Maří Magdaléna, svatý Lukáš, stálá, veliké město, veliké milování, veliké tajemství, ukrutná smrt, zlé žádosti, zlatý prsten, zlatá zápona.*

Mimo jiné zde nalezneme deverbativa, adjektiva vzniklá a) z přičestí trpného: *celá odvrácena, není fasovaný, oslavená slečenka, vyvolená nevěsta, navštívená, panenství nenavrácené, poklad obnovený, v perlu obrácená, obtížený, obveselená, očištěná, oddělená, odloučená, ohražená věž, zahrada okrášlená, zahrada opatřená, v diamant proměněná, přinucený, rozdělené, skroušené srdce, panenství stracené, učený Gilisbert, umytá, utřená, urozená slečna, uzdravená, věrná, z vybraných pomlouvačův, vyhlášená, v oděvu vykládaným, vzdálená, oděv pozlacený, vyzvižená, Boha zamilovaného, zamilovaný ženich, zahrada zavřená, známá nevěsta, láskou zapálený;*

b) tvořená z přechodníku přítomného, procesuální: *mluvící Jan, pocházející;*

c) vzniklá z přičestí minulého: *dokonalá, den minulý, nepodařilé plemeno, pomínuté panenství, zčernalá;*

d) tvořená z trpného přičestí přítomného: *lakomý.*

Jsou zde však i deverbativa jiného druhu:

tvořená sufixem **-ný**: *blekotný moudráček;*

tvořená sufixem **-čný**: *ouštípačný lapáček;*

tvořená sufixem **-ivý**: *přívětivá milenka;*

tvořená sufixem **-tedlný**: *spasitedlná voda.*

Další skupinou adjektiv jsou desubstantiva:

a) druhově posesivní: *anjelská panna, peníze královské, od nepanenských žádostí, Vavřinec Justiniánský, Diviš kartuziánský, láska manželská, mužské oči, panenský opat, co panenské perle, synovská lásky, ženská osoba, podle obyčeje židovského. K nim přiřazujeme rovněž individuálně posesivní: poručení Božího, Kristového miláčka, Kristová zápona, zápony Kristové, společnice Kristova, v knize Mojžíšové, nevěstě Šalamounové, v písních Šalamounových.*

b) relační místní: *Boha izraelského, fraucimor jeruzalémský, syny izraelské, na horách Mašilienských, panny městské, pekelný rarášek.*

c) relační s širším významem: *květ církevních stromů, nekonečné milosrdenství, obecní hřišnice, obecní putána, sněžný poklad, oděv svatební, veřejná hřišnice, vlastní přiznání.*

d) relační časová jsou tvořena i od adverbii: *dnešní Magdaléna, nynějšího času, na věčnou památku.*

e) odvozená kvalitativní (se sufixy *-ný, -itý, -ivý*): *bezpečný, čistotná slečenka, dobrotivý Bože, hříšný, krásná ozdoba, Boha milosrdného, nevinná panenka, plnomocné odpuštění, příkladná horlivost, silná věž, starožitného rodu, šťastná lázeň, velebná svátost, vonné věci, znamenité jméno.*

f) původu z nějaké látky: *panna diamantová, ozdoba korálová, panna perlová, stříbrné peníze, z kamene zafírového;*

g) adjektiva vznikají i prefixálně-sufixálním způsobem: *spravedlivá panna, poctivá panna, upřímné políbení;*

h) adjektiva z adverbii: *daleká pout', daremním žvaním.*

Adjektiva mají i zesilující význam:

a) komparativy: *bělejší, hodnější, krásnější, starší, tvář světlejší, větší nepřítel, vzácnější díl.*

b) superlativy: *nejlepší stránka, nejsvětější nohy, největší ženich, nejvyšší kněz.*

Texty všech tří kázání obsahují velké množství přídavných jmen, pochopitelně se mnohá opakují, avšak my jsme je uvedli pouze jednou. Adjektiva jsme analyzovali z hlediska významového a slovtvorného, rozdělili jsme je do příslušných slovtvorných kategorií. Z analýzy **Waldtova** kázání je zřejmé, že v prvním kázání převládají adjektiva dějová, vzniklá z přičestí trpného (napočítali jsme celkem 49 adjektiv) společně s adjektivy kvalitativními (48 adjektiv). V mnohem menší míře jsou zastoupena deverbativa jiného druhu tvořená rozličnými příponami (21), nejčastěji ovšem příponou *-ný* (17), dále pak adjektiva procesuální (16), adjektiva vzniklá z přičestí minulého (6). Další výraznou skupinu tvoří desubstantiva; zde mají nepočtenější zastoupení opět adjektiva kvalitativní (28), dále v menší míře druhově a individuálně posesivní (8), relační místní (8), relační s širším významem (7), relační časová (4), poměrně často jsou zastoupena adjektiva se zesilujícím účinkem, především superlativy (14), méně komparativy (11).

Bílovský rovněž často použil adjektiva kvalitativní (30) a deverbativa, z deverbativ převládají adjektiva vzniklá z přičestí trpného (37), následují adjektiva vzniklá z přičestí minulého (5), deverbativa tvořená různými příponami (6). Výjimečně v textu najdeme adjektiva tvořená z přechodníku přítomného (2). Výrazné zastoupení mají rovně desubstantiva, z nichž se zde nejvíce setkáme s druhově i individuálně posesivními (14) a s odvozenými kvalitativními (14), dále jsou to relační místní (7), relační s širším významem (6) či adjektiva vyjadřující původ z látky (5), výjimečně relační časová (3). Nalezáme také komparativy (7) a superlativy (4).

Ani **Kelský** nepředstavuje výjimkou. Nejběžněji se setkáme s adjektivy kvalitativními (17) a deverbativy z příčestí trpného (29), v malé míře jsou v textu adjektiva procesuální (11) a deverbativa jiného druhu tvořená různými příponami (17). Hojně jsou zastoupena desubstantiva, z nichž opět nejvíce kvalitativní (12). Zastoupení zde našla též adjektiva druhově a individuálně posesivní (11), relační místní (6), relační časová (3), relační se širším významem (3) a vyjadřující původ z nějaké látky (2). Součástí textu jsou i komparativy (7) a superlativy (4).

Jak se můžeme výše přesvědčit, nejvíce adjektiv jsme napočítali v kázání Ondřeje de Waldta, na druhém místě je Bílovský a třetí pozice náleží textu A. J. Kelského. Ovšem je nutné brát zřetel k rozsahu jednotlivých kázání. Zjišťujeme, že de Waldtovo je nejrozsáhlejší.

Zájmena⁵²

Rozebíraná kázání obsahují velké množství zájmen. Při jejich vymezování jsme se drželi klasického dělení. Poznámky k jednotlivým druhům uvádíme v textu.

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od Ondřeje de Waldta:

Zájmena osobní

U osobních zájmen je patrná tendence využívat delších tvarů tam, kde zájmeno stojí v důrazném postavení. Především se tak děje u osobního zvratného zájmena *se*, dále pak u zájmen *ty*, *on*: *sobě z bahna hříchův pomohla* 326s, *milostivého Boha sobě ... chytila* 329s, *byť bys ... nebyl sobě ... povědom* 337d, *žádného hříchu sobě povědomý* 337d, *jedno nevyhnutelné ... tobě potřebný jest* 338d, *pokání tebe pozdvihuje, tebe děsí, tebe těší ... tebe táhne ... tebe vede* 339d, *nepravost ... neuškodit jemu* 347d, *hled' sobě té příležitosti vážit* 350n, *toto jablko tobě dám* 350d, *proč já tebe nalézám* 351n, *jablko ... sobě podala* 353s, *v tom násilu sobě učiníš* 353s, *já tobě řeknu* 357n, *hříšníka ... jemu ošklivého ... ošacuješ* 344d, *jemu posvěcujeme* 341n. Z textu můžeme doložit i krátké tvary zájmena *on* v D: *ukáže mu jablko* 352d, *slibuje mu jablko* 352d, *a tu mu je ... podá* 352d.

Zájmeno *já* disponuje v akuzativu tvary *mne / mě*,⁵³ avšak v textu v jednom případě do akuzativu pronikají tvary dativu a lokálu *mně*: *ponížil se pro mně* 347n.

V dativu jsou: *kdo žízni ať jde ke mně* 331n, *i zdaž pak mně co platné bude* 439s, *mně by si se líbil* 355n, *ale mně se nelíbíš* 355n, *když ani mně ... líbiti se nebudeš ... mně ale / že ... zavržen a zlořečený budeš* 355n.

Akuzativ zájmena *ona* užil kazatel ve většině případů ve správném tvaru, tedy *ji*, po předložce *ni*: *přešťastně ji dnes vyvrhla* 324d, *ji připustiti ráčil* 327s, *ta láska ji ...oblékla* 328d, *a ji velice žízni duchovní zmořenou obcerstvit* 330d, *musí ji vydávati* 334n.

Naopak ke zkrácení došlo v dativu: *odpouštějí se ji hříchové* 325n, *ten ji ležel ... na srdci* 326d, *kdo ji ... spomocí může* 327s, *hrozný ji přicházel Spasitel* 351d.

Ve dvou případech došlo v akuzativu ke zdloužení: *není pro ní* 334n, *pro ní se vydávati* 334n.

⁵² V případě, že uvádíme více než pět příkladů, jedná se o úplný výčet.

⁵³ *Příruční mluvnice češtiny*, Praha: NLN, 2001, s. 286.

Našli jsme několik příkladů, v nichž autor kázání vyjadřuje podmět *já*: ***já*** vám připiju 331n, ***já*** mu podám 331n, ***já*** k tobě ... připíjím 331s, ten ***já*** tobě dávám 334d, ***já*** již svatý jsem 339s.

Zájmeno *on* má v G sg. po předložce tvar *něho*: *kerakbys ty byl od něho ... nakrmen 327s, co zlého od něho odvrací 343n, na věky od něho zavržen 355n.*

V A sg. je tvar *jej*: *jest poklad, který jej obohacuje 343n, ten, kdo jej má 341s*; dále genitiv-akuzativ *jeho*: *ktorej jeho nasycuje 343s.*

Ke zdloužení došlo v několika případech: v G pl. *kdo by z nich 327d*, v L pl. *do vod ..., v nich ...obmyla 328d.*

Zájmena přivlastňovací

De Waldt použil ve 3. osobě vždy správně zvrtné přivlastňovací zájmeno *svůj*: *hříchy svými plakala 325n, nad hříchy svými ... neplakal 325s, nestydatost svou ... přemohla 326d, počna svými papršky dotíratí 328n, vylila srdce svého slze 329s, vlasy svými je vytřela 329d.* Do instrumentálu pl. zvrtného zájmena přivlastňovacího nepronikla duálová koncovka *-ma*: *vlasy svými 329n, svět s marnostmi svými 352s.*

Mnohdy jsou upřednostňovány kratší tvary zájmen (podle složené deklinace): *na hanebnosti své poškrvny patřila 326n, papršky lásky své 328d, oheň lásky své 331d, jak velké jsou skutky tvé 334d.* Přivlastňovací zájmeno *můj* jsme v textu objevili pouze jednou, a to v delším tvaru: *za tak krátké moje pokání 338s.*

Několikrát byl zaznamenán případ, že autor při identifikaci původce a vlastníka děje ve větách, kdy je přísudek v 2. osobě, neužil zvrtného přivlastňovacího zájmena *svůj*, ale užívá raději zájmena příslušného k osobě; zdůrazňuje se tak osoba posesora: *srdce tvé ... distillirovati budeš 331s, z tvé strany učiníš 331d, poznej veliké tvé slepoty 336n.*

Za zvláštní lze považovat tvar osobního zájmena *oni, ony, ona* v I pl. Kazatel zvolil tvar, který v současné češtině užíváme po předložce: *a nimi (vlasy) smáčela nohy 329d.*

Koncové samohlásky zájmen byly někdy kráceny: *jeji uzdravení 327n, k podpalování jejich amantův 328d, o ty vodě 333s.*

Zájmena ukazovací

Několikrát se zde vyskytuje zájmeno *onen*, jednak ve tvaru podle složené deklinace: *co oný hosti budou mysliti 326d.* Uvedený příklad lze považovat za specifický, jelikož kazatel v N pl. u životného substantiva vybral koncovku neživotnou, tu pak ještě zdloužil. Podobně

v případě *co oná žena* 344d. Následující příklady jsou podle deklinace zájmené tvrdé: *kámen onen hříchův těžkej* 344n, *co samaritán onoho pocestného uzdravuješ* 344s, *onen mládenec* 350n.

Též v případě ukazovacích zájmen dochází ke krácení, výrazně u demonstrativa *ten* v I sg.: *a tím přešťastně Bohu obživla* 325n, *kdo by se nad tím nepozastavil* 325n, *tím a podobným způsobem* 328d, *před tím marná láska obléká* 328d, *před tím svatý Augustýn* 329s.

V tomto kázání je také zajímavé užití ukazovacího *ten* na místě vhodnějšího *on*: *jaký ten jest, neví žádný* 341s.

Zájmena tázací

V textu se vyskytují tázací zájmena *kdo*, *co*, *jaký*: *co činiš?* 327s, *co horšího?* 330n, *ale co jsou ty naproti vodě Magdaléně?* 332n, *i co jest to za poslední ... bídu?* 336n, *co?* 339d, *i kdo jest...?* 343n, *jaké štěstí mu stojí?* 343n, *co zlého od něho odvrací?* 343n.

Identifikátory

Netotožnost, odlišnost vyjadřuje zájmeno *jiný*: *nic jiného nepřipijím tobě* 334d, *ne na jiného sebe zahambuješ* 339n; dále sem náleží: *týž velebnosti za dar obětuje* 340d, našli jsme i zájmeno *ten samý*: *tak jak to samé* 347n.

Totalizátory

Totalizátory bývají spolu s vlastními identifikátory řazeny mezi tzv. vymežovací zájmena, limitativa.⁵⁴ Autor pracuje se zájmeny *všechen*, *všecken*, *všickni*; *každý*. Uvádíme pouze odlišné tvary: *zdaž to vše nevidíme* 330n, *neb všickni, ku kterým* 331n, *všecken oheň* 332s, *všecken neřád* 332n, *všickni jsme* 337n, *čiňme příkladem ... všickní pokání* 337n; *všem všecko* 343d, *spolu všecken dobytek* 345s.

Do instrumentálu pl. ve většině případů nepronikla duálová koncovka *-ma*: *všemi nepravostmi plná* 329d, *před všemi svatými* 344d.

Autor využíval rovněž zájmeno *každý* v kombinaci s číslovkou základní: *k jednomu každému z nás* 330n; *přes jednu každou noc* 348d. Vyjadřují totálnost v bez výjimky.

Taktéž pracuje se zájmenem *sám*, které vyjadřuje totální omezení. V kázání stojí především v N sg.: *sám uznáváš* 338d, *jest sám sobě nepřítel* 339n, *sám sobě ... odnímajíc* 339n, *taky sám náš pán* 346d, *sama ... chycená byla* 329n. Dlouhí ženský tvar zájmena *sama*:

⁵⁴ PETR, J.a kol. *Mluvnice češtiny 2*. Praha: Academia, 1986, s. 98.

samá sebe hanbila 326n, *neb že samá sebe těžce se hanbila* 326n, *až již vidí matka býti unaveného ... mu je teprv samá podá* 352d. I v ostatních případech je patrné pronikání složeného skloňování: *sebe samou přemohla* 326d, *samou láskou mohl se smazati* 330s, *což samé ... předpověděl* 346d, *od samého Boha* 350s.

Zájmena neurčitá

Repertoár není příliš bohatý, jedná se o běžně užívaná neurčitá zájmena. Zájmeno *něco* je zde užito ve tvaru *nětco*: *nežli nětco mluvíti* 325d.

Zájmena záporná

Škála záporných zájmen není příliš rozsáhlá, přiřazujeme sem také zájmené příslovce: *a tak nepatřila zhola nic na to* 326d, *nestojí člověka nic* 334n, *ničehož nejsem sobě povědomý* 337d; *žádný spasen býti nemůže* 336d, *žádný dar ... býti nemůže* 340d, *žádný jakkoliv žádného hříchu sobě povědomý* 337d, *není k tomu potřeba žádného nákladu* 331d, *žádná věc ... to nedokáže* 332s, *nemá ... vážnosti žádné* 333d.

Zájmena vztažná

K nejvíce zastoupenému relativu náleží zájmeno *který*: *jest osoba / která ... byla umrlá* 324n, *nežli ta / o který jste dnes evangelium ... čísti slyšeli / které nám napsal* 324d, *ze šatův pohoršlivých / do kterých ji ... oblékla* 328d, *žízni duše umírají / kterým ... byla propučená* 335d.

Dále uvádíme doklady zájmen *kdo*, *co*: *kdo této vody Magdalény zakusí nevím / nedbá* 336d, *čím kdo víc / tím* 325d, *ten kdo ji zakusí* 332n, *ten kdo skrze hříchy ... učiněn jest* 340n; *žádná věc ... to nedokáže / co voda tato* 332s, *z toho se vyznáváš / cos učinil* 339n, *což ... mocnější jest kající* 333d, *což samé potvrzujeme my svatý Joannes Climacus, řka ...* 340d.

Konečně přiřazujeme i zájmeno *an*, které nabylo významu vztažného: *I kdožby se nad tím nepozastavil / a spolu pro radost / a potěšení nad hříchy svými bolesti / nesplakal. An sám svatý Řehoř na tento den / takto napsal ...* 325s.

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od A. J. Kelského:

Zájmena osobní

V rámci osobních zájmen je patrná tendence využívat delších tvarů tam, kde je to možné. Především u osobního zvrtného zájmena *se*, dále pak u zájmen *ty*, *on*: *pokoj ... sobě nedá* 429s, *sobě nebe* vydobyla 430d, *vymysleli sobě* 431d, *rozjímající sobě* 431s; *ty jsi* 426d, *tebe ... představil* 427d, *tobě připomínáme* 425n, *tobě připomínáme* 425n, *tebe* vytrhne 427d; *jemu ... sloužiti chtějí* 426d.

Zájmena *já*, *my* jsou užívána v důrazném postavení: *Já představuji* 425d, *chci já ... vysvětliti* 426n, *já jsem* 428d, *já se nenacházím* 430n, *já pravím* 433n; *plavíme se i my* 427n, *a my ... vezíme* 427n, *i my připlyneme* 428s, *všichni my ... bloudili jsme* 430s, *my jej přinucujeme* 431s. U osobního zájmena *já* se někdy přidává enklitické *-t'*: *ját' jsem kámen* 433n.

Osobní zájmeno *já* disponuje v akuzativu dvěma tvary: *mě / mně*, s nimiž je zacházeno proti současné spisovné češtině libovolně: *nepotupujž mně* 427n, *aniž mně požírej hlubina* 427n, *a bouře potopila mně* 427s, *jestli mně ... obmiješ* 434n. V lokálu jsou tvary správné: *nezůstaneli kdo ve mně vyvržen bude jako ratolest* 433n

Osobní rodové zájmeno *ona* má v A sg. podobu *ji*, kazatel danou podobu většinou dodržoval: *ji přijal* 431d, *ji následujeme* 428s, *pastýře svého nalezla / kterýžto ji vložice na ramena svá ... ji do ovčince přinesl* 428d. V D sg. koncovku zkrátil: *že ji ... odpustil* 431d.

Dloužení koncovky nastává v těchto případech: *oní se neozývají* 429s.

Zájmena přivlastňovací

Kelský správně ve 3. osobě užil posesivní zvrtné zájmeno *svůj*: *svůj život* 426n, *své činy ... řídit* 426n, *na ramena svá* 428d, ale ne už v dokladu: *hledej služebníka tvého* 430s. Do instrumentálu pl. nepronikla duálová koncovka *-ma*: *slzami našimi ... žádejme* 430d, *slzami našemi* 430d. Výjimečně duálová koncovka pronikla: *nadevšema našema hříchy* 432d. Dloužení koncovky je v dokladu: *dobrý pastýři duší naších* 429d.

Následující příklad ukazuje náhradu přivlastňovacího zvratného zájmena *svůj* při identitě vlastníka a původce děje ve větě, kdy je přísudek v 1. osobě: *Vstanu a pujdu k Oci mému* 429d. V malé míře je možné dokázat absenci užívání přivlastňovacího zvratného zájmena *svůj* při identitě vlastníka a původce děje: *hledej služebníka tvého* 429d, *hledej služebnici tvou* 429d.

Někdy lze doložit krácení koncovky: *o jejich slzech* 432n.

Zájmena ukazovací

U této skupiny nenajdeme žádné zvláštnosti, jedná se o běžná ukazovací zájmena: *tyto dvě ... osoby* 426n, *na tomto kázání* 426n, *na tom místě* 429n, rodová neshoda je v případě *tyto dvě místa* 431s. Lze doložit krácení koncovky: *jsouce tím pláčem pohnut* 432n.

V textu se několikrát nachází zájmeno *onen*: *onen bezbožný Kain* 428n, *jako onen peníz* 428d, *onen marnotratný synáček* 429d, *ne jako onen peníz* 430n, *ztratila oná žena* 430s.

Zájmena tázací

Skupina těchto zájmen též nepřináší nic neobvyklého: *jaká jest to medle tabule* 427n, *z jaké příčiny ... sebe ke ztracené ovci přirovnává?* 428d, *na kterém místě jest to pověděla ...?* 430n, *co jest hříšník v hříších zatvrzelý?* 433n, *co jest hříšník jinšího ...?* 433d, *I čím více máme se uchopiti ..., abychom o život věčný nepřišli?* 434d; se zkrácením: *čím víc* 434d.

Identifikátory

Početné zastoupení v textu má identifikátor *jiný*: *jiná věc je* 426d, *některými jinými Svatými* 427s, *počet jiných hříšníkův* 428n, *nejaké jiné věci* 428d, *jako jinší drahý klenot* 428d.

Totalizátory

Uvádíme několik příkladů zájmena *všechn*, totalizátor *každý* jsme našli pouze jednou: *všem těm* 426d, *ve vši nevinnosti* 426d, *zrcadlo všech ctností* 425s, *všichni též zahynete* 428n, *všickni my ... bloudili jsme* 430n, *o každém* 434n.

Řadíme sem i vlastní identifikátor *týž*, má deklinaci složenou: *k témuž břehu* 426s, *užívejme týchž zbraní* 432d.

Zájmena neurčitá

Kelský pracoval s běžnými neurčitými zájmeny, tvořenými prefixem *ně-*, někdy ovšem depalatalizovaného: *jim něco odepře* 430n, *některými jinými Svatými* 427s, *dřevo nějakého* 427d, v *nejakém moři* 428n, *nejaké jiné věci* 428d, *jako nějaký drahý kámen* 428d; Některá jsou tvořena postfixem *-koliv*, *-kolivěk*: *kdokolivěk jsi* 434s, *cokoliv mohli* 431d, v *kterýžkoliv den* 425d.

Zájmena záporná

Tato skupina nevykazuje žádné zvláštnosti, není ani příliš zastoupena: *žádného znamení nevydávají* 429n, *žádné jiné zbraně* 431d; *nic necítíte* 429s, *nic nevědouce* 429s, *nic neslyšíce* 429s.

Zájmena vztažná

Jako v předchozích dvou kázáních i zde je nejfrekventovanější relativum *který*, často zesílené enklitickým *-ž*, dále pak se přidává někdy i *-to*: *zrcadla ... / v kterýchby se jeden každý zhlídnouti* 426n; *Maria kteráž slove Magdalénská / z níž bylo ... vyšlo* 425s, *všem těm / kteří ... život vedli* 425d; *kterážto zrcadlo jsi ty ...* 426s, *jako dvě zrcadlo všem těm / kteřížto jemu ... sloužiti chtějí* 426d.

Našli jsme též doklad absolutního neshodného relativu *jenž*: *žena / jenž byla ve městě hříšnice* 425n.

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od B. H. J. Bílovského:

Zájmena osobní

V rámci osobních zájmen je patrná tendence využívat delších tvarů tam, kde je v důrazném postavení. Především potom u osobního zvrátého zájmena *se*, dále pak u zájmen *ty*, *já*: *sobě ... pojal* 481s, *sobě podobnou* 481d, *vzal sobě onu* 481d, *sobě pojal* 482n, *sobě Krista zasnoubila* 485d, *chtěje sobě prokázati* 489n, *ji sobě za svoji orodovnici vyvolil* 494n, *odpouštějíť se tobě hříchové tvoji* 485d, *než že jsem tebe Bože rozhněval* 484d, *nadevšecko tebe miluji* 494d; *zvelebil mne Bůh* 481n, *dovolte mně* 482d, *dej mně políbení* 489n, *odpusť mně* 494d; *o by mne políbil* 489n, *o by mne políbil* 489s, *nepolíbil jsi mne* 489d, *který jsi mne miloval* 494d, *že jsi pro mne* 494d.

Tvary *mě / mně* jsou užívány poměrně volně, především tvar *mně* se objevuje i v pádech, kde to v současné češtině není možné: *o by mně políbila* 489s.

V několika případech kazatel zdůraznil vlastní osobu zájmenem *já*: *já* 480d, *já pak o tobě* 482d, *pochybuji já* 482s, *já v mém* 488d, *já ... to ... příkládám* 489d.

U zájmena *on* se v nedůrazném postavení vyskytují kratší tvary: *nětco podobného se přihodilo spasiteli Kristu v domě onoho Faryzea / který ho k stolu pozval* 487n; *Tak večerel Kristus v Bethanii / kdežto mu Marta posluhovala* 487s.

Akuzativ od zájmena *ona* Bílovský většinou vytvořil správně, tedy krátký tvar *ji*: *jdi a miluj ji* 481s, *a ji sobě za nevěstu vyvolil* 487d, *který ji ženich její* 488d, *když ji v zlato obrátil* 488d; *políbil ji* 489n; v dativu však docházelo ke krácení: *dcera Boží / poněvadž se ji může podepsati / co panenské perle* 485s, *odpouštějít se ji hříchové* 490n, *nemohl zdržet / aby ji ... znamení ... neprokázal* 490d.

V několika příkladech kazatel zdůraznil předmět komunikace nadbytečným zájmeným podmětem *on*: *Prorok Ozeáš ... hledal snad svého užitku ... tak on hleděl na její věno* 481d; *Tak o Máři Magdaléně nový ženich Kristus. Choti má Magdalénko / přidává on* 486n.

Zájmena přivlastňovací

Kazatel ve 3. osobě použil vždy správně přivlastňovací zvrtné zájmeno *svůj*: *hledala snad svého užitku* 481d, *on hleděl ... podle svého přiznání* 481d, *a v oku sice svém ... Mrvu vidějí* 482d, *v oku svém břevna nevidějí* 482d, *o své nevěstě onen ženich* 486n, *je smáčela vlasy hlavy své* 487s, *která ... hřích svůj ... uzdravuje* 488n, *svou poctivostí a oděvem svým zlatý ... přemohla* 488d, *Izák mluvil k synu svému* 489n, *svou poctivostí ... přemohla* 488d, *a ji sobě za svou domovnici vyvolí* 494d.

V následujícím příkladě došlo k prodloužení koncovky: *odpouštějí se tobě hříchové tvojí* 495d.

Nalezli jsme jeden příklad rodové neshody zájmena a podstatného jména: *mé slova* 483s.

Zájmena ukazovací

V tomto kázání je zastoupen běžný repertoár zájmen, velmi často jsou využita demonstrativa *ten, tento, takový*: *tomu já nevěřím* 480d, *pro to samé* 480d, *byť tento byl prorok* 482s, *toho za svého pojala* 484s. Neobvyklý doklad nadbytečného dloužení a následné diftongizace představuje následující: *vidíš touto ženu?*

Několikrát jsme našli zájmeno *onen*: *onen ženich* 486n, *onoho Faryzea* 487n; *vzal sobě onu cizoložnici* 481d, *o své nevěstě na způsob oné* 489s; *k oným starcům* 493s.

Zájmena tázací

Jejich počet není příliš vysoký, nejčastěji jsou zastoupena zájmeno *kdo, co, jaký, který*: *kdož z nás ... pochybovati bude?* 494n, *nebo co?* 480d, *co dnešní svatá ...?* 486s, *což může býti ... ?* 487d, *a jaká jest ta žena* 482d, *který dnes ... padne* 494n.

Identifikátory

Objevili jsme pouze jeden příklad: *žádnému jinému / než muži samému* 491s.

Totalizátory

Autor pracuje převážně se zájmenem *sám*: *ani sám Bůh* 483n, *od samého Krista* 485n, *podle svědectví samého ženicha* 489d, *samého Krista nevěsta* 491n, *Boha samého* 493d, *ty samotná* 491s, *pro to samé* 481n. To má skloňování složené.

V textu se setkáme rovněž se zájmeny *všechen, každý*, uvádíme tvary shodné s tvary současného spisovného jazyka: *daremním žvaním každého drbají* 482d, *každý hřích kazí* 486d, *každý den* 494s; *všechno dobré smejšlím* 482d, *nadevšecko tebe miluji* 494d (předložka a zájmeno je psáno dohromady), *nad všeckno stvoření* 494s, *všecku ... dobrotu ... složití* 493n, *všem pannám ... se můžeš rovnati* 482d; odlišné jsou tvary: *všeckny její provazy* 485d, *všeckné pokoje prošla* 487s (podle skloňování složeného).

Zájmena neurčitá

Škála neurčitých zájmen je chudá, našli jsme jeden příklad: *k některé snad osobě* 493s.

Zájmena záporná

Zastoupení záporných zájmen je malé, jedná se pouze o zájmena *nic, žádný*: *nic proti tobě* 482d, *se žádné ženy nedotkl* 490d, *žádnému jinému / než muži samému* 491s (ve smyslu *nikomu*).

Zájmena vztažná

Jako v předchozím kázání i zde platí, že nejhojnějším relativem je *který*: *jest ozdoba ... Krista / kterého ... okrášlila* 483n, *jest jako zlatá panna / kterou ... obrátilo* 483s,

Faryzeus sice / od kterého ... byl pozván 482s, společnice Kristova / o které svatý Vavřinec 484s, dnešní Magdaléna / která byla ... proměněná 485n.

V menší míře Bílovský pracoval s relativy **jenž**, **což**: *dovol mně svatý Lukáši / jenž Magdalénu hříšnici nazýváš 482d, nebudu více tebe hněvati / což ... povídám tobě 494d.*

Číslovky

Číslovky se ve všech kázáních vyskytují málo, a pokud ano, mají pravidelné tvary.

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od Ondřeje de Waldta:

Číslovky určité:

Základní číslovky

Ponejvíce text zahrnuje číslovky základní, jsou vždy zapsány slovně: *jednu jiskru nezhašuji 332n, jedna hodina 335d, jednu krůpějí právě kající ... vody Magdalény ... obětuje 340s, jedno bylo hrozná 352n; dvě lásky 328s, přidámť dnům tvým patnácté let 347d* (koncové *-e* je zdložené).

Řadové číslovky

Kazatel řadovými číslovkami vyjadřuje výčty: *za druhé 341n, za třetí 341d, za čtvrté 342n, za páté 342s*. Další příklady: *druhá tinctura 332s, třetí den 347d*. Číslovka *první* je stupňována, i když tvar je nelogický: *do prvnějších hříchův 356s*.

Násobné číslovky

Některé násobné číslovky vstupují do spojení s předložkami, např. *po*, přičemž jednou se předložka a číslovka píší dohromady, ve druhém případě stojí odděleně: *po třikráte 349d*. Na konec číslovky se přidává koncové *-e*: *sedumkráte za den 350n*. Výraz *ponejprv* nese význam „poprvé“: *ponejprv hrozný ji přicházel Spasitel 351d*.

Úhrnné číslovky

Číslovka úhrnná, určitá: *sedmero d'ábelství 324d*.

Číslovky solitérní a úplnostní

Číslovka úplnostní *obojí* (druhová): *smrt obojí* 348n, *život obojí* 348n, *obojí / ten jakkoliv těžký hřích* 348d, solitérní číslovka *jediný*: *na jediný slova* 348s.

Neurčité číslovky

Mnohdy se v textu objevují číslovky vyjadřující neurčité množství, a to spadající do všech výše uvedených skupin: neurčité množství vyjadřují základní: *mnoho jádra* 348s, *tolik nepravosti* 494d, s významem měrovým, omezovacím: *jest toliko na prodej* 331s, násobná: *kolikráte* 352s.

Ojedinele se setkáme se zápisem číslovky pomocí číslice: *po 40. dnech* 345s, *40. dni* 345s. V obou příkladech je za číslovkou základní napsaná tečka.

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od A. J. Kelského:

Číslovky určité

Vyskytují se v malém množství, většinou jsme našli po jednom příkladu, tvary mají pravidelné.

Základní číslovky

Příklady: *na jedné tabuli* 427n, *jeden příklad* 431d, *jeden vzáctný kazatel* 432d; *tyto dvě ... osoby* 426s, *dvě zrcadla* 426s, *sedum d'áblův* 425s. V tomto případě jde o tvar hovorový.

Řadové číslovky

Opět jich v textu nezaznamenáme velké množství: *prvnímu zrcadlu* 425n, *první oučinek* 426s, *druhé zrcadlo* 425n, *druhá ... tabule* 427n, *druhý oučinek* 428d, *třetí oučinek* 430d, *třetího oučinku* 432d.

Číslovky druhové

Nalezené doklady: *dvoje místo* 431n, *čtvery vylívají* 490s.

Číslovky úplnostní a solitérní:

Především je zastoupena číslovka *oba*: *obě připlouly* 426s.

V textu se hojně objevují rovněž číslovky zapsané číslicí, jde o kapitoly z knih: v *Knize Moudrosti* v *Kap. 7. 426d, Cant. 4 426d, v Kap: 12 425n, v Kap. 8. 425s, v Kap. 33. 425d.*

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od B. H. J. Bílovskeho:

Číslovky určité:

Vyskytují se v malém množství, většinou jsme našli po jednom příkladu, tvary mají pravidelné.

Základní číslovky

Uvádíme následující příklady: *jeden z posluchačův* 482d, *se sedmdesáti Staršími* 483d, *ne jeden / ale přišlo jich více* 492n, *přes třiceti let ... od anjelův navštívená* 492n (ve významu přes třicet let ...), *na dva lokte od země vyzdviženou* 492d; *s ní patnácte stříbrných peněz* 482n. Číslovka *dvě* vykazuje oproti dnešnímu jazyku odchylky ve svých tvarech (dnes se považují za nespisovné): *dvouma prstami ... obejmul* 491n.

Řadové číslovky

Příklady představují výčet: *skrze ... prvního papeže* 488s, *první slze* 490d, *druhé slze* 490d, *třetí slze* 490d, *čtvrté slze* 490d. Číslovka *první* je stupňována, ačkoliv tvar je nelogický: *v druhé knize* 483d, *nejprvnější znamení* 489n. Řadové číslovky vstupují do ustálených spojení s předložkou *po*; pak označují položky při výčtu. Píší se zvláště i dohromady: *podruhé jako milostivý otec* 351d, *po druhé* 354n, *po třetí* 353d.

Násobné číslovky

Vyskytují se v minimálním počtu. Dokládáme násobnou číslovku *jednou: Pannenství jednou ztracené* 483n, *jednou Mojžíš* 483d, dále: *čtyřikrát pláčí* 490s, *čtvernásobné slze* 490d, *každodenně sedmkrát* 492n.

Druhé číslovky

Příklad: *z tohoto dvojího tobě potřebný jest* 338d.

Číslovky úplnostní a solitérní

Jedná se o číslovku *oba, oboje: oboje broukání ... bylo* 487d, *oba lapačkové* 487d.

Číslovky neurčité

toliko podle jména ... měla býti 481n, *mnoho věděti* 482n, *tolikrát* 486d, *kolikrát* 486d, *milovala mnoho* 490n.

Výjimečně bývají číslovky zapsány číslicí: v kapitole 15. 489n.

Slovesa

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od Ondřeje de Waldta:

Vedle substantiv tvoří nejnámennější část slovní zásoby obou textů a ve většině případů jsou jejich tvary pravidelné. Proto se opět zaměříme na odchylky a příznakové tvary.

Tvary jednoduché:

Infinitiv:

V obou textech je téměř u všech sloves zachován starší infinitiv na **-ti**: *smáčeti počala* 325n, *plakati se nehanbí* 326n, *dostati můžeš* 331s, *plakati nechce* 335n, *rozlousknouti musíš* 340n. Najdeme několik infinitivů zakončených na **-cti**, takovéto zakončení náleží slovesům typu *péci*: *řicti máme* 332d, *řicti musíš* 337d, *řicti musíš* 338d, *řicti chtěl* 346d; *která by mohla dřív Magdalénu zmociti* 328s; *budeme mociti ... prositi* 354d. Jednou je infinitiv zakončen na **-t'**: *hledět' bude* 327d a v jednom případě na **-t**: *to nenávidět* 351n.

Prézens:

Zde jsme si všímali sloves 4. třídy patřících ke vzoru *prosit*, *trpět* a jejich tendence přejímat ve 3. osobě plurálu koncovku **-ejí** podle vzoru *sázet*: *píti musejí* 333d, *jak mnozí ... umrlí chodějí* 335d, *slova / které ... pověděl / svědčejí* 347n, *život šťastný nám působějí* 347d, *pokání činějí* 355d. U sloves typu *sázet* autor ve 3. osobě plurálu většinou použil tvar zakončený na **-ejí**: *se odpouštějí* 342n, *přinášejí* 342s.

Pozornost jsme věnovali rovněž tvarům 1. osoby plurálu indikativu prézenta a jejich zakončení na **-me**, případně **-m**. V naprosté většině převládají tvary s **-me**, ovšem našli jsme i tvary s **-m**: *zahřítí budem* 330d, *spasení budem* 331n.

Několikrát se ve 3. osobě sg. ind. préz. slovesa *býti* vyskytla archaická podoba **jest** místo *je* ve sponovém slovese přísudku jmenného; uvedeme pět příkladů: *láska jest smrt* 330n, *kde jest pravá bolest* 330s, *jest psáno* 331s, *mocná jest tato voda* 333n, *jest odpuštění* 342n.

Ve Waldtově textu se objevuje stažený tvar zájmena a pomocného slovesa *býti*: *cos učinil* 331n.

Obvyklé jsou i přítomné tvary, na jejichž konci stojí *-t'*: *pravímť vám* 341d, *neuveduť* 347n.

Imperativ:

Rozkazovací způsob je tvořen téměř pravidelně. U sloves s infinitivní kmenotvornou příponou *-ova-* se v imperativu objevují zdložené tvary s **-ů-**: *milůj* 330s, *pozorůjme* 328s, *potvrzůj* 349d. Rozkaz pro 2. os. sg. má někdy enklitické *-ž*: *následujž* 337s.

Přechodníkové konstrukce:

Při výběru a třídění přechodníkových tvarů jsme se soustředili jednak na správnost utvořených tvarů, jednak na jejich vhodné spojení s podmětem podle mluvnické kategorie rodu. V 16. a 17. století přechodníky sloužily jako prostředek zhuštěného vyjádření v rámci složitě věty. Vyžadovalo se dodržování shody přechodníků s podmětem.⁵⁵ V mluveném jazyce ovšem přechodníky ustrnovaly, pronikaly neshodné tvary a přechodníky různopodmětové. V dnešním jazyku se nepoužívají, avšak v textech barokních se vyskytují hojně.

Ve Waldtově kázání dominuje přechodník přítomný.

Následující příklady obsahují přechodníky stejnopodmětové:

Maskulina: (*pocestný*) *horka již nemoha dále snésti* 328n; *ku Kristu Ježíši ukazovala / kterýžto vida / ... řekl k Šimonovi* 329d; *nábožnost volá svatý Chrysostomus, řka* 330n; *potvrzujeme my svatý Chrysostomus, řka* 340d; *Ale nebyl Jidáš / odcházeje* 347d; *Co jest tak brzo a šťastně do ráje pomohlo kajícímu lotru Dismasovi / nežli ... pokání ... zkroušený slzy / které umřít maje / vylíval* 349d; (*hříšník*) / *aby umíraje sám nad sebou se zapoměl* 356s.

Feminina: *Magdalénu na Krista Pána kázání přivedla / aby se slyšíc / život svůj marný napravila* 351d;

Neutra: (*slunce*) *počna svými paprškly dotírati* 328n (tvar přechodníku je od slovesa dokonavého).

⁵⁵ LAMPRECHT, A.-ŠLOSAR, D.-BAUER, J.: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986, s. 368.

V dalším oddíle uvádíme přechodníky různopodmětové; jde o spojení nesprávného přechodníkového tvaru s podmětem jiného rodu:⁵⁶

Maskulina: (vítr) *na ten způsob vidouc Aeolus, že víc nezřídí* 328n; *jako svatý Petr v ohni ... se ohřívajíc na srdci vystydl* 330d; *ten, kdo se vylouvá ... zavrhuje pro tu příčinu od sebe smilování Božího lékařství* 339n; / *a tak sám sobě vlastní hubou život odnímajíc / cestu k spasení zavalujíc / a bránu nebeskou před hubou zamykajíc* 339n; *hříšník ... / a pokání činice / bývá ... milý* 341n; ... *a co David? Považujíc jak těžce Boha rozhněval / řekl* 348n; *když ustavičně kohouta slyšíc zpívati / plakal* 349s; *napomíná on po druhé / po třetí / po deváté i víc/ a praví / hrozíc / neposlechněši* 354n. Autor užívá pro maskulinum nejčastěji formant *-íc*, někdy také *-ice*, *-ouce*. Nacházíme zde i tvary přechodníku přítomného utvořené od dokonavého slovesa: *hříšník od pravdy povstanouce / ... / bývá ... milý* 341n; *a byť Bůh ... rozhněvaný / a již ... trestati chtěl ... pokudž jenom tak předce moudrý jest / a sobě ... poradíc* 345n.

Feminina: *a od toho času / vidouce jeho ... Tvař/ nemohla ani nechtěla ... rozloučená býti* 351d.

V plurálu je náležitý tvar na *-ice* zaměněn tvarem pro femininum sg., který je celkově nejčastější: *tak my / ale zahřiti budem / a Krista vyznajic* 330d (koncovka přechodníku byla zkrácena).

Našli jsme pouze pět dokladů na **přechodníky minulé**:

Stejnopodmětové jsou: *obrátiv se k stěně ... pláčem velikým plakal* 347s; *vodu jedovatou nepravosti / kterou s jinými hříšníky valně pila / o niž svatý Job ... tou zmořená byvši* 324d; *že pak si poradivše (všickni) / ... / co jen živo bylo/ plakalo / řvalo / bečelo... / ... smrti ušli* 346s.

Různopodmětové: *uvěřivše slovu proroka ... musel se postíti* 345d; *hříchy opustivše / na všechny časy / a ba na věčnost opustila* 355d.

Tvary složené

Čas minulý:

Minulý čas, **preteritum**, je velmi hojně využíván, jelikož kazatel často vypráví zlomky událostí ze života svaté Máří Magdalény. Složené tvary minulého času nemají ve 3. osobě pomocné sloveso *je/jest*: *napsal svatý Lukáš* 324n, (Máří Magdaléna) *trvala, pila* 324d,

⁵⁶ Podle Rosovy *Čechořečnosti* jsou tvary takto: m.: *-e/ -a*; f.: *-eci, -íci/ -ouci*; n.: *-ic/ -ouc*; pl.: *-íc, -íce/ -ouc, -ouce*. (s. 125–130).

učinilo 330d, *učinil* 339n, *smiloval se* 346n, *spatřila* 355s. Výjimečně se v kázání objevuje pomocné sloveso *být* i ve 3. osobě sg. (*jest*) či pl. (*jsou*): v biblickém citátu: *I viděl Bůh skutky jejich, že jsou se obrátili z cesty své zlé ... a neučinil jest* 346n; *řekla jest* 348n; *jest přednesl* 348s opět v citátu. Tvary 3. osoby sg. i pl. bez pomocného slovesa však převládají.

V citátech se pak objeví i **plusquamperfektum**: ... *a smiloval se Bůh nad zlosti / kterouž mluvil byl aby učinil jim / a neučinil jest* 346n. Je to však jen v omezené míře.

Nápadné jsou tvary, na jejichž konci stojí *-ť*: *považovalať ovšem / co učinila* 325d; *nemělať ona žádného ohledu* 327n; *uzdravilť jsem* 347d; *zhřešilť jsem* 348n.

Někdy se koncovky příčestí minulého dluží, zvláště v ženském rodě: *Nohy jeho ... líbalá* 329n. U de Waldta může jít o nářeční jev.

Setkali jsme se s absencí počátečního *j-* u sponového slovesa *být*: *následoval si* 337s, *ty si tak šťastná* 344s.

Podmiňovací způsob:

Zde jsme hledali především odchylky při používání kondicionálního morfu, uvádíme následující příklad: *mně by si se nelíbil* 355n. Kondicionál je tvořen volným morfémem **by**, který je často spojován se spojkou *a* (*abychom ... poskakovali* 352d), příslovcem *kdy* (*kdyby se poznal* 354d) a s příčestím minulým (*byliby ... zahynuli* 346n), se spojkou *jak* (*jakbychom nevěděli* 354n), se zájmenem *který* (*kteráby ... vydala* 349n).

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od A. J. Kelského:

Tvary jednoduché

Infinitiv:

Infinitiv se zde vyskytuje pouze s koncovkou *-ti*: *složiti chtějí* 426s, *se uchopiti* 427s, *poznati můžeme* 429n, *trčeti počal* 429d, *mohu srovnati* 431n. Pouze jedno sloveso má infinitiv na *-ci*: *chci říci* 427s, *říci mohla* 432n, *říci mohu* 432s, *jakby říci chtěl* 434n.

Zaznamenali jsme zvláštní pravopis slovesa *zhlídnouti*: *v kterýchby se jednekaždý z hlídnouti ... mohl* 426s, ale je psáno rovněž dohromady: *zhlídli všickni hříšníci* 434n.

Prézens:

Při analýze textu jsme se setkali s kolísáním délky koncovky: *rozníti a zapáli* 434d.

Jako v předchozích kázáních i zde je sponové sloveso *býti* ve 3. osobě vyjádřeno archaickým výrazem *jest, jsou: toto zrcadlo ... jest vyčištěné* 425d, *veliký jest rozdíl* 426s, *málo jest jich* 427s, *tomu že tak jest* 431d.

K indikativu prézenta aktiva je připojen postfix *-t'*: *a kteříž násilí činí / uchvácejít' je* 431n; *nezůstaneli kdo ve mně vyvržen bude jako ratolest / a uschneť / a zberouť jej/ ... schořit'* 433n.

Pozornost jsme věnovali slovesům patřícím ke vzoru *trpět* (popř. *prosit*) a jejich tendenci přejímat ve 3. osobě plurálu koncovku *-ejí* podle vzoru *sázet: když se v něčem provinějí* 431s, *činiti naučejí* 434d.

Příčestí minulé:

Příčestí minulé je tvořeno pravidelně, v jednom případě je na konci slovesného tvaru připojen postfix *-t'*: *přišelť* 427n. Tvary minulého času jsou tvořeny pravidelně, výjimečně se v kázání objevuje pomocné sloveso *býti* i ve 3. pl. (*jsou*): *jsou srdce císařské obměkčili* 431d.

Imperativ:

Rozkazovací tvary se tvoří podle pravidel, ve dvou příkladech v absolutním konci slova stojí postfix *-ž*: *nepotopůž mě* 427n, *hledejž ... služebníka* 428d.

U sloves s kmenotvornou příponou *-ova-* se v imperativu v několika případech objevila starší podoba s *-ů-*: *nepotopůž mě* 427n; *ji následůjme* 428s; *radůjte se semnou* 428d.

Přechodníkové konstrukce:

Stejně jako v předchozím kázání jsme i zde zkoumali správnost utvořených tvarů, jejich vhodné spojení s podmětem podle mluvnické kategorie rodu. Ukazuje se, že častěji ustrnovaly tvary plurálové.

Následující doklady jsou stejnopodmětové: feminina: *ona / jsouc ovce ztracená* 428d; *ona jsouce malička* 432n; plurál všech tří rodů: *(hříšníci) ležejí ... nic necítíce / ... / nic neslyšíce* 429s, *(hříšníci) ležejí ... nic nevědouce* 429s, *měšťané prosíce* 431d.

V následujících příkladech dokládáme nesprávné spojení přechodníku s podmětem podle rodu: maskulina: *(svatý prorok David) ku příkladu řkouce* 428d; *synáček / který*

vidouce 429d; (*císař*) *jsouce tím pláčem pohnut* 432n; *rozjímajíce sobě svatý Ambrož* 432s; *rozjímajíce sobě anjelský učitel* 433s; feminina: *jsouce prve mrtva* 433n.

Setkáváme se zde i s tvary přechodníku přítomného utvořenými od dokonavých sloves: (*pastýř*) *kterýžto ji vložice na ramena* 428d; *David uznajíce svůj stav* 428d (*žena evangelická*); *rozsvítice* 429n; *abysme my poznajíce ty oučinky* 426n; (*my*) *skrže slzy vyprosice* 432d; (*my*) *zasloužice nebeské království* 432d.

Tvary složené

Čas minulý:

Ve 3. osobě sg. se vyskytuje pomocné sloveso *býti*: *způsobilo jest* 426s, *jest připloula* 426s, *nemožné jest učinila* 431n, *byl jest prorok* 429d, *jest našla* 430n.

Při analýze textu jsme objevili několik případů plusquamperfekta: *bylo ... vyšlo* 425n, *byla zahynula* 428d.

Podmiňovací způsob:

V krátkém textu není příliš hojně zastoupen, tvoří se pravidelně. Setkali jsme se ovšem s chybným tvarem 1. osoby plurálu, místo spisovného *abychom* kazatel užil tvar z mluveného jazyka proniklý tvar *abysme*: *abysme my uznajíce* 426n, *kdybysme my* 434d.

Kondicionál je tvořen volným morfémem *by*, který je často spojován se spojkami *že* (*žeby Pán Ježíš ... skolil* 429d), *jak* (*jakby ... přijíti mohla* 430d), se zájmenem *který* (*kterýmby ... oblomili* 431d).

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od B. H. J. Bílovského:

Tvary jednoduché:

Infinitiv:

V kázání převládá infinitiv na *-ti*: *měla býti milenka* 481n, *nežádala viděti a bydleti* 482n, *rozvázati ... musel* 485d, *objímati vinšovala* 489s, *nic odepřiti nemůže* 493n. Našli jsme jen dvě výjimky, jedná se o sloveso *zadržet*, jehož infinitiv je zakončen na *-t*: *Nemohl zdržet* 490d. Dále připomínáme sloveso *řici*, jehož infinitiv má zřejmě hovorovou podobu: *nemohly říct* 493s.

Prézens:

Všímalí jsme si sloves patřících ke vzoru *trpět* (popř. *prosit*) a jejich tendence přejímat ve 3. osobě plurálu koncovku *-ejí* podle vzoru *sázet: mrvu vidějí*⁵⁷ 482d; *v oku svém břevna nevidějí*⁵⁸ 482d.

Pro 3. osobu indikativu prézenta aktiva užil kazatel často tvar *jest: jest pravda / že Bůh ... poručil* 481s; *moudré naučení jest ... pro panny* 482n; *panenství jednou ztracené ... jest nenavrácené* 483n; *Máří Magdaléna jest jako panna* 483n; *osoba ... jest prsten* 483d.

Upozorňujeme na sloveso *zváti*⁵⁹ (zvat), které má v přítomnosti zdĺoužený tvar: *ženicha zůve* 486s (*zove>zóve>zuove>zůve*). K indikativu prézenta aktiva je někdy připojen postfix *-t'* a koncovka je zkrácena: *odpouštějit' se ... hříchové* 490n.

Imperativ:

Imperativ je tvořen obvyklým způsobem, nenašli jsme žádné odchylky; v textu není příliš hojný. V jednom případě je za koncovku imperativu připojen postfix *-ž*: *přijdiž milý můj* 486s.

U sloves s kmenotvornou příponou *-ova-* je v imperativu podoba s dlouhým *-ů-*: *smilůj se nademnou* 494d.

Přechodníkové konstrukce:

Stejně jako v předchozím kázání jsme i zde zkoumali správnost utvořených tvarů, jejich vhodné spojení s podmětem podle mluvnické kategorie rodu. Ve srovnání s Waldtovým kázáním jsou přechodníky užity v malém množství. Přechodník minulý se zde nevyskytuje vůbec. Některé doklady odpovídají pravidlům: maskulina: (*kámen*) *maje na sobě znamení* 483d; (*král David*) *pokání čině slzel* 493d.

V následujících příkladech dokládáme nesprávné spojení přechodníku s podmětem podle rodu: *jak nevěsta / tak ženich chtěje sobě vespolek znamení* 489n.

Setkáváme se zde i s tvary přechodníku přítomného utvořenými od dokonavých sloves: (*Máří Magdaléna*) *padnouce je libati ... nepřestávala* 489d.

Tvary složené

⁵⁷ Sloveso *vidět* patří k izolovaným slovesům, přesto přebírá plurálovou koncovku *-ějí*.

⁵⁸ Viz poznámka 3.

⁵⁹ TRÁVNÍČEK, F.: *Slovník jazyka českého*. Praha: Slovanské nakladatelství, 1952.

Čas minulý:

Préteritum se tvoří zcela pravidelně. Nalezli jsme jeden příklad plusquamperfekta: *byl dovolil ... vzíti* 481d.

Podmiňovací způsob:

Kondicionálové tvary nevykazují žádné nepravidelnosti, uvádíme pouze jednu odchylku: *abyšzte ji poslušni byli* 493s. Kondicionál je tvořen volným morfémem *by*, který je často spojován se spojkou *a* (*aby přívověď' ... byl udělal* 481s; *aby to byl nařídil* 481d; *nebylby pojal* 482d), se zájmenem *který* (*kteráby ... potvrdila* 494d), se slovesem *věděl* (*vědělby ... jaká jest ta žena* 482s), se spojkou *jako* (*jakoby neradi ... zavazovaly* 490s).

Příslovce

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od Ondřeje de Waldta:

Některá příslovce kolísají v délce: *zdaleka* 333d, *daleko* 334n, *včera* 355d.

Příslovce a příslovečné spřežky mají neustálený způsob psaní. Adverbializované výrazy vzniklé z předložkové vazby se často píšou zvlášť: *řeknu z krátka* 324s; z *hola* 326d; *na to y hned k nohám ... padla* 329n; *nejdražší voda duši obživí ... z cela obnoví* 334n.

Setkáváme se rovněž se stupňováním adverbii: *snesitedlněji* 341d, *ostřeji* 342n; s kratšími tvary: V některých případech jsme zaznamenali podoby bez koncového *-e*: *víc neb míň* 329d, *raděj* 329s, *nejvíc* 356d.

V tomto textu se objevuje rovněž elativ vyjadřující velkou míru vlastnosti. Tvoří se pomocí předpon *pře-*: *přešťastně* 324d, *přenáramně* 339n, *přehořce* 349d. Některá adverbia v dnešním jazyce neužíváme: *darma* 336d, *nejináče* 334s, *tehdaž* 326d, *začasto* 347d, *zouplna* 342n, *zoupravdu* 341n. Někdy se objevují krátké tvary: *jináč* 342n, *prv* 328n.

V obou textech je časové určení vyjádřeno také jinak než příslovcem: *od dávných časův* 324d; *za čas* 328s; *za času Elyzea* 343d; *i za času Jozue* 344n.

V kázání se několikrát vyskytuje zvláštní tvar příslovce *vždy*: *vzdy* 337s.

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od A. J. Kelského:

Zajímavě je zde vyjádřeno příslovečné určení času zájmeným příslovcem *posavad*: *kteří až posavad ... rozpustilý ... život vedli* 425d. Lze jej chápat ve významu *do této doby*.

Príslovce způsobu: *nejináče* 426d. K vyjadřování okolností časových slouží zájmenné příslovce *někdy* ve významu „jednou“ nebo „kdysi“: *co někdy o Nazaretských pověděl Jeremiáš Prorok* 434n.

Adverbia se běžně stupňují: *nejdřív* 428n, *víceji* 434d, ale i *více*: *přišlo jich více* 492s.⁶⁰ Objevují se i podoby s příponou *-ej*⁶¹ vlivem mluveného jazyka: *čím vícej* 434d.

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od B. H. J. Bílovského:

Při tvoření komparativu se objevují starší podoby s příponou *-eji*: *dřívěji povstaň* 494s, ale i jako dnes: *ženichové více hledí na bohatství* 481d.

Príslovce v pozitivu mají spíše pravidelné tvary, uvádíme jen některé zajímavé případy. V obou textech se objevuje *jináč(e)*: *jináče dnešní Magdaléna* 485n.

Některé příslovečné výrazy jsou psány zvlášť, jak bylo tehdy běžné: *u prostřed* 492d, *na jevo* 493d, jiné jsou psány dohromady: *potřetí* 490s.

Občas kolísá délka adverbii: *výsoce* 480d, *hebrejský se čte* 482n. Časové určení se někdy děje jinak než příslovcem: *nynějšího času* 481d.

Předložky

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od Ondřeje de Waldta:

Časté jsou nevokalizované tvary předložek: *v městě* 324s, *v vážnosti* 333d, *s slzama* 335d.

Předložka *k* se někdy pojí s koncovým *-u*: *ku kterému* 326d, *ku Kristu* 330d, *ku kterým* 331n, *ku příkladu* 346n.

Ve velké míře autor pracuje s nepůvodní předložkou *skrz(e)* pojící se s akuzativem (vznikla z příslovce *skrze*, pův. tvar *skrozě* od adj. *skrogь* „příčný“). A to jak v původním významu, tak ve významu, kde označuje prostředníka nebo prostředek, jejichž pomocí se děj uskutečňuje a kde bychom dnes užili sekundární předložku *prostřednictvím* nebo prostý bezpředložkový instrumentál: *skrze oči* 324s, *skrze kterou* 330s, *skrze ducha* 331s, *skrze žízeň* 335s, *skrze hříchy* 340s.

⁶⁰ ŠTEJER, M. V.: *Žáček aneb Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti*. Praha: Akropolis, 2001, s. 195.

⁶¹ Rosova *Čechořečnost* uvádí pro stupňování příslovci právě příponu *-eji*, popř. *-ej*. (s. 194).

Další nepůvodní předložkou je: *dle, podle*, která bývá na konci prodloužena, uvedeme pouze jeden příklad u každé varianty: *dlé svatého Řehoře* 324d, *podlé těla* 327d.

Původce děje je v kázání někdy vyjadřován genitivní vazbou s předložkou **od**: *od ohně lásky Boží ... jsouc zahřítá* 324d; *od něho ... nakrmen* 327s; *od hříchův zraněnej* 335n.

Předložka **pro** vyjadřuje v některých případech příčinu, pohnutku ve významu *kvůli*: *láska nebeská slunce nestvořené / které co za mračnem pro hřichy Magdalény stálo* 328d; *pro zdraví těla co lidé / jaké hořké trunky ... nepijí?* 335n; *zavrhujíc pro tu příčinu od sebe smilování božího lékařství* 339n.

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od A. J. Kelského:

Často se vyskytují nevokalizované podoby předložek: *v městě* 425n, *v velikém nebezpečství* 427s, *s svatým Janem* 327d, *v městě* 431d, *s svatou Máří Magdalénou* 432d.

Předložka se pojí dohromady s následujícím slovem: *sevší koupí* 426d, *sevším zbožím* 426d, *bezevší pochyby* 428n.

Původce děje je v textech často vyjadřován genitivní vazbou s předložkou **od**: *jest ztroskotaná od vlnobití mořských vlnobití* 427s.

Ve velké míře autoři užívají nepůvodní předložku *skrz(e)* pojící se s akuzativem: *skrze usta Ezechiele Proroka* 425d, *skrze svaté pokání* 426s, *skrze veliké nebezpečství* 426d, *skrze pokání* 428d, *skrze hřích* 428d.

Předložka *k* někdy připojuje *-u*: *ku počestnosti* 426n, *ku příkladu* 428d.

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od B. H. J. Bílovského:

Velmi často se vyskytují nevokalizované podoby předložek: *v městě* 480d, *v Starém zákoně* 481s, *v velikém městě* 482s, *k stolu* 487n, *v které zahradě* 486n.

Našli jsme také doklad vokalizované podoby předložky, která je nadbytečná: *ze hnědé mouřenínky* 486d.

Hojně je zastoupena předložka *skrz(e)*: *na to skrze prsty hleděl* 481d; *osoba jest svatá / která skrz kněze ... uzdravuje* 488n; *skrze tvou svatou nevěstu* 493s; *skrze pobožné kázání* 429s.

Předložka a následující slovo se píše dohromady: *semnou se snášeti budete* 482d; *smiluj se nademnou* 494d; *nadevšecko tebe miluji* 494d; *radujte se semnou* 428d.

Původce děje je v textech často vyjadřován genitivní vazbou s předložkou **od**: *jako zafír zlatý / tedy byla Magdaléna od nepanenských žádostí celá odvrácená* 484n.

Předložka **od** je užitá ve významu předložky „před“: *Nejsou bezpečné od střelcův* 482s, *nejsou jisté od slepého střelce* 482s.

Ve významu „navzdory“ je užitá výpůjčka z němčiny pojící se s dativem: *Magdaléna truc Heleně* 481n.

Spojky

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od Ondřeje de Waldta:

V textu se objevují varianty spojky *neboť*: *Odpouštějít se ji hříchové mnozí / nebo milovala mnoho* 325n; *nebt' jest znala* 325s. Slouží k vyjádření významu důvodového.

Důsledkový význam nacházíme v souvětí: *milovala mnoho / a protož litovala mnoho* 329d. Spojka **sic** bez koncového *-e* bývá v souvětí souřadném s významem připustkově odporovacím a je ve spojení se spojkou *ale*: *A zas naspátek oheň sic vodu vysušuje, oheň ale lásky tuto vodu kající jen tím víc množí* 333n.

Vedlejší věty podmínkové jsou nejčastěji připojeny spojkou **-li**, která se píše ve všech případech se slovesem dohromady: *chtějili* 333s, *chceli* 334s, *děsili tě* 340n, *stůněli* 343s, *máli* 343d. Jiný spojovací je v tomto významu: **Pokudž** *pokání činiti nebudete, spolu všickni zahynete* 346d (opakovaně).

Poměrně často se ve Waldtově kázání objevuje též spojovací výraz *an*, který může vyjadřovat hned několik významů podle toho, v jakém kontextu je právě užit (*jak, jako, neboť, že, avšak...*): **an** *sám svatý Řehoř ... napsal* 325s (neboť); ... *netoliko nám milost boží obdrží, ... ale začasto, ano* *vzdy skoro dlouhý život časný nám působějí* 347d; ... *po tolika těžkých hříších, an až pod uši v mrzkostech vězíme, na žádné pokání předce nemyslíme* 350d (neboť);... *kterýž vida, an z lásky k němu* 329d (jak), ... *dlé svědectví Petra Cellenského, an praví* 341d (který).

Uvedení více možností se mezi větnými členy děje pomocí spojky *neb*. Z množství příkladů uvádíme: *jakou příležitostí neb způsobem* 327d; *pilník neb rašple* 332d; *metlu neb meč* 346d; *jestli chválíš svatou Magdalénu kající neb jiného kajícího* 351s; *následovati nechceš neb nedbáš* 351s.

U odporovací spojky *nýbrž* jsme se setkali s kolísáním délky: ... *co na jiných chválíme toho nečiníme, nýbrž to pacháme a milujeme* ... 350d.

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od A. J. Kelského:

Spojka *-li* se píše dohromady se slovesem; z velkého množství příkladů uvádíme: *nebudeteli pokání činiti* 428n, *nebudeteli učinění* 431n, *chcemeli my uchvátiti* 432d.

Důvodová a vysvětlovací spojka *neboť* se v textu objevuje ve variantě *neb*: *Spolu radujte se semnou / neb jsem našel ovci* 428d.

Větné členy jsou spojeny prostřednictvím spojky **aneb**. Z množství příkladů uvádíme pouze dva: *já jsem stracen jako ... drahý kámen / aneb jako jinší drahý klenot / aneb jako onen peníz* 428d; *někteří hříšníci mohou se přirovnávati ... k perle / aneb klenotu / aneb nějaké jinší věci* 429n.

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od B. H. J. Bílovskeho:

Identifikace dvou substancí, popř. uvedení více možností, se děje pomocí spojky *aneb*: *Nebyl (prý) kámen / ale cihla / anebo kámen na způsob cihly zafírové* 483d; *vzácnější díl neb částka stáda Kristového* 485n; *že jsem nebe stratil / anebo peklo zasloužil* 494d.

Spojka *-li* je psána dohromady se slovesem, z velkého množství příkladů uvádíme dva: *Jeli panenství ... společnice* 484n; *nenili diamantem panenství ozdobená* 484d.

Ke spojkám *jak*, *zdali* je připojen postfix *-ž*: *ale tato jakž vešla ... , nepřestala líbat* 489d; *slze zdaliž / anebo od srdce* 490s.

Význam důvodový: *... ta lázeň tebe umije, ano tvou duši ze snědé mouřeninky bílou panenku formuje* 486d.

Význam stupňovací: *Nebo ona jest: netoliko prsten / ale zlatý šál* 484d.

Význam stupňovací vyjadřuje také spojovací výraz **ano**: *... v oděvu svadebním pozlaceným / ano zlatým* 488d.

Částice

Ve všech textech se vyskytuje poměrně obvyklý repertoár částic. Uvádíme opět jen výběr.

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od Ondřeje de Waldta:

Repertoár částic je běžný jako v současné češtině, své zastoupení mají částice přací, jelikož autor apeluje na posluchače přacími a zvolacími větami: **necht'** *nám poví svatý Augustýn* 331n; **at'** *tě vábí* 340n; *at' jen taky jednu krůpěj ... za dar obětuje* 340s.

Částice *ovšem* na svůj konec připojuje koncové *-ť*: ***Ovšemť*** *milovala mnoho / a protož ... litovala mnoho* 329d. Částice *třeba* v jednom případě na svůj konec připojila koncové *-s*: *Tato voda to umí co dláto / že ... z hrubého a neohrabaného špalku / třebas* *anjela sformuje* 332d. *Bůh za tak krátké moje pokání mně hříchy odpustí?* 339s.

Koncové *-ž* rovněž v některých případech připojuje částice *zda*, která uvozuje otázku zjišťovací citově zabarvenou: *y zdaž pak mě co platné bude pokání?* 339s.

Částice *nuže* postrádá koncové *-e*: *Ej nuž Salus* 336s.

Dokládáme užití částice *medle*: *co ji medle tak svatou učinilo* 350n.

Vyskytla se částice *bohdá*: *a kde ona nyní jest / y ty bohdá dojdeš* 337d.

Doložit můžeme i výskyt odpověďové částice: *Matka? Ano* 352s.

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od A. J. Kelského:

Opět nalezneme obvyklou škálu částic, poněvčí jsou zastoupeny částice *práci*: *necht' slouží ke cti* 426n.

Poměrně častý je výskyt částice *medle* mající funkci kontaktoúou, výzúovou: *jaká jest to medle tabule?* 427n; *poslyšme medle rady* 427d; *medle z jaké příčiny* 428d; *proč medle se ... přiroúáváme* 429n; *ale medle kde* 430n.

Rouněž jako v předchozím textu i tady se vyskytuje zvláštní tvar ***kyž*** (ve výzúamu *kěž*): *ach kyž jsem aspoň jako ovce* 430s.

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od B. H. J. Bílovského:

V obou textech jsme zjistili obvyklý repertoár částic. V textu jsou bohatě zastoupeny částice *práci*, jelikož autor apeluje na posluchače *prácímí* a *zvolacímí* větami: *Necht' jest tvá duše černá ... Necht' zčernalá na uhly* 486d. Zvláštním tvarem je *kyž* (ve výzúamu *kěž*): *o kyž tak slyšíte* 493s, *oni necht' pohlídnou* 434d.

Citoslovce

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od Ondřeje de Waldta:

V tomto kázání mají citoslovce nejpočetnější zastoupení, nejčastěji se setkáváme s výrazem *o*, které je v krátké podobě: *o noviny* 325n, *o šťastný slzy* 330d, *o můj Bože* 333d, *o slzo* 334s, *o kajícnost* 334s. V menší míře jsou pak zastoupeny další citoslovce jako *hej*, *ej hle*, *ach*: *hej Faryzee* 327s, *aj nikoliv* 328d, *ej hle ... já k tobě ... připíjím* 331n, *ach což daleko ... mocnější* 333d, *jedno hle hrozné* 352n.

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od A. J. Kelského:

V textu se objevují poměrně hojně, rovněž v tomto kázání jde pouze o dva typy emocionálních citoslovcí (*o*, *ach*): *ó předůstojná* 426d, *zrcadlo ach* 425n, *ach uchopme se* 427d, *ach pro Boha* 427d, *o Pane!* 428d, *nebo hle jak uslyšela* 429d.

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od B. H. J. Bílovského:

V textu se objevují často, ovšem jde pouze o dva typy emocionálních citoslovcí (*o*, *ach*): *ach páni poslouchací* 485d; *ach jak jsem tomu rád* 486n; *o šťastná lázeň* 486d; *ó slepý Faryze* / *ó slepý Jidáš!* 486d; *o by mne políbil ženich ... o by mně políbila* 489n.

Lexikální rovina kázání

V předchozích oddílech jsme si představili kompozici textů, rovinu hláskoslovnou i tvaroslovnou, nyní se zaměříme na poslední jazykovou rovinu, a to na lexikální. Barokní slovní zásoba se vyznačuje proti předchozímu období humanistickému a následné době obrozenecké jistými specifiky. Mluvený projev je obohacován o dobové výrazy, z nichž některé mají blízko k tehdejšímu mluvenému jazyku. Kapitulu o slovní zásobě zpracováváme pouze výběrově, neboť jazyk kázání je srozumitelný, uvádíme tedy výrazy pro současného uživatele jazyka něčím příznakové. Při práci se slovní zásobou jsme využili *Malý staročeský slovník* (MSS), Gebauerův *Slovník staročeský* (GbSlov), *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem ke slovům kulturním a cizím* (SESJČ), *Staročeský slovník* (sešit 15–26; StěS) a *Elektronický slovník staré češtiny* (ESSČ). Některé výrazy jsme našli jen v *Hesláři lístkového materiálu* ke StěS (HesStě), v Šimkově *Slovníčku staré češtiny* (ŠimekSlov). Tyto slovníky obsahují starší slovní zásobu a jsou shrnuty v tzv. vokabuláři webovém (<http://vokabular.ujc.cas.cz>). Nově jsme pracovali s lexikální databází humanistické a barokní češtiny (LD), která obsahuje lístkový katalog ÚJČ AV se slovní zásobou z 16.–18. století (<http://madla.ujc.cas.cz>). Dále jsme využívali pětidílný Jungmannův *Česko-německý slovník* (JgSlov).

Poměrně výrazné zastoupení mají v textu kázání slova cizího původu, z nichž nejpočetnější jsou výrazy latinského původu, méně zde najdeme slova přejatá z němčiny, našli jsme též slova přejatá z řečtiny nebo francouzštiny. Slova uvádíme v základním tvaru.

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od Ondřeje de Waldta:

Přejímky z latiny

Kázání obsahuje hojné latinské citáty, které jsou vzápětí překládány nebo parafrázovány. Jednotlivě užitá přejatá slova z latiny jsou adaptována různou měrou, většina z nich jsou starší, doložená z doby do 15. století, méně je tzv. dobových přejímek, které se ve staročeském slovníku nevyskytují. Starší přejímky dokládáme vždy z historických slovníků. Patří k nim slova *apatyka*, *mouřenín*, *muzika*, *natura*, *publikán*, *samaritán*, *tenato/teneto*, *tinctura*, *presovati*, *vypresovati*. Novější, dobové přejímky označujeme tučným písmem:

apatyka 331s (fam. „lékárna“ ze střlat. *apotheca*, to z řec. *apothēkē*, SESJČ, s. 81; GbSlov, s. 15: *apateka*, *apoteka/apotéka*), *apatykář* 330; ***distillirovati*** 331d („destilovat, překapávat“ z lat. *destillare*, SESJČ, s. 128; GbSlov má na s. 250 *distillovati*); *effect* 333s (z lat. *effectus*, výsledek, SESJČ, s. 146); *fábule* 327d („smyšlený příběh“ z lat. *fabula* vyprávění, báj, bajka,

ŠimenkSlov, HesStčS); **medicína** 343s (ob. „lék, lékařství“ z lat. *medicina*, SESJČ, s. 307, LD); **medrytát** 332d (totéž co *dryák*, *theriaca*, *letkvar*, LD; JgSlov má jen *dryák*); **mouřenín** 344s („černoch“ ze stflát. *Maurus*, SESJČ, s. 323; GbSlov, s. 417 a 418 uvádí starší podoby *múřénín* a *múřín*); **muzika** 343s (ob. „hudba“, pův. umění, z lat. *musica*, SESJČ, s. 325; GbSlov, s. 420 *muzika*); **natura** 333d (ob. „přirozená povaha“ z lat. *natura: co sněsti natura může*, SESJČ, s. 330; GbSlov, s. 510 uvádí *nátura*); **pacient** 334n („nemocný“ z lat. *patientis*, SESJČ, s. 351, LD); **promovirovati** 349s („postrkovat dopředu, povyšovat“ z lat. *promovere*, SESJČ, s. 396, LD); **publikánka** 324s (přechýlené k *publikán*, MSS, s. 410 má *publikán* „výběrčí důchodů i hříšník, vyvrhel“; z lat. *publicanus*, nájemce státních důchodů, typ vydřiducha; LD má už *publikánka* „veřejná hříšnice“, též JgSlov, s. 749); **salus** 336d (z lat. „zdraví, blaho, zdar, štěstí, prospěch“, LČS, s. 379; LD); **Samaritánka** 332n (ESSČ má *Samaritán*, *Samaritánka* jako *propria*, dále apelativní *samaritán* „vyznač nesprávného náboženství, kdo odvádí pozornost od Krista a křesťanského náboženství“; ze stflát. *samaritanus*, pův. obyvatel bibl. města Samaří, SEJČ, s. 430;); **sentencí** 345s (průpověď, z lat. *sententia*, SESJČ, s. 434; LD; ESSČ: *sentencí* = v pl. „sentence, teologická učebnice obsahující úryvky z Bible a církevních otců; jur. rozhodnutí, rozsudek“); **tenata** 329s („sít na chytání zvířat napínaná mezi stromy“, souvisí s lat. *tendere* napínat; SESJČ, s. 479; MSS, s. 510 má *tenato*, *teneto* v témž význ.); **tinctura** 332d („roztok“ z lat. *tinctura* od *tingere*, máčet SESJČ, s. 482; ESSČ má *tinktura* „tekutina vzniklá louhováním n. máčením něčeho“); **vypresovati** 334d („vytlačit“ z lat. *pressare* od *premere*, SESJČ, s. 329; StčS má *presovati*, ESSČ *vypresovati*).

Přejímky z němčiny

Karlspot 333s (něm. nářeční podoba názvu *Karlsbad*, Karlovy Vary, LD), **kunštýř** 332d („umělec“ z něm. *die Kunst*, GbSlov má *kunštěř*, s. 177; JgSlov II., s. 225), **mord** 348 („vražda, rvačka“ MSS; vražda, sváda GbSlov, s. 399), **prant** 343d (sněť, nářeční podoba z něm. *der Brand*; též *brandt*, *brant* LD; JgSlov I., s. 173), **rašple** 332d („struhák“ z něm. *Raspel*, SESJČ, s. 410; LD; JgSlov, III. díl, s. 796 cituje Veleslavína), **šanc** 343s („okop, zákop“ z něm. *die Schanze*, MSS, s. 496, pl. *šancě* „hradby, zákop“; ŠimekSlov; JgSlov IV., s. 435), **trunk** 324, **truňk** 331n, **trank** 335; **hořké trunky**, **ošklivé tranky** 335; („napítí“ z něm. *der Trunk*, MSS a ESSČ; JgSlov IV., s. 660), **upachtování** 352d, syn. **unavení** 353d; (z něm., MSS a StčS mají *pachtovati* „zmitati, hýbati“, *pachtovati se* „namáhati se“ ŠimekSlov; LD má *upachtování*); **vartýř** 343s (vartěř, vartýř „hlídač“, z něm. *der Wärter*; MSS má *vartěř*; JgSlov V., s. 24).

Přejímky z jiného jazyka

amant 328d („mileneč“ z fr. *amant*, z lat. *amans* od *amare* milovat; SEJČ, s. 76; má jen HesStč; LD), **homilie** („kázání“ ze střlat. *homilia*, SEJČ, s. 194; HesStčS, LD) **chirágra** 343s („dna v kloubech“, složenina z řec. *cheir* ruka a řec. *agra* smyčka; SESJČ, s. 203; LD), **perdon** 346s (jinde *pardon*, „milost, prominutí“ z fr. *pardon*, SESJČ, s. 358, LD), **podágra** 343d („dna v nohou“ z řec. *podagra*, složenina z *pūs* noha a *agra* smyčka, SESJČ, s. 380; má už StčS), **prae** 328s („volnost“, asi z fr. *avoir (la) pré(ference)* „mít ve všem přednost“, z lat. *praeferentia*; *prae* =před, SESJČ, s. 390–391; LD).

Deminutiva

V textu jsme objevili několik příkladů slov zdobných, která většinou slouží ke stylistickému oživení textu a mají kladné expresivní zabarvení. Uvádíme je i s kontextem, aby bylo srozumitelné, v jaké situaci se kazatel uchýlil k jejich užití.

Tu synáček poskakuje / a se snaží jablíčko to dostati 352d, *hříchu mám víc ... než moře písku a / písečku* 339s, *mezi tím ani sami slzičku z očí nevylejeme / po tolika těžkých hříších* 350d; *chybující ovčička* 337.

Nalezli jsme zajímavý příklad deminutiva utvořeného slovotvornou příponou *-enka*, kterou můžeme najít v Jungmannově slovníku.⁶² *od Boha oslavená slečenka* 481n, 482d. Současná spisovná čeština má u tohoto slova deminutivní příponu *-inka*.⁶³

Jiné slovotvorné přípony

Některé přípony jsou ještě významově nevyhraněné, jako např. *-stvo*, kterou jsou utvářeny nejen názvy hromadné, ale i názvy vlastností. Kromě toho se užívá i přípona *-ství* (*cizoložstvo* 348n, *přátelstvo* 340s; *d'ábelství* 324s, *obžerství* 343d). Dnes je přípona *-stvo* omezena jen na jména hromadná. Rosova *Čechořečnost* upozorňuje na rozdíl mezi využitím přípony *-ství* pro jména vlastností a *-stvo* pro jména hromadná, zároveň však zmiňuje jejich zaměňování.

Z ostatních přípon lze uvést ještě:

-ice: *k studnici* 326n, *-ina*: *zrzavina* 332d, *-ovina*: *rezovina* 332d, *-iště*: *koštiště* 333n;

Slovesná adjektiva z participií: *zahořknělý* 343d, *naleznutý* 344d.

---

⁶³ *Příruční mluvnice češtiny*. Brno: NLN, 2008, s. 128.

Slova nářeční

Mluvenostní a v některých případech i nářeční charakter mají slova: *došáhla* 327d, *pohlezení* 352n, *žížnivá* 327d; *od ohně zahřitá* 324n, *plášť zapěl* = *zapjal* 328 (s tzv. nadbytečnou přehláskou); *hodina propučená* 335; *mluvím tuto těmi slovy k tobě* 337s; *co jest těžšího/ tuto hříchův plakati ...* 338s.

Významové odlišnosti slov nejsou příliš nápadné:

Substantiva: *d'ábelství* 324, *mrzskost* 350d (od *mrzký*, mravně odporný, SESJČ, s. 324), *nestydatost* (*nestydatost bezbožná a pobožná* 326), *nestydlivost* (*nábožná nestydlivost* 326), *bez poručení* 326n (bez rozkazu, JgSlov III., s. 317), **obojcnost** 330s (obojetnost, JgSlov II., s. 786; LD má doklad jen z JgSlov), *služebnost* 329d (zavázanost k službě, poroba, JgSlov IV., s. 170), *žloutenice* 343d (žloutenka, JgSlov V., s. 863).

Adjektiva: *život časný* 347d (pozemský život, vezdejší, pomíjivý; JgS I., s. 264), *stůněli na hlavní nemoc* 343s (odvozenina od substantiva *hlava*, MSS, GbSlov: *hlavnie nemoc*).

Slovesa: *klakati* 335n (patrně *klekati*, MSS, GbSlov, ŠimekSlov mají *klakati* i *klekati*), *nehanbiti se* (nestydět se, JgS I., 655) 326n, *neklížiti* 349n (*nic tak neklíží a nesjednouje nás s Bohem jako slze kající*; LD; JgSlov II., s. 73), *nezhrdnouti* 331d (nepohrdnout, MSS a ESSČ mají *vzhrdati*, *zhrdati*; JgSlov V., s. 672), *patřiti* 326n (pozorovala, StčS; *neb poněvadž na sobě poškrvny patřila*), *propověděti* 347n (promluvit, StčS; JgSlov III., s. 684), *přistrojiti* 331d (připraviti, MSS; JgSlov III., s. 625; *abys srdce přistrojil*), *přitrefiti* 324s (přihodit se, MSS, s. 408), *uvozovati* 344d (uvádět, přivádět, MSS; JgSlov IV., s. 829; *Ty to dovádíš / že člověka hříšného ... k Bohu Kristu uvozuješ*), *spírati* 328n (opíral se do něj, proti němu; vítr *pocestnýho spíral* LD), *vynímat* 343s (vyjímat, MSS; JgSlov V., s. 249; *zlé vynímá*), *zsvláčeti se* 354n (svlékati se, MSS; *z obyčejů / a žádosti zemských se zsvláčeti*), *zřediti* 347d: (zříditi pořádek, MSS; *zřed' dům svůj*; JgSlov V., s. 770).

Adverbia: *cožkoli neprávě učinil* 336s (bezprávně, proti právu, StčS; JgSlov II., s. 686), *očitě spatřujeme* 352n (na vlastní oči; MSS ŠimekSlov), *prve* 329n (nejdříve, StčS; JgSlov III., s. 734), *valně pila* 324 (hodně, mnoho; MSS), **vnitřku** 325n (uvnitř; LD), **venku** 325n (zvenčí; LD). Spojení *z hola nic* 326 značí vůbec nic.

Ustálená spojení:

Text obsahuje rčení neslovesná i slovesná a přísloví. Jejich úkolem je ze stylistického hlediska text oživit. Některá ustálená spojení mají svůj původ v bibli, jiná jsou z lidového prostředí. Uvádíme prostý výčet:

ležel na srdci 326d, *z hola nic* 326, *pejchou nadutý* 327d, *míti nad někým prae* 328, *živa bude až na věky* 330d, *ve jménu Páně* 331n, *žádná věc pod sluncem* 332d, *nevím jak* 332d, *nestojí člověka nic* 334n, *dojde věčné slávy* 336d, *ať na mě hodí kamenem* 337n, *nevíme dne ani hodiny smrti* 338n, *co zlého od něho odvrací* 343n, *kámen tobě na srdci leží* 344n, *vol nevol* 355d.

V textu se můžeme setkat i se slovy expresivně zabarvenými: *ve smradlavém hrobě* 342d.

V kázání se objevují slova stejného nebo blízkého významu, **synonyma**, většinou ve dvojicích: *pilník neb rašple* 332d; *celá horlivá a vroucí, a proto téměř všemohoucí* 332; *meškáme a okouníme* 334; *muk a trápení* 338n; *tvrdé skořábky se bojíš a lekáš / to jest nějaké malé těžkosti / pilnosti a práce* 340n; *zármutek a trápení* 341d; *vejpověď a ortel změnit* 346s; *perdon, nebo milost došli* 347s; *Co jest sv. Petra tak vysoce promovovalo / neb pozdvihlo?* 349s; *k tomu cíli a konci Magdaléna přivedla* 351d; *svět ... i spolu s námi hyne a klesá / láme se a bourá* 352s.

Jako synonymní výrazy vnímáme rovněž latinské citáty a jejich překlad. V textu našeho kázání jsou velmi časté, proto uvádíme jen několik dokladů: *Vides hanc mulierem? Vidíš tuto ženu?* 329d aj. Latinských citací se v textu vyskytuje velké množství.

K obrazným pojmenováním, tropům, v užším smyslu patří **metafora s personifikací, metonymie se synekdochou, perifráze** (opis).

Uvedeme jen několik dokladů:

metafora: *oheň lásky boží* 324d; *voda jedovatá nepravosti* 324d; *ohněm lásky boží plápolala* 325n; *bahno hříchů* 326d, *láska nebeská slunce nestvořené* 328d; *do vod hořkých pokání skočila* 328d, *rez hříchů* 330n, *žížeň duchovní* 330, *voda života* 331, *studnice vody živé vsakující do života věčného* 332; *tato jistě voda Magdaléna jest tinctura, která z hloupého volova činí zlato* 332d; *truchlivá počta* 347s (smutná zpráva); aj.

personifikace – zživotnění: *slunce ... počna svými papršky dotírati silně/ co střelami na pocestného střileti* 328n; *ku kterým ... tato voda došla* 331n; *neohrabaný špalek* 332d; *tělo,*

od kterého odešla Duše 336n; hříchův odpuštění zstupuje z nebe 345n; svět ... hyne / a klesá / láme se a bourá 452n;

metonymie se synekdochou – *poví nám město Nynyve 345s; oči sice slzu vylejti nemohly 348s; oči / i duše lidské / co tenaty / chytila 329s;*

opis: *jakous vodu ze sebe skrze oči vydala 324s; vodu jedovatou nepravosti / kterou s jinými hříšníky valně pila / ... / a tou zmořená byvši / přešťastně ji dnes z očí vyvrhla 324d; co ona byla před obrácením svým ku Kristu / to snad jsme my až podnes 330d; jed skrze oči vyvrhneme 330d, vodu spasitelnou / totiž slze tím ohněm hořící / vylejvati 331n.*

K obrazným pojmenováním v širším smyslu se řadí **příměr (přirovnání)** a jeho varianty paralelismus, antiteze. Dále sem patří i oxymóron, ironie a sarkasmus.

Velmi častým lexikálním prostředkem ke konkretizaci textu jsou přirovnání:

*hubu co dudy nafoukl 327, oči i duše lidské co tenaty chytila 329, pila ona jako vodu jedem nákaženou nepravost 330, tobě brzo ze srdce co z kotličku, skrze oči co po trubce tato Magdaléna nejdražší voda pokape 331, působí na svědomí co pilník neb rašple 332d; další doklady obsahují volněji vyjádřené přirovnání; následují ve výčtu: tato voda ... co vápno s nímžto začerněné nevím jak kuchyně se obilí 332d, voda ... co slunce, které neřádné jakékoliv kaliště vysušuje 332d, voda ... co dláto, že ... z hrubého špalku třeba anjela sformuje 332d; tato voda ... co nejlepší medrytát ..., že nejhoší jed ven vypudí 332–333; obdobných přirovnání k vodě následuje takto za sebou celkem sedm. S jinými přirovnávacími slovy jsou doklady: přijímá **rovně** jako otec marnotratného syna 341n; hřichu mám více **nežli** pes blech/ než nebe hvězd/ **než** moře prášku a písečku/ nežli stromové listí/ nežli všecken dobytek srstí a chlupu 339; pila ona z této drahé/ a víc **nežli** perlový kající vody k svému spasení 357n; této nejdražší vody Magdalény **nad všechny** zlaté tinctury daleko dražší 340s;*

Během analýzy textu jsme našli ještě celou řadu dalších ozdobných uměleckých prostředků, figur. Jsou to konstrukce vznikající pravidelným opakováním některého slova. Formou výčtu přinášíme jejich stručný přehled:

anafora – opakování slov na začátku sousedních větných celků: *To když pocestný viděl / plášt' a šaty co jen mohl v hromadu svinul / plášt' zapěl / a v hromadu stlačil 328n; Tato voda to působí na svědomí co pilník neb rašple / která všecku rezovinu / a zrzavinu od železa odnímá. Tato voda to dovádí na mysli / co slunce / které neřádné jakékoliv kaliště vysušuje. Tato voda to dovádí u hříšníka / co vápno / s nímžto začerněné nevím jak kuchyně se obilí. Tato voda to umí co dláto / že z milosti kunštýře Krysta / z hrubého a neohrabaného*

špalku / třebaš anjela sformuje. **Tato voda to** může na duši / co nejlepší medryát při těle / že nejhorsí jed vypudí. **Tato voda to** dovede na srdci co koštiště / které všecken neřád ze srdce ven vymete 332d – 333n; **ne** studená / **ne** vlažná 333d; **s vodou** sem / **s vodou** Magdalénou 335d; **Ty si tak** šťastná / že co oná žena evangelická celý dům koštištěm / tak ty celého člověka divně vyčišťuješ. **Ty tak** mnoho můžeš že člověka již z knihy života vymazaného / po znovu do té knihy vypisuješ. **Ty tak** milá jsi Bohu / že hříšníka před tím jemu ošklivého / novým zase rouchem svadením k svadbě nebeskej ošacuješ a připravuješ 344d;

epizeuxis – jedná se o opakování jednoho slova několikrát po sobě: **Tam / Tam** tehdy míti 331s; **jsme / jsme** hříšníci 337n; **Tak / tak** slza kající ... jest nejlepší lékařka 343d; **již / již** jej trestati chtěl 345n; **slyšíme / slyšíme** této svatý kající ženy 350d;

opakování slov na začátku a na konci větného celku: **jsme / jsme** hříšníci / všickni **jsme / a** poněvadž **jsme** 337n;

akumulace – prostý výčet, hromadění synonym: ženu rozhlášenou / zlé pověsti / a hříšníci 326s; netoliko neduživého na mysli uzdravuje / vyčišťuje / obnovuje/ ... obživuje 333d; voda duši obživí / vyčistí / občerství / obveselí / posvěti / z cela obnoví / ano i tělu zdraví přispoří 334n; neumí / nedbá / aneb nechce 336d; pokání ...ale praví („pravé“) / bolestný / skroušený / upřímný pokání 338d; člověka ... činíš čistého / krásného / jasného / a hodného 344d; svět ... hyne / a klesá / láme se / a bourá 352n.

apostrofa – oslovení nepřítomných, fiktivních osob: *O můj Bože* 333d; *O nejdražší jistě / nejvzácnější vodo Magdaléno!* 334s; *O lacryma! O poenitentia! O slzo! o kajícnost! Matko milosrdenství / mistrně ctnosti* 334s; *o Magdaléno vodo kající* 349n;

diafora – opakování stejných nebo podobných slov ve fiktivním dialogu: **jsme / jsme** hříšníci / všickni **jsme / a** poněvadž **jsme** 337n; **stuněli** na hlavní nemoc skrze pejchu / **ona** tu páru jedovatou odnímá; **stuněli** na chyrágru skrze lakomost / **ona** to zlé vynímá; **máli** prant skrze chlípnost / **ona** ten oheň udušuje; **máli** žloutenici skrz závist / **ona** tu bezbožníci utlačuje; **stuněli** na vodnatelnost skrze občerství / **ona** tu škodnou vlhkost vysušuje; **stuněli** na rozlitou žluč skrze hněv / tato je ukrocuje / a žluč ztenčuje; **stuněli** na podágru skrze lenivost / **ona** tuto lehkomyšlnou nemoc vypuzuje 343s;

exclamatio – zvolání: *změno přepodivná!* 325n, *hej Faryzee!* 327s; *O šťastný slzy její!* o šťastné pokání / které tak svatou z ní / a Kristu milou učinilo / k tomu též ji takovou slávu v nebi spůsobilo! 330d; *Matko Milosrdenství / Mistrně Ctnosti / o jak veliké jsou skutky tvé* 334d; *Jen honem s vodou / spěšně s slzami a pláčem sem o hříšníku nekající* 335d; *Ey nuž tehdy salus o hříšníku! a hříšnice! Salus* 336d; 347d; *O divná věc!* 348n;

gradace – zesilování významu pomocí kupení: *do vod hořkých svatého pokání skočila, v nich duši zlé zakálenou horlivě obmila / ba již umrlou tím vzkřísila* 328d–329n; *tato nejdražší voda pokape, ba pořád poteče* 331; *ale / ne studená / ani vlažná / ale od ohně lásky Boží celá horlivá / a vroucí* 332s; *ta voda má moc, že i duše mrtvé křísí* 332; *jiná voda hasí oheň / ale tato jen víc roznicuje lásky Boží oheň. A zas naspátek oheň sic vodu vysušuje / oheň ale lásky tuto vodu kající jen tím víc množí* 333n; *O jistě mocná jest tato voda / divotvorná / a téměř všemohoucí!* 333n; *o ty horký ba vřelý vodě* 333d; *obživí, vyčistí, občerství, obveselí, posvětlí, z cela obnoví* 334; *velká jest / a těžká věc žížeň těla / ale větší / těžší / hroznější jest žížeň duše* 335n; *o jak hrozná jest věc žízni umírat dlé těla; nejhroznější ale žízni umíratí podle duše* 335s; *já / ty / on / a všichni* 337n; *na všechny časy / ba na věčnost* 355s; *všecko co jen živo bylo plakalo/řvalo/bečelo/se postilo/pokání činilo/protož taky všickni perdon, nebo milost došáhli a smrti ušli* 347s; a mnohé další doklady.

hyperbola – nejlepší morytát při těle / že nejhorší jed ven vypudí 333n; *nic sladšího duši od hříchův zraněnej býti nemůže* 334d; *čiňme příkladem svaté Máří Magdalény všickni pokání / neb na něm víc nám záleží / než na jídle / pití / slzech / spaní / slovem na všem stvoření* 337s; *Co jest těžšího / tuto hříchův plakati / kde platný jest pláč / anebo v pekle věčně plakati / kde na věčně věčnosti nic již nepomáhá pláč / a pokání?* 338s; *slza kající dnešní voda Magdaléna jest nejlepší lékařka / a ke všemu prostředek výborný / ke všemu užitečná / ad omnia utilis, omnibus omnia, všem všecko* 343d;

pleonasmus – nadbytečné hromadění slov souznačných, nebo podle smyslu již v jiných zahrnutých: *a ten se dnes / na dnešní den stal / a přitrefil* 324n; *viděli jste očima* 326s, *zemřeš / a nebudeš živ* 347d; dvojí vyjádření téhož: *na to vše s pláčem / a ne bez slz pomni* 336s.

Waldt obratně hromadí i slova ze stejného základu a poetizuje text. To je tzv. **paronomázie**: *kapka kapku/ slza slzu stíhati bude* 332; *skok po skoku ... činila / až doskočila* 353s; *I co jest to pro Boha za nešťastnou slepotu/ a slepé bláznovství?* 355d; *My ne nekající hříšníky v nekajicnosti / ale v kajicnosti následujeme všechny svatý a světice* 356d.

Stavění výpovědí do protikladu, **kontrastu**, je také obvyklé: *vnitřku Ohněm Lásky Boží plápolala / a venku v hořkých slzech téměř se topila* 325n; *nestydatost života předešlého bezbožnou/ přemohla nestydatostí pobožnou* 326d; *nečistá k čistým nohám přišla* 327n; *nic jazykem / mnoho ale srdcem mluvila* 329n; *oný (hřích) tebe děsí, toto (pokání) tebe těší* 339; *oný k zoufání / toto k doufání přivádí / oný k smrti / a k d'áblu tebe táhnou / toto k životu a k Bohu tebe vedou* 339d; *děsí tě škořábka / že ji rozlousknouti musíš / ať tě vábí a těší*

naproti tomu jádro sladké ... /které hříšník nabyvá při pokání 340s; bud' z dílu / neb z cela zouplna 342n; Svět klesá a padá/ a v nás hříchové neklesají, nepadají 352s.

Řečnické otázky, na něž si kazatel sám odpovídá nebo nečeká na odpověď, jsou rovněž oživujícím prostředkem kázání: *Co a jaké máme noviny L. P.? nevíte? Povím/ a to čerstvé/ a to dnešní 324n; Rád bych ale věděl/ jakou pak příležitosti neb způsobem ta Metamorphosis, předivná změna se stala při Magdaléně? žádáme vědět? poví nám to fábule. 327d; Jakou má ještě moc? 332n; apod.*

Kontakt s posluchači je udržován jejich oslovováním a pozdravy: *Salus! hříšníku a hříšnice! 331n; Salus tehdy/ o salus hříšníku a hříšnice 334d; Ej nuž tehdy salus o hříšníku! a hříšnice! 336d; aj.* Většinou se na posluchače obrací ve druhé osobě singuláru nebo plurálu: *Ale řekneš snad/ já již starý jsem/mnoho jsem zhřešil... 339s.* Fiktivní otázku adresáta vztahuje k první osobě sg.: *I zdaž pak mně co platné bude pokání? neb zdaž Bůh/ mně hříchy odpustí? 339s.* Někdy se sám začlení do kolektivu a užije tzv. inkluzivní plurál (první osobu): *Jsme/ jsme hříšníci/ všickni jsme/ a poněvadž jsme/ ... tehdy číňme příkladem/ ... všickni pokání... 337n; atd.*

Autor osobitým způsobem expresivně opisuje sloveso *plakat*: *Jed skrze oči vyvrhněme 330d.* Než kázání přejde do své další části, posluchačům se připomíná: *což nám aby se stalo / z té živé / a spásitelné vody kterou nazvu Magdaléna 331n; chceli hříšník co nejtěžší pacient na duši uzdraven býti / horkou / a hned vroucí / skrze oči / jako po žlábkách z vnitřku ven musí ji vydávati 334n.*

Konečně Waldt využívá také eufonie a gramatických rýmů: *ovšem milovala mnoho / a protož taky hříchův litovala mnoho 329d, Čím kdo víc / neb míň Boha miluje / tím taky neomylně víc neb míň hříchův lituje 329d.*

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od A. J. Kelského:

Kelského text ve srovnání s Waldtovým kázáním obsahuje o poznání méně slov, která jsou nějakým způsobem neobvyklá. Zmiňujeme pouze nejvýraznější příklady.

Z hlediska lexikálního a slovtvorného upozorňujeme na některé kalky a složeniny: uvádíme prostý výčet: *blahoslavená Rodičko 426d, blahoslavenství 428s, marnotratný Synáček 429s, Bůh všemohoucí 426n.*

Text obsahuje četná přirovnání typu: (Máří Magdaléna a Maria) *jako dvě zrcadla* 426; *jsem stracen jako nějaký drahý kámen* 428d; *jako syny marnotratné* 435; s jiným přirovnávacím výrazem a s vyšší intenzitou vyjádření: *hříšník jest mouřenín nad uhel černější* 433; *nad snich zbílen budu* 433; *bilejší budu nad snich* 434; *bělejší budu nad snich* 435.

Typické je hromadění slov stejného nebo blízkého významu, tedy tzv. slov souznačných, synonym: *z bláta a kaliště* 426; *od roztrískané a stroskotané lodi* 426; *k břehu a k stanovišti připlinouti* 426; *po rozražení a roztrískání lodi* 426; *po rozraženém a stroskotaném šíffu* 427; *oplzlosti, tělesnosti, chlípnosti* 434; *kvalt a násilí činíme* 435; *rozníti a zapáli* 435; *život vroucný a horlivý* 435; *vahavá a vlažná nevinnost* 435.

Kelský užívá jako jiní autoři symbolů a obrazných vyjádření: *tebe z vlnobití nešlechtností tvých vytrhne* 427; *tabule pokání* 428; *ovce stracená (hříšnice) skrze pokání pastýře svého (Krista) našla* 428; *vinná ratolest (Magdaléna)*; *vinný kmen (Kristus)* 433; *pokání jest tabule tonoucích* 434 apod.

Slova přejatá

Přejímky z latiny

patronka 426n (z lat. *patronus*; ochránce, zástupce, JgSlov III., 45; *patron* uvádí StčS; *patronka* má LD), *tabule (tabula/tabule*, ve význ. deska, z lat. *tabula* ; ESSČ).

Přejímky z němčiny

kvalt 435n (ze střhn. *gewalt*, *násilí*, *násilný skutek*, *výtržnost*; uvádí MSS, GbSlov), *šíf* 427d (lod', z něm. *Schiff*; LD).

Ustálená spojení

svátek světili 431n, *chtěj neb nechtěj* 434.

Připojujeme doklady obrazných pojmenování. U Kelského jsou nejvýraznější metafory, hojně se setkáváme i se synonymickými řadami.

Metafory tvoří nedílnou součást textu, uvádíme pouze pět dokladů: *tebe nazývá Speculum Justitiae, zrcadlo spravedlnosti ... jest Blesk světlosti věčné / a zrcadlo bez poškrvny* 426d; *žena oděná sluncem* 427n; *plavíme se i my po moři tohoto života s Máří Magdalénou* 427s; *který jsi ohněm chlípnosti zapálený těla čistotu zmrhal* 434d; *oheň tělesnosti ohněm lásky Boží vypálila* 434d.

Z uměleckých prostředků se v textu nejvýrazněji projevují **synonymické řady**: život / skutky / a mravy 426n, s životem / a ctnostmi 426n, řídit a / spravovati mohl 426s, jest zrcadlo nevinnosti / čistoty / neporušenosti / a nejvyšší ... dokonalosti 426d, zrcadlo ach! Jak někdy znečištěné / zaprášené / jak nepodobné 425n, jak zanečištěné zrcadlo pejkou / a všelikou těla chlípnosti / a rozpustilosti 425s, toto zrcadlo tak zašpiněné / zaprášené / a zakálené bylo 425d, rozpustilý / nepřikladný / a tělesný život vedli 425d, ty oučinky / moc / a ctnost 426n, pro své veliké mrzkosti / chlípnosti / a rozpustilosti 426s; v velikém nebezpečství utonutí / a zahynutí 427s; pokoje a oddechnutí sobě nedá 429d; kde a na kterém místě 430n; vydobyla / a vybojovala 430d; v největší přízeň / milost / a lásku 432n.

Dále se v kázání vyskytují **řečnické otázky**: Uchopila se sice břehu věčné slávy svatá Máří Magdaléna / spolu s Rodičkou Boží / ale jak? Nejináče / než jako když někdo v čas utonutí / po roztrískané lodi skrze veliké nebezpečství bouřlivého moře / uchopuje se / a drží se jedné toliko / od roztrískané / a stroskotané lodi pozůstalé tabule / na které pluje až k břehu 426d. Zde se jedná jednak o řečnickou otázku a za ní následuje i řečnická odpověď. *Jaká jest to medle tabule?* 427n; *Království Nebeské násilu trpí? A nebudeteli učinění jako maličti? I zdaliž maličti násili / a kvaltu nebi učiniti mohou? A je mocně vybojovati?* 431s. Za těmito otázkami následuje odpověď formou citace z učeného Labaty. *Co jest hříšník jinšího nežli umělec?* 434s; *Co jest hříšník jinšího nežli Mouřenín nad Uhel černější ...?* 434d.

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od B. H. J. Bílovského

Zvláštnosti slootovorné

Jména podle příslušnosti s příponou *-ec*: *Mouřenínek* 486d; činitelské jméno *nařídítel* 481.

Deminutiva

Janiček, Janičkovi 481, *Magdalénka* 482d, 486; *lapáček/lapaček* 482d, *miláček* 481n, *moudráček* 482d, *kroužek* 484d, *panenka* 482d, *rarášek* 480d, *slečenka* 482d.

Zvláštnosti textu

Výběr substantiv je často zvýrazněn hodnotícími adjektivy, méně často relačními: *nevinná panenka, čistotná slečenka, přívětivá milenka* 482; *daremné žvaní* 482d (tlachání, daremné mluvení; MSS, ESSČ; JgSlov II., s. 869); *fracimor jeruzalémský* 481; *ouštípný*

lapáček 482s (kdo chytá za slova či slova chytá, lape; HesStčS; JgSlov III., s. 263); *blekotný moudráček* 482d (GbSlov má *mudráček*); *mouřenínka* 486d: *nemotorná mouřenínka* 487, *snědá mouřenínka* 486 (LD); *mrva* 482d (něco maličkého, drobného; GbSlov; JgSlov II., s. 508), *panna diamantová*, *panna perlová* 485; *panenství jest poklad sněžný a bělostkvělý* 491 (ESSČ; GbSlov); *tovaryška* 484n (pomocnice; MSS; JgSlov IV., s. 613), *zápona* 483n (zapínadlo; MSS; JgSlov V., s. 527).

Některá slovesa jsou vzata z mluveného jazyka: *broukati* 487n (reptat; HesStčS *brúkati*; JgSlov I., s. 172; *broukali proti němu*), *bublati* 482n (zticha reptat; MSS, GbSlov; JgSlov II., s. 196; *bublal proti Magdaléně*), *drbati* 482 (*daremním žvaním každého drbají*; MSS, GbSlov); *vyrozuměti* 482d (rozumem vystihnout, dobře rozumět, celé pochopit; MSS; JgSlov V., s. 332).

Slova přejatá

Přejímky z latiny

muzicirovati (sloveso adaptované z latiny přes němčinu; LD), *punky* 483d (bod, tečka, z lat. *punctum*; střhn. *punct*; ESSČ; JgSlov III., s. 758), *putána* 480d (odvozené od slova *puta* z ital. *putta*: *dívka*; LD; JgSlov III., s. 767), *titul* 485s (jméno, název, z lat. *titulus*; ESSČ; JgSlov IV., s. 688), *zformovat* 486d (utvářet, z lat. *formare*; ŠimekSlov má *formovati*; SESJČ, s. 172).

Přejímky z němčiny

fassovaný (vázaný, poutaný; *fasovati* uvádí MSS i GbSlov), *fracimor* 481n (ze střhn. *vrouwenzimmer* = *pokoj pro ženy a dívky*, a z toho pak metonymicky *obyvatelky toho pokoje*, = *ženy a dívky*; v tomto významu přejato do češtiny GbSlov; SESJČ, s. 174;), *frejír* 491 (milovník, záletník, z něm. *vri̇aere*, *Freier*; GbSlov, MSS *frejieř*), *šál* (zde ve význ. 1. nádoba, pohár, číše; ze střhn. *schal*, *schale*; ESSČ), *štola* 485s (*štóla*, *štůla* = úzký pruh látky, kt. nosí kněz při obřadech; MSS), *truc* (vzdor něčemu, naschvál; předložka se 3.p.; ze střhn. *troz*; ESSČ), *vinšovala* 484s (z něm. *wünschen*: *vinšovat*, odtud *vinš*; přání, MSS, s. 568).

Ustálená spojení

aniž by tomu za vlas neodporoval 481d, *na to skrze prsty hleděl* 481d, *lakomý na peníze* 482, *za nic nestojí* 485n. K biblickým rčením patří: *V oku bratra svého a sestry mrvu vidějí, a v oku svém břevna nevidějí* 482.

Připojujeme doklady obrazných pojmenování:

Samozřejmou součástí celého textu jsou četné **metafory**, uvádíme několik dokladů: *Nebo jest ozdoba korálova Spasitele Krista / kterého nejsvětější nohy tak okrášlila / že mnohé panny / zápony Kristové / převýšila* 483n; *zlatý šál / plný vonných věcí / a drahé masti / od které domus impleta est ex odore / celý dům naplněn byl vůní* 484d; *Choti má Magdalénko / přidává on / ty jsi pěkná zahrada / dobře zavřená / a opatřená / plná kvítí: nebo kvítím pro svatbu okrášlená* 486n; *pannenství a / čistota jest podle anjelského učitele ... poklad sněžný / a bělostkvělý ... zloděj / a loupežník / tohoto pokladu jest oko* 491d.

Poměrně často je zde uplatňováno **přirovnání**, uvádíme jen několik příkladů: *Máří Magdaléna jest jako panna zlatá / kterou / jako Slunce na Zemi ... horlivosti své ctnosti drahé kamení / zlato / a stříbro plodí / tak Magdalénu slunce spravedlnosti v zlato obrátilo* 483n; *a pod nohama jeho / jako dílo z kamene zaffírového ... u noh / a pod nohama jeho dílo cihly zaffírové* 483d; *Magdaléna jest jako panna nejen prsten, ale zlatý šál plný vonných věcí* 484; *panna má býti jako diamant* 484d; *Magdaléna / která byla jako panna diamantová / panna perlová* 485n; *duše černá jako cikánka* 486; *celou sebe slzama jako perlama okrášlila* 487; *nad zlato světlejší* 484; *zčernalá nad uhlí* 486, *nad sníh bělejší vyhlížela* 488, *tvář ... nad slunce světlejší* 492 aj.

V kázání se objevují slova stejného nebo blízkého významu, **synonyma**, většinou ve dvojicích, ale také v trojicích: *smejšlím, soudím a pravím* 482; *zloděj a loupežník* 491; *těšili a obveselovali* 492; *dobrotu, milost a dobrotivost* 493; *se kláněl a kořil* 493.

K charakteristice Magdalény a jejího chování slouží i obrazná pojmenování a symboly, někdy položené vedle sebe, jindy postavené do protikladu, někdy přispívají i ke gradaci. Často vytvářejí rytmizované celky: *dáma, putána* 480; *slečenka, milenka* 481, *nevinná panenka, čistotná slečenka* 482;

panny – zápony Krystové 483; *Magdaléna – cihla zaffírová* 483; *zaffír zlatý, panna zlatá, panna zaffírová* 484; *panenství je zlatý prsten, drahý diamant* 484; *panna diamantová, panna perlová* 485; *Magdaléna – nádoba slávy Krystové* 485, *květ církevních stromů* 485; *nevěsta panna jest zahrada* 485; *Magdalénka je zahrada plná kvítí, nejprve na ní bylo trní a bodláčí, teď krásné kvítí* 486; *tvou duši ze snědé mouřenínky (v) bílou panenku sformuje* 486.

Závěrem stručně shrneme, k čemu jsme došli při zkoumání lexikální stránky. Slovní zásoba je pro současného čtenáře srozumitelná. Většina slov, u nichž jsme objasňovali jejich význam, existovala již ve staročeštině, o čemž jsme se přesvědčili kontrolou ve vokabuláři

webovém. V textech se vyskytují přejímky z latiny a němčiny, případně z jiných jazyků. K obohacení a výrazové názornosti textu přispívají také frazémy, nejčastěji rčení.

Co je pro všechny tři kazatele společným rysem? Aby byl text co nejvíce působivý a pro posluchače i přitažlivý, užívají řadu uměleckých prostředků řečnických, jako přímou řeč, řečnické otázky, kontaktní prostředky, ozdobné prvky, opakování slov, ale také prostředky obrazné, např. metafory, metonymie, přirovnání, kumulace synonym, antiteze a gradace. Nejbohatší zastoupení jednotlivých uměleckých prostředků nalezneme u de Waldta, ten je nejoriginálnější a nejvýřečnější, typické jsou pro něj bohaté metafory a četná přirovnání. Také Bílovskeho text obsahuje vynalézavé metafory a řadu přirovnání. Kelský vyniká v hromadění synonym, ale je stručnější a jeho umělecké prostředky jsou méně výrazné, spíše nenápadné.

Z hlediska slovní zásoby přece jen nejvíce zajímavostí skýtá de Waldtův text. Rozsáhlou skupinu tvoří slova přejatá, přičemž nejvíce je výpůjček z latiny, výrazné zastoupení mají i přejímky z němčiny. Kázání Kelského a Bílovskeho nepřinášejí takovou rozmanitost ve slovní zásobě jako kázání de Waldtovo.

Kompozice

Předmětem lingvistické analýzy textů barokního kázání jsou tři sváteční kázání od různých autorů, které ovšem spojuje jedno téma, a to den svaté Máří Magdalény. V této kapitole se budeme věnovat rozboru kompozice neboli výstavby textu. Podrobněji rozebereme kázání od Ondřeje Františka Jakuba de Waldta, u zbývajících textů porovnáme začátek a konec, povšimneme si pouze odchylných motivů a jejich řazení, dále pak nejvýrazněji užitých uměleckých prostředků.

Ještě než začneme s rozбором, přinášíme stručnou informaci o tom, kdo vůbec Máří Magdaléna byla.

Svatá Máří Magdaléna⁶⁴

Svátek svaté Máří Magdalény se slaví 22. července. Tato svatá pocházela z městečka Magdaly na západním břehu Genezaretského jezera. Byla to velice pohledná, rozverná a materiálně zabezpečená dívka, kterou nezajímalo ani učení ani práce, a tak záhy zabředla do hříšného života. Včas si však uvědomila svůj hříšný život a začala se zajímat o Ježíše Krista, který nedaleko kázal o lidské pošetilosti.

Magdalénina sestra Marta ji zavedla na Ježíšovo kázání. Magdaléna si podle zvyku oblékla skvostné šaty, aby si jí každý všiml, to se také stalo. Tehdy na ni Kristus pohleděl jako na zatracenou, Máří se zalekla, celá zbledla a klesla k zemi. Poté byl Kristův pohled na nešťastnou milosrdný, odpouštějící a v tu chvíli se její duše změnila. Z hříšnice se stala kající žena. Vyšla vstříc Bohu, s ostatními nábožnými ženami doprovázela Ježíše na cestách a vykonávala drobné práce, které žádali apoštolové. V den ukřižování doprovázela Vykupitele na jeho poslední cestě. Ona a Marie Kleofášova zůstaly u Kristova hrobu. Druhý den se jim zjevil Anděl Páně, aby jim zvěstoval zprávu o Kristově zmrtvýchvstání. Ohromena nekonečnou Boží mocí, následovala apoštola Jana do Efezu, kde ještě mladá zemřela. Máří Magdaléna je příkladem všem lehkým ženám, toužícím po změně svého dosavadního života.

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od Ondřeje de Waldta:

De Waldtovo kázání nese název *Na den svaté Máří Magdalény*. Pokračuje latinským citátem z Bible: *Lacrymis caepit rigare pedes eius* (Luc. 7) a následuje překlad do češtiny: *Slzami počala smáčeti nohy jeho*. Dále je zařazeno argumentum: *Spasitedlný truňk vody*.

Úvod (exordium) kazatel začíná řečnickou otázkou. Obrací se přímo k posluchačům a seznamuje je s obsahem kázání: *Co a jaké máme noviny L. P.? Nevíte? ... A co jest to za*

⁶⁴ PRACNÝ, P. *Český kalendář světců*. Praha: EWA Edition, 1994, s. 166.

osobu? Pomocí bohatých metafor a symbolů se dostává k tématu kázání, k osobě Máří Magdalény a jejímu pokání.

Autoři kázání nejčastěji citují z Bible, dále se odvolávají na výroky církevních autorit, svatých Otců. Zdroje citací jsou tištěny kurzívou na okraji textu kázání, např. *Job. 15.* (324d). De Waldt ovšem rovněž uvádí zdroj svých argumentů přímo ve vlastním textu kázání: *jiná není / nežli ta / o který jste dnes evangelium čísti slyšeli / které nám napsal svatý Lukáš 324d; dle svatého Marka / to jest / dlé svatého Řehoře 324d.* Z církevních Otců nejčastěji cituje svatého Augustina, svatého Chrysostoma (= sv. Jan Zlatoústý) či svatého Řehoře.

Několikrát v souvislosti se změnou k lepšímu životu, jež se udála s Máří Magdalénou, opakuje *Metamorphosis: o metamorphosis! změno podivná 325n; ta Metamorphosis, změna předivná změna se stala 327d, v níž se tak divná změna Metamorphosis stala 328n.*

Snaží se upoutat pozornost posluchačů/čtenářů kázání tím, že jako spoluúčastníka kázání zahrne i sám sebe a chce vysvětlit, jak se celá událost stala, tedy přistupuje k líčení tématu (naratio): *Rád bych ale věděl / jakou pak příležitostí / neb způsobem ta Metamorphosis, předivná změna se stala při Magdaléně? žádáme vědět? poví nám to fábule 327d.* Následuje exemplum o sázce mezi Sluncem a Větre, kdo z nich rychleji dokáže, aby pocestný svlékl šaty. Zvítězí Slunce.

Poté kazatel přistupuje k dalšímu příkladu (*To jest fábule; nyní pozorujeme historii 328s*), tentokrát se jedná o protikladná abstrakta (*láska nebeská a láska zemská*). Nejprve se nechala Máří Magdaléna zlákat láskou pozemskou, tedy láskou nečistou a hříšnou: *A sice zemská láska počala nad Magdalénou veliké za čas prae míti / dosti dlouho světské / a tělesné lásky též i d'ábla byla otrokyní 328s*; avšak nastala změna: *láska nebeská slunce nestvořené ... znenadání papršky lásky své počalo na Magdalénu vyhazovati / ji na srdci rozpalovati / a zahřívati / to tak sice mocně / že velkým lásky k Pánu Ježíše horkem rozhrítá ... ze šatův pohoršlivých ... / se svlékla / a do vod hořkých svatého pokání skočila 328d.*

Další oddíl začíná zvoláním *Salus hříšníku a hříšnice! Salus! ej hle já tobě dnes s této Magdalény vody nejzdravější / a protož nejdražší připíjím / a přednáším.* Užívá symbolu *Magdaléna – voda nejzdravější, nejdražší.* Všem přítomným hříšníkům radí, kde získají onu vodu Magdalénu. Kazatel se během celého kázání obrací přímo k posluchačům, nejčastěji prostřednictvím oslovení *hříšníku a hříšnice* či *hříšníku nekající*, dále pak imperativem: *poznej veliké své slepoty 336n*, nebo užitím druhé osoby singuláru indikativu přezenta. Následuje líčení toho, co *záračná voda Magdaléna* dokáže, jakou má moc. V následujícím oddíle jsou posluchači nabádáni k vykonání pokání a zároveň jsou varováni: *Kdo této vody*

Magdalény zakusiti neumí / nedbá / aneb nechce / tomu jest taky darmo doufati / že někdy bude syn spasení 336d. Pokud má hříšník dojít spasení hříchů, musí být obmyt vodou Magdalénou a vlastními slzami. Kazatel prohlašuje, že není člověka, který by nehřešil, a promluvu uzavírá biblickým *a takovej jestli hříšník není / ať na mě hodí kamenem* 337n.

V dalším odstavci pokračuje prostým konstatováním a řečnickou otázkou *Jsme / jsme hříšníci / všichni jsme / a poněvadž jsme / igitur ergo / jaký následuje závěrek nežli ten?* Opětovně nabádá chovat se tak jako Máří Magdaléna a požadavek odůvodňuje citací svatého Jana Zlatoústého: *jestli tehdy (...) následoval jsi ji chybující / následujž i kající / a kde ona nyní jest / i ty bohda dojdeš* 337d. Kazatel upozorňuje, že pokud si člověk není vědomý svých hříchů, nemůže vědět, jak obstojí před Bohem *neb ten kdo soudí mě / Pán jest* 337d podle slov svatého Pavla. Znovu připomíná, že všichni hřešíme a *nevíme dne ani hodiny smrti* 338n, proto je nutné činit pokání.

Následující oddíl je vystavěn tak, aby zastrašil posluchače. Prostřednictvím řečnické otázky směřující k těm, kteří se odmítají kát, a sice, zda je těžší kát se za života na zemi, nebo věčně plakat v pekle. Waldt vzápětí hbitě odpovídá: *ovšemť jest snáz pokání činiti / a tu hříchův oplakati / nežli v pekle bez konce hořeti / a vždy plakati* 338d. Účinek řeči umocňuje přímým kontaktováním přítomných (2. os. sg. indikativu či imperativu): *pravdou přemožen řícti musíš; sám uznáváš; opláč hříchův tvých / a čiň pokání* 338d. Jako o blázních mluví o těch, kteří nepřiznají své hříšné chování a odmítají pokání. Oddíl zakončuje výmluvnou řečnickou otázkou: *Může být větší nerozúm / a pošetilst?* 339n.

Dále se věnuje hříšníkům uvědomujícím si vlastní chyby, neotřelým způsobem líčí množství hříchů, které náleží jednotlivcům. Všimněme si, že přirovnání je vzato z běžného života a graduje: *hříchu mám víc nežli pes blech / než nebe hvězd / než moře prášku a písečku / nežli stromové listí / nežli všecken dobytek srstí / a chlupu* 339s.

Názorná metafora uvádí i další výklad. Autor přistupuje ke zdůvodnění svého stanoviska a začíná rozborem postoje věřících k pokání. O těžkostech pokání hovoří jako o skořápce: *Ale jak já vidím / a rozumím / tvrdé skořábky se bojíš a lekáš / to jest nejaké malé těžkosti / pilnosti / a práce / která se při pravém pokání / a slzech / nachází* 340s. Ovšem vzápětí podotýká, že pod skořápkou se nachází sladké jádro a užitek, následuje výklad osvětlující výhody pokání formou výčtu o pěti bodech, přičemž každý bod podrobněji rozvádí: pláčem nad hříchy dojde smilování u Boha, stává se Bohu milý, zaradují se nad ním všichni svatí a naopak ďáblovi způsobí zármutek. Svou originalitu dokazuje při snaze co nejvíce vychválit pokání projevující se slzami kajícího: *Slza kající jest hříšníku slunce /*

kterého divně na srdce osvěcuje / jest poklad / který jej obohacuje; jest pokrm a nápoj / kterej jeho nasycuje ... dále přidává: *libá muzika, přítel nejlepší, vartýř, kterej opatruje, pevný šanc ... medicína* 343n.

Vrací se opět k symbolu Magdalény – vody: *O divotvorná voda / a pořád řeknu z daru Božího všemohoucí!* 343d. Poté opět posluchačům připomíná moc a účinky této vody, avšak nepoužije stejné výrazy jako na straně 332d, ale tvořivě tyto repliky obměňuje. Opakováním stejného spojení dosahuje mocnějšího účinku: ***Ty to dovádíš / že svědomí zahořknělé co nádobu onu s bylinkami hořkými plnou za času Elyzea / oslauzuješ. Ty to dovádíš / že hříšníka od jeho malomocenství / co Elizeus Maamana / vinšovaně zbavuješ. Ty to dovádíš / že hříšníka novým zase milosti rouchem / co evangelický otec marnotratného syna ozdobuješ. Ty to dovádíš / že duši v nepravostech, do hlubokosti žalostné bídy pohřzenou / ven zase / co někdy Abdemelech mouřenín Jeremiáše na sucho / na světlo z propasti vytahuješ. Ty to dovádíš / že hříšného člověka co ovci stracenou / a naleznutou na ramena pastýře Božského kladeš / a k Bohu Krystu uvozuješ ...*** 344s. Zvýrazněné spojení se opakuje celkem osmkrát. V tomto příkladě dochází ke komplexnímu hromadění větných struktur, lze tedy hovořit o tzv. **paralelismu**.

Dále posluchačům předkládá exemplum podle Jonáše proroka: o hříšnicích z města Ninive, které od zkázy města zachránilo pouze včasné pokání. Nezapomene prostřednictvím citace podotknout, že na pokání není nikdy pozdě: *Tu se uplatňuje co u Ezechyele Bůh pravil: Nepravost bezbožného neuškodit' jemu / v kterýkoliv den se odvrátí od nepravosti své* 347s.

Znásobuje své přesvědčování dalším exemplem, z něhož se posluchač dovídá o udělení boží milosti kajícímu se králi Achabovi, následuje příklad omilostněného judského krále Ezechiáše, k němuž byl vyslán prorok Izaiáš. Do třetice jmenuje krále Davida, cizoložníka a vraha, jemuž bylo rovněž na základě pokání odpuštěno. Cituje svatého Ambrože, který si kladl otázku *Proč syn Boží podlé těla / a jeho nejsvětější matka Maria z rodu krále Davida pošli?* 348d. Vzápětí cituje odpověď: *Král David říkával / dí on / mejti budu přes jednu každou noc lůžko mé / slzami mými smáčeti místo odpočinutí mého / a proto zasloužil / aby z jeho rodu / a kmene byla vyvolená panna ta / kteráby nám porodem svým vydala Krista Spasitele* 348d – 349n.

Proud kajících se biblických postav je působivý: Waldt předkládá příklad horlivého pokání apoštola svatého Petra, jenž třikrát zapřel Krista: *Když ustavičně / kohouta slyšíc spívati / plakal / a toho že Krista Mistra svého třikráte zapřel / hořce litoval* 348d. Dalším příkladem odpuštění hříšníkovi je lotr Dismas; tomu se kvůli pravému pokání otevřel ráj.

Kazatel to nezapomene komentovat následujícími slovy: *O jistě nejčerstvější příležitost / s kterou duše do nebe přichází / jest pokání / a slze kající* 349d. A osloví posluchače: *To slyšíš!* 349d.

Poté se Waldt vrací opět k Máří Magdaléně. Připomíná, že její sláva spočívá v pokání, v slzách kajícího života. Od Magdalény se obrací ke všem přítomným a podotýká, že se všichni obdivují jejímu životu, ale nikdo nenásleduje jejího příkladu: *co na jiných chválíme toho nečiníme / nýbrž to pácháme / a milujeme / proč Svatý Boží chválíme i milujeme / že totižto to nepáchali* 350d. Kazatel promlouvá posluchačům do duše, zesiluje své působení: *Ty ale předce nekající zůstáváš / a marné věci miluješ; i co jest to za nerozum a pošetilost?* 351n. Použije slova svatého Chrysostoma k tomu, aby jiným způsobem zopakoval, co už bylo řečeno výše: *Ten kdo kající Magdalény schvaluje pokání / sám pak zůstává nekající / což jiného / nežli sebe zavrhuje / a sám na sebe vynáší ortel věčného zatracení* 351d.

Máří Magdaléna našla cestu k Bohu pomocí své sestry Marty. Zajímavá je citace svatého Jeronýma. V této pasáži přirovnává Krista k slepici ukrývající kuřata pod svá křídla. Nastoluje otázku, co činí Otec, když se hříšníci nechtějí kát. Ovšem upozorňuje, že slepice je matka, z toho důvodu tedy vzniká asociace Boha a matky: *to činí / co otec / ba raděj řeknu matka. Matka? ano; ale proč? neb pravil: Quoties volui congregare, &c. Kolikráte chtěl jsem schromážditi syny tvé / jako schromažďuje slepice kuřátka svá pod křídla. Ey hle jako slepice Kristus. Slepice jest ale matka* 352d. Následuje příklad vzatý přímo ze života: matka má pro syna v ruce jablko, ale ten je musí získat z její ruky vlastním úsilím: *A co činí matka synu svému? Toto jablko tobě dám/ pokudž mně je z ruky vydřeš* 352d. Když se mu to po delším úsilí přece nepodaří, matka chlapci jablko sama podá. *Tak Kristus království nebeské nám slibuje dáti/ však chce aby chom z ctnosti do ctnosti poskakovali/ nejenom chtěli/ ale taky se snázili/ až do upachtování v dostati* 352d. Na tomto exemplu Waldt dokazuje, že nestačí pouze chtít, ale je nutné snažit se: *Neb není dost chtít / ale potřeba jest se snáziti* 353n.

V dalším odstavci rovněž nabádá k pokání, neboť *darmo jest / jablko / nebe nedostaneš* 353d. Opět uvádí příklad ze života týkající se výchovy dětí, tentokrát děti neposlušných, nedbajících matčiny pokynů, aby zanechaly hraní, svlékly se a šly spát. Nedbaly potříkrát varování, a tak jim matka zhasla svíčku a ony se musely do postele dostat potmě. Čímž je řečeno, jak nutné je chovat se dobře a vést správný křesťanský život. Navazuje na motiv zhasnutí světla, tentokrát cituje z novozákonní Knihy Zjevení svatého Jana (apokalypsy): *chodte / dí Kristus / dokud světlo máte / aby vás tmy neobsáhly* 354n. Pokud se

presto někdo nebude chtít kát, tomu zhasne světlo života. Zaštituje se i citáty ze svatého Chrysostoma, sv. Řehoře a Bernarda 354d a 355n.

Dále zdůrazňuje, že Magdaléna, jakmile spatřila Krista, ihned odvrhla předchozí život a nastoupila cestu pokání. Ukazuje Máří Magdalénu jako příklad pro všechny přítomné hříšníky. A hned se ptá a zahrnuje i sám sebe: *Co my? / to zase dnes činíme/ čeho tak hořce včera jsme oplakávali/ toho se dobrovolně po pláči zase dopouštíme/ čeho vol nevol zase/ a poznovu musíme želeťi* 355d. Zde je jádro kazatelovy argumentace. Využívá i argumentů dalších církevních autorit (sv. Řehoř, sv. Cesarius) a končí odstavec slovy: *Ochraniž nás Bůh od nekajícnosti!* 356d. Vyzývá k následování Svatých a Světic božích, především pak Máří Magdalény, protože ti se káli ze svých hříchů celý život: *Ey hle plakala ona hříchův svých tak hořce / a ty nepláčeš tvých; pila ona z této drahé / a víc nežli perlový kající vody k svému spasení / a ty žízní duchovní na duši umrlí píti se ještě zdráháš / aneb odkládáš* 357n.

V úplném závěru kázání Waldt užije imperativu: *ay ještě dnes / a to hned / učiň z této kající vody spasitedlný truňk/ a já tobě řeknu Salus! Salus k zdraví ať slouží/ a k spasení věčnému/ a ty řekni AMEN* 357n.

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od A. J. Kelského:

Na den svaté Máří Magdalény kázání jedno. Téma: *Et ecce mulier, quae erat in civitate peccatrix.* Luc. 7. *Ay hle žena jenž byla v městě hříšnice. U svatého Lukaše v 7. kap.* U tohoto kazatele nenajdeme argumentum.

Kelský v úvodu začíná úvahou o skutcích Máří Magdalény a srovnává ji s Marií, boží Rodičkou. Autor své kázání tedy vystavěl na základě srovnání jejich životů a poznamenává, že životy obou žen jsou si nepodobné: *život / skutky / a mravy svaté kající hříšnice Máří Magdalény s životem / a ctnostmi oné mezi ženami požehnané / též Maria řečené / předústojně totižto rodičky boží* 426d. O obou ženách pak dále mluví jako o zrcadlech: *Bůh všemohoucí tyto dvě ženského pohlaví osoby ... jako dvě zrcadla představil ... a první sice jest zrcadlo nevinnosti / čistoty / neporušenosti / a nejvyšší ve všech ctnostech dokonalosti* 426s. Předkládá je za vzory, *v kterýchby se jeden každý z hlídnouti / svůj život své činy / a skutky podle jejich života řídit* 426d. O boží Rodičce mluví jako o zrcadlu spravedlnosti, nevinnosti, čistoty a neporušenosti, kdežto Máří Magdalénu představuje jako zrcadlo před pokáním *zanečištěné/ pejchou a chlípností*, avšak skrze svaté pokání *tak jest vyčištěné*, že může sloužit jako příklad hříšníkům a Máří Magdaléna se může nazývat *zrcadlo pravého pokání* 425s.

Poté vykládá, čeho chce kázáním dosáhnout: *chci já na tomto kázání vysvětliti / jaké oučinky pravé / a skroušené pokání jest způsobilo na svatý Máři Magdaléně / abysme my uznajíce ty oučinky / moc / a ctnost svatého pokání / na něj se příkladem svaté Máři Magdalény horlivě / a srdečně oddali; a z bláta / a kaliště hříchův našich mocně povstali* 426n.

V další části již následuje vlastní text (tractatio textus). Kelský ihned přistupuje k výkladu o jednotlivých účincích, které z hříšné Máři Magdalény učinily ženu ctnostnou. Nejdůležitější účinek pokání vidí v tom, že odehnala hrozbu záhuby a *k břehu věčného blahoslavenství jest připloula*. Kazatel se odvolává na svatého Jarolíma a užívá názorného exempla pro srovnání obou žen. Důležitými body jsou zde motiv lodi, tabule a břeh věčné slávy: *jiná věc jest s celou lodí / a se vši koupí k břehu připlaviti / jiná věc jest na prknu nejakým / kterého jsi se v čas utonutí uchopil z nebezpečnosti utonutí vyváznouti. Uchopila se sice břehu věčné slávy svatá Máři Magdaléna / spolu s rodičkou Boží / ale jak? Nejináče / než jako když někdo v čas utonutí / po roztrískané lodi skrze veliké nebezpečnosti bouřlivého moře / uchopuje se / a drží se jedné toliko / od roztrískané / a stroskotané lodi pozůstalé tabule / na které pluje až k břehu; jiná věc jest / praví svatý Jarolím bez ourazu s celou lodí / a sevším zbožím k břehu / a k stanovišti připlouti / a jiná věc jest po rozražení / a roztrískání lodi na uchopené tabuli k břehu se doplaviti ... Rodička boží připlynula k věčné slávě s celou lodí bez ourazu / nebo nikdy nezhřešila; svatá Máři Magdaléna / po rozbité lodi své / to jest po mnohých hříších spáchaných / na jediné tabuli k břehu / a stanovišti se dostala* 426d, 427n. V průběhu celého kázání se autor obrací přímo k posluchačům, nejčastěji prostřednictvím oslovení *laskaví křesťane*, konstatuje, že všichni jsou stejně jako Máři Magdaléna hříšníci a je nutné učinit svaté pokání, jako radí Tertulianus, k jehož knize se odvolává. Zároveň hrozí zahynutím těm, kteří nebudou činit pokání. Následují příklady z bible vyjmenovávající bezbožné: *Tak utonul / nechtíce se uchopiti tabule svatého pokání onen bezbožný Kain. Tak utonuli Sodomští / a Komorští. Tak zatvrzelý král Farao v Rudem moři utonul. Tak utonul Jidáš zrádce. Tak bezbožný král Antiochus* 428s.

V následující části přibližuje druhý účinek pokání *ona / jsouce ovce stracená / skrze pokání pastýře svého nalezla* 428d. V tomto případě využil podobenství kající hříšnice se ztracenou ovčí hledající svého pastýře.

V další části rozebírá účinek třetí, tedy *skrze ně (slzy) svatá Máři Magdaléna nebe sobě mocně vydobyla / a vybojovala* 430d. Výklad postavil na srovnání dvou protichůdných citací s Písma svatého, a to svatého Matouše 11. kapitolu a 18. kapitolu: *království nebeské*

násili trpí / a kteříž násili činí / uchvacujíť je. Nebudeteli učinění jako maličti / nevejdete do království nebeského 431n. V tomto případě ke spasení duše hříšnice dopomohl pláč, kterým podle slov svatého Labaty disponují děti. Kelský uvádí pěkné exemplum ze života svatého Jindřicha, který byl obměkčen právě dětským pláčem a *odpustil provinění měštěninům* 432n. Následně posluchače vybízí: *užívejme týchž zbraní* 432d.

Pro přiblížení je při výkladu posledního účinku svatého pokání užít motiv vinné ratolesti *Máři Magdaléna skrze pokání jako vinná ratolest zase se k svému navrátila* 433n. Hříšníka kazatel vidí jednak jako *ratolest od svého kmenu odloučenou* či *mouřenína nad uhel černějšího před tváří boží* 433d.

V závěru (conclusio) připomene, o čem v kázání mluvil, a vzápětí nabádá posluchače k témuž, co učinila Magdaléna, tedy k pokání, a tak si zajistit život věčný. Hříšník by neměl otálet: *Užívá 1. osobu pl., zahrnuje tedy i svoji osobu. Opírá se přitom o svatého Augustýna: ach! neodkládejme s pokáním, nebo pravdivá jsou slova svatého Augustýna: Poenitentia fera, raró vera, pokání spozdilé / málokdy je upřímné* 434d a 435n. Shrnuje význam pokání a kázání završuje citací svatého Řehoře: *Obyčejně se stává / že Bohu všemohoucímu mnohem milejší jest život vroucí / a horlivý po pádu / a hříchu / nežli vahavá / a vlašná bezpečná nevinnost / AMEN* 435s. Závěr tedy obsahuje napomenutí, hlavní myšlenkou, kterou by si měl posluchač odnést.

Kázání ke dni svaté Máří Magdalény od A. J. Kelského:

Jako v předchozích případech nese kázání název *Na den svaté Máří Magdalény*, téma je *Ecce Mulier quae erat in Civitate peccatrix, Lucae. 7. Ey žena / která byla v městě hříšnice.*

Argumentum: *Svatá Máří Magdaléna : Panně a Kristové nevěstě podobná.*

Stejně jako předešlí kazatelé čerpá argumenty Bílovský z Bible a církevních Otců. Setkáváme se především s citováním svatého Jana Zlatoústého nebo svatého Augustýna. Autor své kázání začíná latinským citátem a řečnickou otázkou: *Magdalena Domina Magnifica, Paní slavná, Máří Magdaléna / byla v městě hříšnice? kdyby to nebyl mluvil / a nebyl napsal svatý Lukáš evangelista Páně: řekl bych: že já tomu místa nedávám* 480d.

V úvodu (exordiu) kazatel pochybuje o mínění evangelisty Lukáše, že Máří Magdaléna byla hříšnice. Odvolává se na Starý zákon k proroku Ozeášovi (Kniha Ozeáš), který dostal od Boha nařízeno, *aby sobě ženu pojal ... ženu milou příteli a cizoložnici* 481n. Ozeáš poslechl a s onou putánou (toto označení užívá jen Bílovský) se oženil a dostal i nějaké peníze. To však bylo ve Starém zákoně. Bílovský uvažuje dále a uvádí z Nového zákona

příklad svatého Jana, který by si byl jistě při svatbě v Káni nebral ženu pochybné pověsti, a že by Kristus nedovolil *putánu vzítí milému Janičkovi* 481d. V úvodu tedy obhajuje Magdalénu a věří v její nevinnost: *Bylli ženichem ... svatý Jan / zajistě sobě podobnou / a rovnou zasnoubil / a ne obecnou hříšnici pojal* 481d; nebo: *Nebyl tak lakomý na peníze svatý Jan / a proto taký pro peníze Magdalénu hříšnici sobě za manželku nebylby pojal. Z čehož následuje / že Magdaléna nebyla v městě / zjevná hříšnice* 482n. Nyní kazatel přidává vlastní mínění: *já pak o tobě Magdalénko všechno dobré smejšlím / soudím / a pravím* 482d, přesto, že v Písmu je na ni nahlíženo jinak.

Na základě slov svatého Bernarda sděluje podobenství mezi ženami ve městě a srnami v oboře, sděluje tak tím jisté poučení; samozřejmě citace využívá k obraně Magdalény: *Aby panna nežádala města mnoho viděti / a v městě bydleti / jako Damulae srnky / a srny nejsou bezpečné od střelcův v oboře / dámy a / panny nejsou jisté od slepého střelce v městě. Než protož hned panna / není ne panna / aniž Magdaléna / nabyla hned putána / že v městě přebývala. Pochybují já tedy velice / aby Magdaléna byla v městě hříšnice* 482n. Podle kazatele tedy žena žijící ve městě nemusí vést nemravný život. Posluchačům líčí Farizea, který pozval Ježíše do svého domu, jako odpůrce Magdalény. Autor zde k popisu světice užívá několik označení: *že jsi ty jako nevinná panenka / čistotná slečenka / Krista Spasitele milá nevěsta / a přívětivá milenka* 482d. Bílovský osloví všechny přítomné a slibuje, že jim dokáže čistotu a svatost oné světice: *Nevěříte? až mně vyslyšíte / a co povím vyrozumíte / uvěříte* 482d. Exordium zakončuje oslovením svatého Lukáše: *Dovol mně svatý Lukáši / jenž Magdalénu hříšnici nazýváš / jak nic proti tobě / ani proti Písmu mluvíti nebudu* 482d.

Následující část je oddělena latinským titulkem *Numerus primus*. Nejprve označuje pannu a panenství jako zlato, o Magdaléně dle slov svatého Jarolíma hovoří: *Magdalénu slunce spravedlnosti v zlato obrátilo* 483s. V další části je nazvána jako *dílo z kamene zafírového* 483d. Potřebné argumenty k obhajobě světice nachází v druhé knize Mojžíšově, v níž je psáno, že Magdaléna stojí u Kristových nohou. Dále o panenství a panně mluví jako společníci a dceři boží. *Magdaléna neměla dosti na tovaryštvu anjelským Magdaléna / sed Angelorum Domunim cupitat, ale po společnosti anjelského pána toužila / a toho za svého tovaryše stále míti vinšovala* 484s. Následně Magdalénu nazývá *zlatý šál plný vonných věcí / a drahé masti*. V následujícím odstavci vidí panu jako diamant, neboť krása záleží v čistotě a *Magdaléna může míti taký ten titul: Filia Dei, dcera boží* 485n. O světici dále hovoří jako o *nádobě Slávy Kristové*, která zvolila správnou cestu k Spasiteli. Na konci první části vybízí posluchače kázání, aby následovali Máří a dosáhli tak odpuštění hříchů: *ach páni poslouchači*

/ panenky / a paní ... Následujme Magdalény příkladnou horlivost / abychom obdobnou obdrželi milost / a od Krista / jak ona dosáhli hříchův odpuštění / a předešlou nevinnost 485d.

Následuje *Numerus Secundus*. V tomto případě se o nevěstě Kristově mluví jako o zahradě: *ty jsi pěkná zahrada / dobře zavřená / a opatřená / plná kvítí: nebo kvítím pro svatbu okrášlená 486n*. Autor předestírá vzájemné vyznání lásky, nejprve od ženicha Krista, pak od nevěsty Magdalény. Dále se v textu objevuje motiv spásitelné vody smývající všechny hříchy. Připomíná se událost týkající se Mojžíše: *pojal sobě totiž za společníci stavu manželského černou / snědou / a tak nemotornou mouřenínku 487n*. V tomto kázání se rovněž setkáváme s motivem Farizeova domu, v němž Kristus večeřel, a Magdaléna za ním přišla, také podobnými slovy kazatel popisuje průběh jejich sekání: *Tu pak ihned padla k nohám / slzami je smáčela / vlasy hlavy své vytírala / líbala / a masti natírala 487s*. Podobná událost se stala v Bethanii, kde večeřícímu Kristu posluhovala Marta a Magdaléna mastí mazala jeho nohy. Kazatel užil motivu mouřenínky, snědá barva pleti má označovat černotu hříšné duše, jako v předchozích případech dochází k závěru, že Magdaléna mouřenínka být nemohla. Pokud černá byla, pak kající slzy z ní udělaly andělskou tvář.

Posluchače kázání seznamuje se svým míněním, že *Magdaléna jest panna / a Kristova sice nevěsta*, což dokládá slovy Origena z Alexandrie (řeckého církevního učitele) a závěrem se opět obrací přímo k účastníkům kázání a přesvědčuje je o svém tvrzení: *Kdož se tedy té má řeči protiviti? Kdo panenství dnešní Magdalence odpírati bude? Já v mém stojím a pravím: Magdaléna jest jako svatá panna a nevěsta Kristová 488d*.

Bílovský přechází k části třetí, *Numerus Tertius*. Ústředním motivem je zde políbení jako *znamení lásky upřímné 489n*, vyjmenovává jednotlivé příklady upřímného polibku: *Mezi dobrýma přáteli / a obzvláště mezi ženichem a / nevěstou nejprvnější znamení lásky / jest upřímné políbení 489n*; připomínán je výrok Izákův, citována pasáž z knihy Esther či úryvek z Šalamounovy Písně písní. Poté posluchači znovu slyší o příchodu Magdalény do Farizeova domu.

Výrazné místo zaujímá motiv slz: Magdalénu spojuje s nevěstami, které obvykle před svatbou čtyřikrát pláčou: *dlouhé líbání / ženicha objímání / noh ss. umývání / slzí vylívání / nebo Magdaléna byla podobná dnešním nevěstám / které obyčejně čtyřikrát pláčí 490s* (takto cituje svatého Jarolíma); když se domlouvá jejich svatba, dále při obřadu, potřetí pláčou, aby dojily krávy, a naposledy, když opouštějí domov. Světice prolila slzy zkroušenosti, útrpnosti a lítosti, slzy bolesti, slzy lásky.

Posluchačům se připomíná podobnost Magdalény se Šalamounovou nevěstou, který ji přirovnává k hrdličce, jíž jsou jiní ptáci lhostejní. Stejně tak i naši svaté jsou lhostejní jiní muži a před jejich zrakem se ukrývá v poušti. Kázání se tak obohacuje o podobenství Magdalény, Šalamounovy nevěsty a hrdličky: *jako hrdlička od jiných ptákův oddělená na skalách přebývá; Tak ty jsi od jiných frejírův vzdálená / mně věrná / jak spravedlivá panna / a nevěsta zůstáváš* 491s. *Máří jak hrdlička na dalekou poušť odletěla / aby zraku / a očím mužských ušla* 491d. Autor popisuje její uvedení do nebe za pomoci andělů.

V závěru zopakuje šťastný konec hříšného krále Davida; úplný závěr kázání má podobu modlitby k Bohu, v níž kazatel lituje, že rozhněval Boha a slibuje cestu k nápravě: *Lituji tedy znova / ne / že jsem nebe stratil / než že jsem tebe Bože hněval. Lituji / polepšení připovídám / nadevšecko tebe miluji / v tvé milosrdenství doufám / a cokoliv poroučíš / všecko věřím. Lituji / slibuji / doufám / věřím / a miluji. AMEN* 494d.

Analyzovali jsme kázání vztahující se k osobě svaté Máří Magdalény, názvy se shodují, odlišné jsou úvodní latinské citace: de Waldt zvolil citát *Slzami počala smáčeti nohy jeho*, Bílovský začíná *Ay žena / která byla v městě hříšnice* a Kelský hovoří podobně: *A hle žena jenž byla v městě hříšnice*, oba svou řeč uvedli téměř shodně. Všechny citace vycházejí z bible. Jednotlivé texty prolíná motiv Magdalény, známé hříšnice, která se odvrátila od hříšného života, nastoupila cestu pokání, a tak našla cestu k Bohu. Kazatelé přistupují k tématu odlišně, ovšem nutno říci, že v textech nalézáme stejné motivy.

Odlišnosti jsou také v argumentech. Kelský argumentum nemá vůbec, de Waldtovo zní *Spasitedlný truňk vody* 324n, Bílovský užil následující: *Svatá Máří Magdaléna; panně a Kristové nevěstě podobná* 480s.

Již při podrobném pohledu na jednotlivá kázání jsme zmiňovali, že autoři citují bibli či svaté Otce, v tištěné podobě u de Waldta a Bílovského nalezneme na levém okraji sudé a na pravém okraji liché stránky kurzívou napsanou zkratku jména či knihy, z níž čerpají. V Kelského sbírce kázání jsou tyto informace vepsány přímo do textu, na okrajích chybějí.

Rozdílné je také zakončení kázání. De Waldtův text vyzývá k následování kajících svatých, ovšem nejvíce Magdalény, kárá posluchače, že se zdráhají pokání a nabádá je k mravnému životu a k litování svých hříchů. Kelský zopakuje, co si představuje pod pojmem *pravé pokání*, konstatuje, že hříšník, který bude uvažovat nad účinky pokání, nalezne sám cestu k polepšení vlastního prostopášného života. Bílovský na závěr řeč směřuje k Bohu, solidarizuje se s ostatními hříšníky, přiznává hříšné chování, lituje, že Boha hněval, a slibuje

nápravu. Je to vlastně návod, jak by měl s Bohem rozmlouvat kající se hříšník: *Lituji / slibuji / doufám / věřím a miluji. Amen* 494d.

De Waldtovo kázání shledáváme jako nejzdařilejší, nejsložitěji vystavěné a nejoriginálnější. V průběhu rozsáhlého kázání autor seznamuje posluchače se životem oné ženy. Je zmíněna i Magdalénina sestra Marta, která ji přivedla na Kristovo kázání, popisuje opovážlivý příchod hříšnice do Farizeova domu, kde Kristus pobýval. Nenalezneme zde žádné zázraky, k názornějšímu výkladu přispívají exempla.

Kelský text postavil na paralele Máří Magdalény a boží Rodičky jako dvou zrcadel. O Magdaléně se následně hovoří jako o vodě, která působí pět účinků. Jednotlivé účinky jsou podrobně rozváděny. Motiv zrcadla v souvislosti s pokáním byl jednou zmíněn také u de Waldta: *nyňi pristupme k Máří Magdaléně / všech hříšníkuv kajících zrcadlu* 350n.

Bílovský se snaží dokázat, že není možné, aby Máří Magdaléna vedla kdysi prostopášný život. V textu dvakrát zmiňuje návštěvu Magdalény ve Farizeově domě, kam přišla za Ježíšem, ovšem v líčení celé události se v obou případech neshoduje. V první verzi hovoří, že ihned po příchodu padla k nohám, podle druhé verze nejprve Krista objala a až poté mu padla k nohám.

Autoři jednotlivé texty vydatně obohacují o exempla. Jak u de Waldta, tak u Bílovského nacházíme motiv Magdalény jako spasitelné vody zbavující hříšníky prohřešků. Bílovský tento motiv pouze zmiňuje, de Waldt na něm kázání staví. Shodují se rovněž v motivu Kristovy večeře u Farizea, kam přichází také Magdaléna, vyhledává hodovníka a padá mu k nohám. V případě tohoto motivu se autoři liší, nepopisují událost stejně. De Waldt poprvé říká, že Magdaléna padla nejdříve k nohám, o chvíli později líčí, jak vylila na Kristovu hlavu mast a až potom mu padla k nohám. Bílovský nejprve tvrdí, že ihned po příchodu padla k nohám, podle druhé verze Krista objala, poté padla k nohám. Všichni rovněž vyslovují stejnou či podobnou větu: *Odpouštějít' se jí hříchové / neboť milovala mnoho.*

Všechna kázání mají zároveň didaktickou a morální funkci, dokládanou a podporovanou exemply, citacemi ze svatých Otců či bible, nebo vyjádřenou v přímém apelu na posluchače, aby byli pravými katolíky, následovali příkladu svaté Máří Magdalény. Obecně lze říci, že kázání jsou poměrně přehledná, srozumitelná pro všechny. Kde jsou použity latinské citáty, ihned jsou přeloženy či parafrázovány. Autoři jednotlivé motivy v průběhu opakují a tím je zdůrazňují.

ZÁVĚR

V této poslední části práce shrnujeme výsledky provedené analýzy textů. Tématem naší práce byl jazyk tří barokních kázání vztahujících se k svátku svaté Máří Magdalény (22. července) od autorů Ondřeje Františka Jakuba de Waldta, Antonína Jana Kelského, Bohumíra Hynka Josefa Bílovského.

Podali jsme základní charakteristiku baroka, tedy informace o tomto uměleckém stylu se zaměřením na slovesnou kulturu a kazatelství. Tím byla připravena půda pro specifickou oblast baroka, a to kazatelství. Připomněli jsme badatele v oblasti rétoriky i jejich díla, ve stručnosti jsme přinesli přehled nejvýznamnějších barokních kazatelů a poukázali na výjimečné postavení kazatele a kázání v životě prostého lidu. Poté jsme přiblížili jednotlivé druhy kázání, jejich funkce, zajímala nás také obsahová a formální stránka kázání, jak kázání vznikalo, jak kazatelé postupovali při tvorbě osnovy, do jaké míry pracovali s ozdobnými prostředky, kde hledali inspiraci.

Po stručné teoretické části jsme se v praktické části věnovali rovině hláskoslovné, tvaroslovné, kompoziční a lexikální. Co se týče zkoumání kompozice a lexika, zde jsme soustředili pozornost na kázání Ondřeje Františka Jakuba de Waldta, u zbylých dvou textů jsme uvedli pouze nejvýraznější znaky. Pokusíme se shrnout výsledky analýzy těchto textů.

V oddíle hláskosloví jsme v úvodu každý jev stručně charakterizovali, poté jsme postupně analyzovali všechny texty. Nejdříve jsme se zabývali diftongizací *y* > *ej*. Tuto změnu jsme zkoumali v předponě, v základu slov a v jejich zakončení. Ve Waldtově textu jsme objevili celkem 195 slov, kde mohla změna proběhnout, ale zjistili jsme, že k diftongizaci došlo jen v 18 případech (z toho 10krát v zakončení, 7krát ve kmeni a 1krát v předponě: *takovej jestli hříšník není, ty pejchou nadutý, vejpověď*). Ve zbývajících 177 slovech diftongizace neproběhla. Kázání Antonína Kelského obsahovalo 100 slov s možností diftongizace, z toho změna neproběhla u 96 slov, naopak provedena byla v 6 případech (v koncovce ani jednou, 5krát ve kmeni, jedenkrát v předponě: *nezejvá se, nehejbá se, jejížto vejroční slavnost připomínáme*). Text Bohumíra Bílovského poskytuje pouze jediný doklad diftongizace, a to ve kmeni: *smejším*. Z údajů je patrné, že uvedená změna nejvíce zasáhla text de Waldtův, který je také nejrozsáhlejší. U de Waldta a Kelského se vyskytl stejný příklad, mají společný doklad *pejcha*. Jak je patrné, autoři se přikláněli ke staršímu úzu humanistické češtiny, kterou považovali za vytříbenou. Jen výjimečně proběhla změna u slov pronikajících z běžné každodenní komunikace.

Další významnou změnou je úžení *é* > *í*. V prvním textu de Waldtově jsme našli doklady jak na úžení v koncovém tvaru, tak na úžení ve kmeni slov. Ve kmeni slov dokládáme 3 případy, jedná se o slovesa od téhož slovotvorného základu: *vlévat, vylévat* > *vlívat, vylívat*. U Kelského se úží ve kmeni pěti sloves ze stejného slovotvorného základu: *v kterých by se jedenkaždý z hlídnouti ...; aby se v něm z hlídli, zhlídli všickni hříšníci, oni necht' pohlídnou; necht' také nahlídnou*. Bílovského kázání poskytuje 4 příklady: *všeckné pokoje přeběhla a jakoby lítala, slzy vlívání, slze ... čtvery vylívají; velké milování dokázalo slzy vylívání*. Jak si můžeme všimnout, u Kelského a Bílovského se změna týká slovesa *vlévat*.

Nejvíce změna *é* > *í* zasáhla zakončení adjektiv. V de Waldtově kázání úžení nejčastěji nastalo v genitivu singuláru maskulin a feminin (7krát): *dle svatýho Marka*, v lokálu maskulin, feminin a neuter (6krát): *o ty horký vodě*, v akuzativu plurálu (5krát): *skroušený slzy vylíval* a v nominativu singuláru neuter (5krát): *pokání pozdní, z řídka platný*. U Kelského jsme změnu zaznamenali pouze v lokálu singuláru maskulin a neuter (5krát): *v dlouhým řadu, na svatý Máří Magdaléně*. Text od Bílovského obsahuje doklady v lokálu singuláru maskulin a neuter (5krát): *v velkým městě*. Ze zájmen nečastěji úží relativa *který, jaký*, příklad nalezneme v N sg. neuter (*Chceš věděti, jaký je to jádro?*), v G sg. feminin (*duše, od který*) a L sg. feminin (*ta, o který*), ukazovací zájmena *ta, táž* úží v D sg. (*at' jen taky jednu krůpějí právě kající této nejdražší vody Magdalény ... tyž velebnosti za dar obětuju*). V kázání od Kelského najdeme pouze jediný příklad, a to lokál singuláru neuter neurčitého zájmena *nějaký* (*na prknu nějakým*). V Bílovského textu se objevil rovněž jediný doklad, lokál singuláru maskulin relativa *který* (*zafír, o kterým, ty jsi ten, o kterým svatý Chrysologus*). U de Waldta jsme napočítali celkem 279 slov (86,6%), u nichž mohlo dojít k úžení, avšak nestalo se tak. Naopak ve 43 slovech úžení proběhlo, tedy 13,4%. V případě Kelského kázání jsme zjistili 214 dokladů (95,5%), u nichž zůstalo *é* nezúžené, změna proběhla u 10 slov (4,5%). Bílovského text obsahuje 201 nezúžený doklad (93,9%), proti tomu je pouze 13 tvarů zúžených (6,1%). Z uvedených informací je patrné, že jednoznačně převládají nezúžené tvary.

Nyní přistoupím ke změnám, které nejsou v našich textech příliš hojné. Jedná se o diftongizaci počátečního *ú-* > *ou-*. De Waldt diftongizoval pouze substantivum *účinek* > *oučinek* (2krát), u Kelského najdeme příkladů více, a to opět substantivum *oučinek* (7krát), *ouraz* (2krát), sloveso *oučastnit* (2krát). Zajímavý je příklad diftongizace ve zdloženém kmeni sloves (*jest připloula, připlouli*). Kázání od Bílovského obsahuje jen jeden příklad diftongizace náslovného *ú-* (*outrpnost*). Diftong se vyskytuje také v oslovení *páni poslouchači*.

Měli bychom připomenout, že jevy, které dnes považujeme za příznakové, byly v době vzniku textů doporučovány soudobými gramatikami. Ovšem nemůžeme posoudit, do jaké míry byli autoři ovlivněni gramatikou a do jaké míry je ovlivnil mluvený jazyk.

Posledním, avšak nevýrazným jevem, je protetické *v-*. Ve všech textech autoři dávali přednost podobě bez protetického *v-*, až na jedinou výjimku ve Waldtově kázání (*z volova*).

V morfologii je situace obdobná jako v hláskosloví. Nelze říci, že by se texty z období pozdního baroka zásadně lišily od dnešního jazyka. V kázání de Waldtově je u substantiv nejnapadnější starší varianta koncovky *-ův* v genitivu plurálu maskulin (*celý život hříchův plakala, hodovníkův se nestyděla*). Hojně se v textu setkáme s koncovkou *-ové* také u neživotných maskulin (*odpouštějíť se ji hříchové*). Poměrně nápadným znakem substantiv je dlužení koncovky v nominativu, genitivu a akuzativu singuláru feminin (*co dobrého nepůsobí... slzá, hlava církve svaté jest učiněn, at' ten taky jednu krůpějí ... této nejdražší vody*), dále krácení koncovky v instrumentálu singuláru a genitivu plurálu feminin podle vzoru *duše a kost*. (*bolesti neplakala nad hřichy, žádosti zemských se zsvláčela*). U neuter je nejnapadnější krácení koncovky v nominativu, genitivu, dativu a akuzativu singuláru (*pláč jest... d'ábla utonutí, bez zlého svědomí, k tvému zdraví, působí na svědomí*). Kelského text nepřináší žádné výjimečné odchylky. Lze pozorovat zachování krátkých koncovek u maskulin v nominativu a vokativu plurálu (*vyšli měšťane*), u feminin v instrumentálu singuláru: *s celou lodí, s radostí*), v genitivu a instrumentálu plurálu (*zrcadlo všech ctností, nejvyšší dokonalosti*), u neuter v genitivu a akuzativu singuláru (*osoby ženského pohlaví, království nebeské násilí trpí*). V Bílovského kázání patří k nápadným jevům distribuce koncovky *-ův* v genitivu plurálu životných i neživotných maskulin (*když se od rodičův odbírají, dvouch prstův znamení*). Avšak setkáme se zde v jednom případě i s užitím novější koncovky *-ů* (*květ církevních stromů*). Feminina deklinačního typu *duše a kost* opět krátí koncovku v instrumentálu singuláru (*Magdalénu hříšníci nazýváš*), v genitivu plurálu (*k vyhlazení zlých žádostí*). Neutra krátí koncovku v nominativu a akuzativu singuláru (*kvítí se ukázalo, nechť (duše) zčernalá nad uhlí*), v genitivu plurálu (*požívej ovotci mých i pokání mého*). Pro všechna tři kázání je společná dvojí deklinace substantiva *slza* (popř. *perla*), jednak podle vzoru *žena*, jednak podle *růže*. U de Waldta se setkáme s tímto příkladem: *perle, s nimiž ... činí*, Kelský poskytuje následující příklad: *slze hříšníka jsou prosby* a Bílovského kázání: *čtvernásobné slze ... vypustila*.

Co se týče adjektiv, sledovali jsme je z hlediska slovotvorného a vytvořili jsme jejich kompletní přehled ve všech kázáních. Byla rozdělena podle významového hlediska a podle

způsobu tvoření. Z analýzy je patrné, že nejčastěji bývají zastoupena adjektiva kvalifikační (*hloupé volovo, duše mrtvé, tvrdá skořábka*) a deverbativa vzniklá z přičestí trpného (*voda nákažená, Lazar pochovaný, duše zraněná*).

Slovní druh zájmen jsme rovněž přehledně rozdělili do jednotlivých skupin, v jejichž rámci jsme provedli podrobnou analýzu jevů. Pro zájmena je typické užívání delších tvarů osobních zájmen v důrazném postavení, především u zvrtného osobního zájmena *se, si* (*sobě z bahna hříchův pomohla*), dále rovněž u *ty, on* (*pokání tebe pozdvihuje, hříšníka ... jemu ošklivého ... ošacuješ*).

Číslovky se v kázání objevují v malé míře a mají pravidelné tvary. Jako u předchozích slovních druhů i zde uvádíme dělení do přehledných typů. Všimáme si číslovek psaných jak slovy, tak číslicemi.

U sloves si všimáme tvarů jednoduchých (infinitiv, prézens, imperativ, přechodníky) i tvarů složených (složený minulý čas/préteritum, kondicionál). Infinitiv končí většinou na *-ti* (*smáčetí počala, mohu srovnati, nežádala viděti a bydleti*), avšak u de Waldta a Bílovského nalezneme také zakončení na *-t* (*to nenávidět, nemohl zdržet*), v kázání Kelského jsme se setkali s infinitivem na *-ci* (*chci říci*). U de Waldta jsme našli několik infinitivů zakončených na *-cti* (*řícti máme*); pomocné sloveso ve tvaru *jest* se vyskytuje ve 3. osobě singuláru (*láska jest smrt, toto zrcadlo ... jest vyčištěné, jest pravda / že Bůh ... poručil*), u Kelského se sloveso *býti* objevuje ve tvaru *jsou* ve 3. os. plurálu jako součást minulého času (*jsou srdce císařské obměkčili*). Velmi nápadným a pro dobu baroka typickým jevem je hromadění přechodníkových konstrukcí. Byly oblíbené zvláště proto, že umožňovaly kondenzaci textu. Nutno ovšem říci, že ne všechny přechodníky byly vždy vytvořeny správně. Stává se, že dochází k vytvoření přechodníku přítomného od sloves dokonavých pro po sobě následující děje. Autoři vytvářejí často přechodníky různopodmětové. Doklady z de Waldtova kázání: přechodníky stejnopodmětové (*ku Kristu Ježíši ukazovala / kterýžto vida / ... řekl k Šimonovi*), přechodníky různopodmětové (*ten, kdo se vymlouvá ... zavrhuje pro tu příčinu od sebe smilování Božího lékařství*). Doklady z textu od Kelského: přechodníky stejnopodmětové (*ona / jsouc ovce ztracená*), přechodníky různopodmětové (*synáček / který vidouce*). Příklady z Bílovského kázání: přechodníky stejnopodmětové (*král David pokání čině slzel*), přechodníky různopodmětové (*jak nevěsta / tak ženich chtěje sobě vespolek znamená...*).

Stručně hodnotíme neohebné slovní druhy, u nichž přinášíme nejpočetněji zastoupené typy. Zjišťujeme, že repertoár neohebných slovních druhů se v podstatě shoduje s dnešním jazykem, nejvíce odchylek nacházíme u předložek.

Dále jsme soustředili pozornost na lexikální stránku sledovaných kázání. Jak jsme poznali, jazyk je pro dnešního čtenáře srozumitelný, avšak celou řadu výrazů bylo potřeba utřídit a vysvětlit. Výraznou skupinu tvoří slova přejatá, nejpočetnější jsou přejímky z latiny, dále z němčiny. Nejvíce přejímek poskytuje kázání de Waldtova (nejvíce je přejímek z latiny: *apatyka, mouřenín, muzika*). Početnou skupinu tvoří také přejímky z němčiny: *koštýř, mord, vartýř*), u Kelského jsme našli pouze čtyři příklady (dva latinismy: *patronka, tabule* a dvě výpůjčky z němčiny: *kvalt, šíf*). Bílovského text obsahuje více slov přejatých z němčiny (*fassovaný, šál, vinšovala*; latinismy jsou např. *punky, titul*). V poměru k celkové délce textu jsou však v menšině.

Do lexikální stránky zahrnujeme i obrazná pojmenování (tropy) a figury. Neuvádíme úplný výčet, ale pouze několik dokladů. Můžeme konstatovat, že nejoblíbenějším uměleckým prostředkem je metafora. Příklady z de Waldtova kázání: **metafora** (*oheň lásky boží, voda jedovatá nepravosti, studnice vody živé vsakující do života věčného* aj.). Kromě metafory jsou tam ještě další umělecké prostředky, se kterými se setkáváme ve větší míře: **personifikace** (*slunce ... počna svými papršky dotíratí silně/ co střelami na pocestného stříletí*), **opis** (*jakous vodu ze sebe skrze oči vydala*); **přirovnání** (*hubu co dudy nafoukl, oči i duše lidské co tenaty chytila, pila ona jako vodu jedem nákaženou nepravost*), **apostrofa** (*O můj Bože; O nejdražší jistě / nejvzácnější vodo Magdaléno! O lacryma!*); **exclamatio** (*změno přepodivná! hej faryzee! O šťastný slzy její!*); **gradace**: *do vod hořkých svatého pokání skočila, v nich duši zlé zakálenou horlivě obmila / ba již umrlou tím vzkřísila; tato nejdražší voda pokape, ba pořád poteče; ale / ne studená / aní vlažná / ale od ohně lásky boží celá horlivá / a vroucí*); **kontrast** (*vnitřku ohněm lásky boží plápolala / a venku v hořkých slzech téměř se topila; nestydatost života předešlého bezbožnou/ přemohla nestydatostí pobožnou; nečistá k čistým nohám přišla*); **řečnické otázky**: *Co a jaké máme noviny L. P.? nevíte? Povím/ a to čerstvé/ a to dnešní; Rád bych ale věděl/ jakou pak příležitosti neb způsobem ta Metamorphosis, předivná změna se stala při Magdaléně? žádáme vědět? poví nám to fábule; Jakou má ještě moc?; synonyma: *ilník neb rašple; celá horlivá a vroucí, a proto téměř všemohoucí; meškáme a okouníme; muk a trápení; tvrdé skořábky se bojíš a lekáš / to jest nějaké malé těžkosti / pilnosti a práce.**

Příklady z Kelského kázání: **přirovnání** (*Máří Magdaléna a Maria jako dvě zrcadla; jsem stracen jako nějaký drahý kámen; jako syny marnotratné*); **hromadění synonym** (*z bláta a kaliště; od roztrískané a stroskotané lodi; k břehu a k stanovišti přiřplnouti*); **metafora** (*tebe nazývá Speculum Justitiae, zrcadlo spravedlnosti ... jest blesk světlosti věčné / a zrcadlo bez*

poškrvny; žena oděná sluncem; plavíme se i my po moři tohoto života s Máří Magdalénou); **synonymické řady** (*život / skutky / a mravy, s životem / a ctnostmi, řídití a / spravovati mohl); řečnické otázky* (*uchopila se sice břehu věčné slávy svatá Máří Magdaléna / spolu s Rodičkou Boží / ale jak? Nejináče / než jako když někdo v čas utonutí / po roztrískané lodi skrze velké nebezpečství bouřlivého moře / uchopuje se / a drží se jedné tolíko / od roztrískané / a stroskotané lodi pozůstalé tabule / na které pluje až k břehu).*

Doklady z Bílovskeho kázání: **metafora** (*nebo jest ozdoba korálova Spasitele Krista / kterého nejsvětější nohy tak okrášlila / že mnohé panny / zápony Kristové / převýšila 483n; zlatý šál / plný vonných věcí / a drahé masti / od které domus impleta est ex odore / celý dům naplněn byl vůní); přirovnání* (*Máří Magdaléna jest jako panna zlatá / kterou / jako Slunce na Zemi ... horlivosti své ctnosti drahé kamení / zlato / a stříbro plodí / tak Magdalénu slunce spravedlnosti v zlato obrátilo; a pod nohama jeho / jako dílo z kamene zafírového ... u noh / a pod nohama jeho dílo cihly zafírové); synonyma* (*smejším, soudím a pravím; zloděj a loupežník; těšili a obveselovali).*

Poslední kapitolu jsme věnovali kompozici. Můžeme konstatovat, že autoři dodržovali požadavky kladené na výstavbu kázání. Kázání měla pevně danou kompozici skládající se z úvodu, argumenta, vlastního textu a závěru. Kazatelé hojně sahalí k exemplům z bible a patrně i z jiných sbírek. Všechny texty byly obohaceny latinskými citacemi s následným překladem či parafrází. Je nesporné, že kázání měla posluchače získat, přesvědčit, ovlivnit.

Na úplný závěr poznamenejme, že rozsahem nejdelší, ale i co do výrazových prostředků nejbohatší je kázání od Ondřeje Františka Jakuba de Waldta.

PRAMENY

BÍLOVSKÝ, Bohumír Hynek Josef. *Coelum vivum et firmamentum dogmatum Christi ... Oppaviae, Typis Joannis Wenceslai Schindler* (1724). Číslo knihopisu K01135, kopie tisku, Plzeň, SVK, sign. N 158.073. Název kázání: *Na den svaté Máří Magdalény. Ecce mulier, quae erat in civitate peccatrix (Lucae. 7). Ay žena / kteráž byla v městě hříšnice.*

KELSKÝ, Antonín Jan. *Conciones Festivales in totius anni Festa. ... Apud Mathiam Adamum Hoeger, Archi=Episcopalem Typographum, Annô 1732.* Číslo knihopisu: K03910, kopie tisku, Plzeň, SVK, sign. N 158.078. Název kázání: *Na den svaté Máří Magdalény / kázání jedno. Et ecce mulier, quae erat in civitate peccatrix (Luc. 7). A hle žena jenž byla v městě hříšnice.*

WALDT, Ondřej František Jakub de. *Chválo-Ržec, Neb Kázanj Na některé Swátky, a obwzłasstnj Ročnij Slawnostj Swatých Božjch Složené, a na Swětlo wydané ... Vytištěno v Praze v Královým Dvoře u Matěje Adama Högra Arci-biskupského impressora* (1736). Číslo knihopisu: K16913, kopie tisku, České Budějovice, SVK, Zlatá Koruna, sign. ČK 1077, neúpl. Název kázání: *Na den svaté Máří Magdalény. Lacrymis caepit rigare pedes eius (Luc. 7). Slzami počala smáčeti nohy jeho*

SEZNAM LITERATURY

BECKER, U.: *Slovník symbolů*. Praha: Portál, 2002.

BĚLIČ, J. – KAMIŠ, A. – KUČERA, K.: *Malý staročeský slovník*. Praha: SPN, 1978.

Bible, ekumenický překlad. Praha: Česká biblická společnost, 2006.

BITTNAR, V.: *O českém baroku slovesném*. Praha: Nákladem Lidové akademie v Plzni, 1932.

CUŘÍN, F.: *Vývoj spisovné češtiny*. Praha: SPN, 1985.

CUŘÍN, F. a kol.: *Vývoj českého jazyka a dialektologie*. Praha: SPN, 1964.

ČERNÝ, V.: *Až do předsíně nebes, 14 studií o baroku našem i cizím*. Praha: Mladá fronta, 1996.

Soustavný přehled obecných dějin literatury naší vzdělanosti, (3) Baroko a klasicismus. Jinočany: H & H, 2005.

ČERNÝ, V.: *Esej o básnickém baroku*. Praha: Orbis, 1937.

- ČORNEJOVÁ, I.: Paradoxy náboženského života v barokních Čechách. In: Polívka, Miloslav – Svatoš, Michal (edd.). *Historia docet. Sborník k počtě k 60. narozeninám prof. PhDr. Ivana Hlaváčka, CSc.* Praha 1992, s. 47–58.
- ČORNEJOVÁ, I. (ed.): *Úloha církevního řádu při pobělohorské rekatolizaci.* Praha: UK, 2003.
- DAVID, M. (ed.): *K jazyku a stylu českých barokních textů I, II.* České Budějovice: PF JU, 1998, 2000.
- GEBAUER, J.: *Historická mluvnice jazyka českého, díl III: Tvarosloví, skloňování,* Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1960.
- HANAL, J.: *Od baroka k romantismu.* Praha: Academia, 1987.
- HANZAL, J.: K duchovní a kulturní úrovni barokního kléru. In: Zdeněk Hojda (ed.). *Kultura baroka v Čechách a na Moravě.* Praha 1992, s. 85–92.
- HAVLÍK, J. M.: Morová kázání Christiana Augustina Pfaltze (1629–1701). *Listy filologické* 129, 1–2, 2006, s. 145–160.
- HEROLD, V. – PÁNEK, J. (edd.): *Baroko v Itálii – baroko v Čechách: setkávání osobností, idejí a uměleckých forem.* Praha: Filosofia, 2003.
- HOLUB, J. – KOPEČNÝ, F.: *Etymologický slovník jazyka českého.* Praha: Státní nakladatelství učebnic, 1952.
- HOLOMÁČ, J. – HULÍKOVÁ, T. – KARHANOVÁ, K.: Roztrhaný šat svatého Bernarda (Textová analýza barokního kázání). *Listy filologické* 126, 3–4, 2003, s. 188–227.
- HORÁK, F. (ed.): *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až dokonce XVIII. století,* díl II., tisky z let 1501 – 1800, část VIII, ročník XVI, sešit 221-235, Praha: ČSAV, 1963.
- HRABÁK, J.: *Studie ze starší české literatury.* Praha: SPN, 1956.
- HUBÁČEK, J.: Ke slovní zásobě barokních kázání Jana Kleklara. *Listy filologické* 121, 1–2, 1998, s. 105–120.
- JAKLOVÁ, A. (ed.): *Komunikace – styl – text.* České Budějovice: FF JČU, 2006.
- JAKLOVÁ, A.: Jazyk a styl českých kázání Alberta (Vojtěcha) Chanovského. In: David, M. (ed.). *K jazyku a stylu českých barokních textů II.* České Budějovice: Pedagogická fakulta JU, 2000, s. 47–61.
- JAKLOVÁ, A.: K jazyku a stylu českých kázání Ondřeje Františka de Waldta. In: David, M. (ed.). *K jazyku a stylu českých barokních textů I.* České Budějovice: Pedagogická fakulta JU 1998, s. 7–41.

- JANEČKOVÁ, M.: Pouť Ondřeje Jakuba Františka de Waldta k lidovému posluchači. In: Horáková, I. – Holub, Z. (edd.). *Genius loci českého jihu IV. Tradice a současnost*. Plzeň: SVKPK a katedra českého jazyka a literatury ZČU v Plzni, 2008, s. 9–18.
- JANEČKOVÁ, M.: Stylistická funkce aktuálního členění větného v počátcích české barokní prózy. In: Jaklová, A. (ed.). *Komunikace – styl – text*. České Budějovice: FF JČU, 2006, s. 137–140.
- JELÍNEK, M. – ŠVANDOVÁ, B.: *Argumentace a umění komunikovat*. Brno: Pedagogická fakulta MU, 1999.
- JUNGMANN, J.: *Slovník česko-německý. Díl I., A-J*. Praha: Academia, 1989.
- JUNGMANN, J.: *Slovník česko-německý. Díl III., P-R*. Praha: Academia, 1990.
- JUNGMANN, J.: *Slovník česko-německý. Díl IV., S-U*. Praha: Academia, 1990.
- JUNGMANN, J.: *Slovník česko-německý. Díl V., W-Ž*. Praha: Academia, 1990.
- KALISTA, Z.: *Století andělů a ďáblů. Jihočeský barok*. Edd. Z. Pokorná, V. Vlnas. Jinočany: H&H, 1994.
- KALISTA, Z.: *České baroko*. Praha: Evropský literární klub, 1941.
- KALISTA, Z.: *Tvář baroka. Poznámky, které zabloudily na okraj života, skicář problémů a odpovědí*. (Praha 1980 – samizdat, Mnichov 1982, Londýn 1983 a 1989). Praha: SPN, 1992.
- Kol. autorů: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia, 2005.
- Kol. autorů: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN, 2001.
- KOMÁREK, M.: *Historická mluvnice česká, Hláskosloví*. Praha: SPN, 1962.
- KOPECKÝ, M.: *Stáří slezští kazatelé*. Ostrava: Profil, 1970.
- KOPECKÝ, M.: *Nic stálého přítomného, K literárnímu baroku*. Brno: FF MU, 1999.
- KOPECKÝ, M.: K české barokní homiletice. In: *O barokní kultuře*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1968, s. 61–73.
- O barokní kultuře* (sborník). Brno: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 1968.
- KRAUS, J.: *Rétorika v evropské kultuře*. Praha: Academia, 1998.
- KRAUS, J.: *Rétorika a řečová kultura*. Praha: Karolinum, 2004.
- LOTKO, E.: *Kapitoly ze současné rétoriky*. Olomouc: FF UP, 1999.
- LAMPRECHT, A. – ŠLOSAR, D. – BAUER, J.: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986.
- LUNGA, R. (ed.): *Ondřej František Jakub de Waldt (1683–1752) a jeho doba. Sborník ze symposia*. Praha – Dobruška: Římskokatolická farnost Dobruška, 2005.

- LYER, S.: *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem ke slovům kulturním a cizím*. Praha: SPN, 1992.
- MACHEK, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: NLN, 1997.
- MICHÁLEK, E.: Z dějin předobrozenské češtiny. *Naše řeč* 59, 1976, s. 21–25.
- NĚMEC, F.: Konstrukce slovního výrazu Nitschovy metafory. *Akord* 7, 1939/40, 245–249.
- NEUMANN, J.: *Český barok*. Praha: Odeon, 1974.
- NOVOTNÝ, A.: *Biblický slovník I*. Praha: Kalich, 1956.
- PRACNÝ, P.: *Český kalendář světců*. Praha: EWA, 1994.
- PRAŽÁK, J. – NOVOTNÝ, F. – SEDLÁČEK, F.: *Latinsko-český slovník*. Praha: KLP, 1999.
- RAVIK, S.: *Velká kniha světců*. Praha: Regia, 2002.
- BETTS, G. – MARVAN, J. (eds., transl.): *Wenceslaus Johannes Rosa, Czech Grammar (Čechořečnost) 1672*. Introduction: J. Vintr. Prague: Porta, 1991.
- ROYT, J. – ŠEDINOVÁ, H.: *Slovník symbolů*, Praha: Mladá fronta, 1998.
- SLÁDEK, M.: *Malý svět jest člověk aneb výbor z české barokní prózy*. Jinočany: H&H, 1995.
- SLÁDEK, M.: *Svět je podvodný verbíř aneb Výbor z českých jednotlivě vydaných svátečních a příležitostných kázání konce 17. a prvních dvou třetin 18. století*. Praha: Argo, 2005.
- SLÁDEK, M.: *Vítr jest život člověka aneb Život a smrt v české barokní próze*. Jinočany: H&H, 2000.
- SRPOVÁ, H. (ed.): *Metody a prostředky přesvědčování v masových médiích*. Ostrava: FF OU, 2005.
- STUDENÝ, J.: *Křesťanské symboly*. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 1992.
- ŠALDA, F. X.: O literárním baroku cizím i domácím. *Šaldův zápisník* 8, 1935–36, s. 71–77, 105–126, 167–172, 232–246.
- NEČAS, D. (ed.): *Štejer, Matěj Václav. Žáček aneb Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti*. Praha: Akropolis, 2001.
- TAPIÉ, V. L.: *Barok*. Bratislava: Pallas, 1971.
- TOBOLKA, Z. (red.): *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století*. Díl II., tisky z let 1501–1800, část IV., čís. 3642–5134. Praha: 1948.
- TRÁVNÍČEK, F.: *Historická mluvnice československá*. Praha: Melantrich, 1935.
- Mluvnice spisovné češtiny I*. Praha: Slovanské nakladatelství, 1951.
- VAŠICA, J.: *České literární baroko*. 2. vyd. Brno: Atlantis, 1995.
- VINTR, J.: Lima linguae Bohemicae. To jest Brus jazyka českého Jiřího Konstance z roku 1667. *Listy filologické* 115, 1992, Supplementum II, s. 159–170.

VLAŠÍN, Š.: *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel, 1984.

VLČEK, J.: *Dějiny literatury české II*. Praha: Československý spisovatel, 1960.

VLNAS, V. (ed.): *Sláva barokní Čechie: stati o umění, kultuře a společnosti 17. a 18. století*.
Praha: Národní galerie, 2001.

Seznam zkratk

fam. familiární výraz

fr. francouzsky

lat. latinsky

něm. německy

ob. obecný výraz

pův. původně

střlat. středověká latina

vl. vlastně

zast. zastaralý výraz